

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCHARMA DIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1944.

TARTALOM

TANULMÁNYOK.

	Oldal
Brisits Frigyes : Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története	1

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Alszegehy Zsolt : Adalék a magyar regény előzményeihez	14
Tolnai Gábor : Bod Péter és Teleki József.....	17

BÍRÁLATOK.

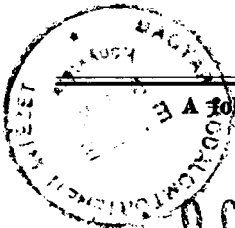
Écsy Ö. István : Pálóczi Horváth Ádám Holmijának negyedik darabja. — Kerecsényi Dezső : Régi magyar próza. — Galamb Sándor : A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. II. kötet. — Voinovich Géza : Írók és költők. — Szenteleky Kornél irodalmi levelei. — La cour de Louis XV. — Kisbán Emil : Tordasi és kálói Sajnovics János. — Kaszab Andor : Losonc és környéke a magyar irodalomban. — Rajezy Mária Meehtilda I. M. L. : Csepreg irodalmi multja és népköltészeti hagyományai. — Sárkány József : Cegléd az irodalomban. — Serfőző József : Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben. — Kulesár Adorján : Olvasóközönségünk 1800 táján. — Nagy Péter : A francia klasszikus dráma fogadtatása Magyarországon. — Vitéz Doroghy Ferenc : Somló Sándor színművei. — Tudósy Margit : Tóth Árpád költészete. — Csajkos Éva : Lírai költészetünk a XIX. és XX. század fordulóján.	20
---	----

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Folyóiratok	30
-------------------	----

FIGYELŐ.

Egy jezsuita-dráma magyar vázlata. — Német regény Petőfiről. — Egy ismeretlen Petőfi-paródia. — Ambrus Zoltán és Ady Endre. — Hírek. — Elhunytak. — Titkári jelentés. — Társasági ügyek.	33
---	----

A folyóirat évenként négy füzetben jelenik meg.

00048058

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCHARMADIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
BUDAPEST, 1944.

TARTALOM.

Tanulmányok.

Lap

Brisits Frigyes: Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története ..	1
Radó Polikárp: A Pray-kódexről	49
Solt Andor: A dráma fajtái	97

Kisebb közlemények.

Alszegehy Zsolt: Adalék a magyar regény előzményeihez	14. 56
Alszegehy Zsolt: A Judit-dráma problémája	109
Kárpáti Sándor: Két jezsuita vigjáték	110
Komlós Aladár: Honnan merítette Kiss József zsidó balladahőseit?	118
Kovalovszky Miklós: Petőfi nevééről	59
Kristóf György: Költemények: egy fiatal egyesület 'sengéje	57
Radó Antal: Brüsszeli és drezdai Jósika-levelek	115
Tolnai Gábor: Bod Péter és Teleki József	17

Bírálatok.

A kassai püspöki könyvtár kódexei és őnyomtatványai. (Fehér Mátyás.) (Cs. C. M.)	70
A magyar piarista rendtartomány története. (Balanyi György—Bíró Imre—Bíró Vencel—Tomek Vince.) (—ry)	69
A pannonhalmi főapátsági Szent Gellért Főiskola évkönyve. (Kocsis Lénárd.) (Csery-Clauser Mihály)	67
Balás P. Elemér: A Széchenyi—Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében. (Dezsényi Béla)	125
Bayer József: Déryné. — Déryné levelei. (Staud Géza.) (rtr)	66
Bisztray Gyula és Csuka Zoltán: Szenteleky Kornél irodalmi levelei. (Cs. Gárdonyi Klára)	24
Csajkos Éva: Lírai költészetünk a XIX. és XX. század fordulóján. (bi) ..	29
Csonka Ferenc: Hiador. (Zimándi Pius)	123
Doroghy Ferenc: Somló Sándor színművei. (rtr)	21
Écsy Ö. István: Pálóczi Horváth Adám Holmijának negyedik darabja. (Alszegehy Zsolt)	20
Fábián István: Magyar diák verseskönyve. (ry)	72
Friedrich Károly: A magyar evangélikus templomi ének történetének vázlata	121
Galamb Sándor: A magyar dráma története. II. (rtr)	22
Gerlótei Jenő: Az irodalom-kutatás elvei a tudatos-eszményítő költés ese- tében. (Bikácsi László)	72
György Lajos: Nagyenyedi síró Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritos. (Hermányi Dienes József.) (—y)	122
Hegyi Endre: Szász Gerő élete és irodalmi munkássága. (Z. P.)	127
Herczeg Ferenc-Emlékkönyv. (Kornis Gyula.) (r)	64
Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. (Cs. C. M.)	69
Iványi Béla: Pázmány Péter kilépése a Jézus Társaságból. (Cs. C. M.) ..	69

	Lap
Kaszab Andor: Losonc és környéke a magyar irodalomban. (—ry)	26
Kerecsényi Dezső: A magyar próza könyve. I. (Makay Gusztáv)	20
Kisbán Emil: Tordasi és kálózi Sajnovics János. (—ry)	26
Kulcsár Adorján: Olvasóközönségünk 1800 táján. (Sashegyi Oszkár)	28
La cour de Louis XV. Journal de Voyage du Comte Joseph Teleki. (Tolnai, Gábor.) (Gedeon Jolán)	25
Missuray-Krug Lajos: Hany Istók, rábaközi regék hőse. (Gaál István) ..	73
Nagy Ernő: Werbőczy és a felvilágosodás. (Szombathy Zoltán)	66
Nagy Péter: A francia klasszikus dráma fogadtatása Magyarországon. (Dezsényi Béla)	27
Nábrády Mihály: A magyar írói életrajz. (rtr)	125
Papp István: Az irodalom életformái. (rtr)	124
Rajczy Mária Mechtilda: Csepreg irodalmi multja és népköltészeti hagyományai. (—ry)	26
Sárkány József: Cegléd az irodalomban. (—ry)	26
Serfőző József: Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben. (Batizi László)	26
Simonffy Aladár: Ibrahim Mütefferika. (Dezsényi Béla)	73
Szénási Etelka: Természeteírás líráinkban Kisfaludy Sándortól — Ady Endréig. (s)	70
Tudósy Margit: Tóth Árpád költészete. (Bikácsi László)	29
Vajthó László: Halhatatlan magyar irodalom. (Berczik Árpád)	68
Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája (Galambos Gruber Ferenc)	71
Voinovich Géza: Írók és költők. (Paku Imre)	23

Folyóiratok szemléje.

Folyóiratok	30, 75, 128
-------------------	-------------

Figyelő.

Ambrus Zoltán és Ady Endre. (F.)	36
Asszonycsúfolók. (Kulcsár Adorján)	77
„Az első magyar költőnő.“ (Sárkány Oszkár)	80
Czakó Zsigmond János lovagja és a Bánk bán. (Merényi Oszkár)	85
Egy ismeretlen Petőfi-paródia. (Kozocsa Sándor)	33
Egy jezsuita-dráma magyar vázlata. (M. Császár Edit)	35
Elhúnytak. (G. P.)	37
Hatvány Lajos széljegyzetei a „Vér és Arany“ margóján. (Kozocsa Sándor)	142
Hírek	37, 95, 144
Német regény Petőfiről. (Lám Frigyes)	32
Reviczky „Az utolsó költő“-jének első kidolgozása. (Kozocsa Sándor)	89
Szemere Pál két ismeretlen levele Bártfay Lászlóhoz. (Brisits Frigyes) ..	130
Szenteleky Kornél. (Zimándi Pius)	132
Tallózás a kuruc balladák körül. (Újvári Gyula)	137
Társasági ügyek	43
Titkári jelentés. (Brisits Frigyes)	40

A név- és tárgymutatót a következő évfolyamával együtt adjuk!

Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története.

Írta: BRISITS FRIGYES.

Czinke Ferenc nevét nem jelentősége tartotta fenn. Munkássága sem olyan érdemű, hogy az irodalomtudomány különleges emlékezetére lenne méltó. S hogy mindezek ellenére az irodalomtörténeti kutatás még ma is foglalkozik személyével, az inkább annak a kortársi helyzetnek köszönhető, amelybe állásánál fogva került, mint annak az értéknek, melyet működése jelent. A jelen tanulmány ennek az értéktételnek megvilágításához kíván egy-két közbeeső részletnek tisztázásával újabb adatokat szolgáltatni.

Révai Miklós 1807 márciusában már igen beteg volt. Amint egy most megtalált, Urményi Józsefhez intézett levélből kitűnik, állapota nagyon súlyos lehetett. „Az orvosok — írja magáról — gondosabb gyógyulásomra hosszabb időt rendültek, s már attól is eltiltanak, hogy otthon se adjak collégiumokat, noha kevesen vagynak hallgatóim, s örömeit jönek hozzám. Supplenset kell rendeltetnem, azt végezték, hogy megtarthassanak a' Hazának tsak egy néhány esztendőre is.”¹

Ez a Supplens, akire levelében Révai gondolt, s akire katedráját, mint majd egykor utódjára, a legszívesebben és legnyugodtabban szeretne volna rábízni, az akkor még egészen fiatal Horvát István volt, aki Urményi József fiánál teljesített nevelői szolgálatot. Kevés tanítvány akad, akiről tanára olyan magasztaló elismeréssel, szinte túláradó lelkesedéssel nyilatkozzék, mint Révai Horvátról. „Az ifjú — mondja Révai ugyanabban a levélben — noha egyebekben is mindenütt jeles, de a' magyar Literatúrában kiváltképen elmerült. Első esztendőbeli Tanításomnak legerentsébebb Hallgatója! És ha még ötven esztendeig taníthatnák, nem hiszem hogy többé más Barátom lehetne, olly híven hallgatta, 's olly velősen meg fogta tanításomnak valóságát, 's olly szerentsé- sen fülérte a' nyelvnek belső titkát, 's teljes alkotmányát, hogy ebben nálánál senkit nem esmérék erősebben az egész Hazában. Nem tsak az első tanuló esztendőt tartotta meg híven, hanem azután is három esztendeig szorgalmasan eljárógatott hozzám, 's tsak nem mindennapi kérdésekkel, 's fejtegetésekkel kimondhatatlanul gyarapodott. Korán megértvén az idő vezető hazai és külföldi segedelmeit, azonközben ezekhez is buzgón hozzájok fogott magános órákban. Több kötetekre oszlatnak már tsak ezekből tett hasznos Jegyzései. De egyéb apróbb, sőt már nagyobb munkát is közre botsátott közönsé- ges dítsérettel. Minden óhajtása tsak ez: hogy hajlandósága szerént, Magyar nyelvtanítóvá lehessen, egyenesen pedig az Universitásnál.”²

Révai alig egy hónapra e levél megírása után: 1807. április 4-én meghalt. Óhajtása — halála után sem teljesedett be: a Kar átmenetileg a helyettesítésével nem Horvát Istvánt, hanem Kultsár Istvánt bízta meg.

¹ Helytartótanács. Litt.-pol. 17.024—1807. No. V.

² U. o.

Révainak ebben a vágyódásában nemcsak egykori tanítványa iránt érzett rendkívüli szeretete és pártfogó oltalma nyilatkozott meg, kiérzik belőle aggodalma és féltése katedrája jövőre sorsa iránt is. Tudja, hogy tanítása eredményeit nem fogadta egyetemes elismertetés; egyik-másik tétele körül még folyt a harc, de még inkább félt attól, hogy halála után esetleg nemcsak ellenfelei soraiból fog jelentkezni az utód, hanem azok közül is, akik a vidéki Akadémiák elmaradt katedráin ülnek, s akiktől egy nyelvtudományi világ távolsága választja el őt. Ezek között volt Czinke Ferenc, a budai gimnázium szenior tanára, aki neki már akkor, amikor Vályi András halála után pályázott az egyetem magyar tanszékére, versenytársa volt. Révainak ez az aggodalma jogosultnak látszott, annál is inkább, mert hiszen az ő tanítványa nemzedéke még nem nőtt fel s nem volt olyan erős, hogy átvehette volna az ő tudomány-hagyatékának folytatását és védelmét.

A Helytartótanács még 1807. április 21-én meghirdette a bölcsészeti kar megüresedett tanszékére a pályázatot. Szűts István, az Egyetem ezévi rectora, július 21-én tartott tanácsülésen bemutatta a pályázók névsorát s egyúttal közölte a tanáccsal a pályázóknak maguk egybeállította adatai alapján eddigi életfolyásuk és tudományos munkásságuk történetét. Nagyon érdekes ez a pályaképsorozat nemcsak azért, mert fogalmat alkothatni belőlük az ekkor legmagasabb szellemi színvonalat jelentő tanárok életéről, működésük irányáról és tartalmáról, hanem azért is, mert bevilágít ennek a kornak a tudomány-felfogásába s az értékelésnek abba az irányába, amellyel a köztudat felállította az egyetemi tanárság mértékét.

A magyar nyelvi és irodalmi tanszékre kilencen pályáztak. Ma már majdnem mind az emlékezés halottjai is, nemcsak a tudomány ismeretlenjei. Ekkor azonban ismert nevek, lelkes tanárok, akik odaadó közszolgálatuk mellett, a maguk módján és tehetségével, az irodalom törekvéseit is szolgálták: költők és írók voltak.

Az első *Gubernáth Antal*, pozsonyi származású nemes, római katolikus, ekkor a pozsonyi akadémián tanította a magyar nyelvet és irodalmat s egyúttal az Akadémia tanácsának jegyzője volt. Pályázatában a következőekre hivatkozik:

1. Eminens eredménnyel végezte a győri jezsuita-kollégiumban a humaniorákat, majd pedig, miután nyilvános versenyvizsgálatot tartott az egyetemes bölcsesletről, Károlyi Antal grófnak, az akkori nagyváradi tankerület főigazgatójának pártfogásával az újonnan felállított konviktushoz került, ahol arra törekedett, hogy magát az irodalomban kiképezze s így fiatal kora ellenére is a köznek javára legyen.

2. A Nagyváradon eltöltött két év után az Egyetemen fennálló ú. n. repetensek sorába került s mint ösztöndíjas előjárói megelégedésére végzi tanulmányait.

3. Innen Bécsbe megy s az országbíró mellett végez titkári szolgálatot.

4. Bécsben töltött négy év után Nagyszombatban tanári oklevelet szerz és Besztercebányán a grammatikai osztályokat tanítja teljes elismeréssel.

5. Innen Korponára kerül, ahová a kerületi királyi biztós a város jegyzőjévé nevezi ki, itt elsajátítja a közigazgatás ismereteit s várja, hogy az uralkodó rendelkezésére közszolgálatba lépjen.

6. 1791-ben az újonnan létesített pozsonyi Akadémián a magyar nyelv és irodalom tanárává nevezik ki, s itt, mint tanár kitűnően, mint ember pedig feddhetetlenül teljesíti kötelességeit. Különösen pedig:

a) Tanítványai részére négykötetes latin nyelvtant bocsát közzé, saját költségen, családi vagyonának megterhelésével. Nyelvtana négy részből áll: ú. m. a tulajdonképeni grammatica, syntaxis simplex, ornata és phraseologia, melyhez csatolva van a magyar szókincs függeléke is.

b) Prózában és versben több munkát írt. Nevezetesen:

Frantzia Országnak az első Zendüléstől fogva valóságosan elkövetett gyilkos történetei.

Buzdító Versezet 1796. az Ország Gyűlése alkalmatosságával etc.

c) A Helytartótanács a folyamodónak szorgos tevékenységét egy már 1793. május 13-án kelt leiratával figyelmére méltatta.

d) Pozsonyi akadémiai működése alatt több tanárt, nevezetesen a történelemét egy féléven át, hasonlóképen a statisztikáét és a metaphisicáét helyettesítette.

e) Már második éve végzi pontosan és lelkiismeretesen az Akadémia jegyzői tisztét.

f) Jóllehet, már 16-ik éve működik, mint tanár, semmit sem élvez a senior tanárság kedvezményéből, melyet mások, jóllehet fiatalabbak, mint ő, már régebben élveztek.

7. Már hat éve folyamodik ösztöndíjért Elek nevű fia számára, aki az elemi iskolától kezdve mindig kitűnő tanuló; folyamodványát a legpontosabban látta el a legfelsőbb helyről előírt mellékletekkel, szegénységi bizonyítvánnyal is, sőt kétszer Bécsben, kétszer pedig Budán személyesen jelent meg az uralkodó előtt ebben az ügyben, de kérése mindig teljesítetlen maradt.

8. A folyamodó mind a két nemesi fölkelés alkalmával az uralkodó és a birodalom iránt érzett hűségének bizonyosságául életét és vérért ajánlotta fel, de harmadszor is kész erre, ha az idők szándékából ezt az áldozatát szabad lesz nyilvánítania.

Egyébként a pályázó kérése vagylagos. Vagy kapja meg az üresedésben lévő irodalmi katedrát, vagy pedig emeljék fel fizetését évenként 100 forinttal.

A második pályázó: *Vitkóczy Máttyás*, magyar nemes, a nagyváradi akadémián a magyar nyelv és irodalom nyilvános tanára.

Pályázatának indítékai a következők:

1. Kora ifjúságától kezdve mindig dicséretes előrehaladást tett a tudományokban és a jó erkölcsökben.

2. A latin, magyar, szláv nyelveken kívül még a külföldi nyelveknek ú. m. a németnek, az angolnak, a görögnek és a hébernek birtokában van, s hazai irodalomban pedig magánbuzgalomból a legszükségesebb jártasságra tett szert.

3. Tanulmányainak elvégzése után több tekintélyes férfiú gyermekeit tanította. Sőt Blankenstein báró generálisnak is ő volt a magyar nyelvmestere.

4. 1792 óta, amikor is a királyi kegy megbízta a magyar nyelvi és irodalmi tanítással, 16 éven át nyilvánosan és dicséretesen szolgált az irodalom ügyét s szolgálja most is, amint azt a mellékelt iratok igazolják.

Ezenkívül ebben az állásában

a) magánúton három éven át szorgalmas gonddal nevelte Szirmay Antal udvari tanácsos két fiát;

b) nyilvánosan, azonkívül, hogy hivatalos kötelességét becsületesen teljesítette, több tanárt hosszabb időn át, három ízben pedig egész félévben helyettesített;

c) tudományszakjában való készségét idevágó írásműveivel igazolta. Ezeket a Helytartótanács ítélete alá bocsátotta. Jelenleg is ott vannak.

5. Vályi András halála után méltónak találtatott arra, hogy az egyetemi tanszékre való jelöléssel megtiszteljék.

6. Az újonnan kiadott Ratio Educationis mindenekelőtt azoknak biztosít elsőbbséget az egyetemi tanszék elnyerésére, akik nemcsak az úresedésben lévő katedrát vezették már nyilvános elismeréssel, hanem munkáik kiadásával hírnévre is tettek szert az irodalmi közvéleményben s e mindkét tevékenységükről elismerő bizonyosságokat mutattak fel.

7. Erkölcsi életéről, amelyre mindig kényes volt, a mellékelt igazolások tanúskodnak.

A harmadik pályázó *Kultsár István*, a II. humanitás kiérdemült professzora, jelenleg a Királyi Tudományegyetemen a magyar nyelv és irodalom helyettesítője.

Pályázatának motívumai a következők:

1. Ifjúkorában nemcsak bölcsészeti és jogi tanulmányokat folytatott, hanem a pozsonyi központi papnevelőben elvégezte az egész teológiát is.

2. A philológiai kutatásokhoz szükséges alapismeretekkel rendelkezik, mert a teológián elsajátította a héber és a görög nyelveket, ezenkívül tud németül, franciául, olaszul és a szláv nyelven is ért.

3. 13 éven át lévén a II. humanitás tanára, a latin ékesszólást a magyarral együtt olyan eredménnyel tanította, hogy tanítványai mindkettőben egyenlő buzgalommal vetélkedtek. Ezt melléklettel igazolja.

4. Jóllehet ezelőtt hét évvel lemondott a tanári állásáról, hogy Festetics László gróf nevelését elvállalja, érdeklődése azért nem fordult el az irodalomtól, sőt, mialatt a fiatal gróf az ő vezetése alatt bölcsészeti és jogi tanulmányait a pesti egyetemen a tudományokban és jó erkölcsökben tett egyidejű előrehaladásával elvégezte, ő majdnem minden tudományban a vizsgáztató szerepének vállalásával érdemszerű bizonyosságot tett arról, hogy foglalkozik az irodalom ügyével.

5. A hazai nyelv iránti buzgóságának bizonyosságául több művet adott ki. Prózáiak:

1. A Rákótzí-emigránsok története. Címe: Török Országgi Levelék.

2. Krónika a Mohácsi Veszedelemtől a Bétsi Békességig.

3. Magyar Ország Históriaja. Ennek negyedik kötete most van sajtó alatt.

4. Jelenleg Magyar Újságot szerkeszt Hazai Tudósítások címmel.

Költemények:

1. Magyar nyelvre fordította Ovidius herodiáit: Bajnoknék Leveli.

2. Laudonnak Nándorfejevári Győzedelme.

3. Több helyen adott ki elegikus költeményeket, köztük kettőt Pesten: Pray György emlékezete.

Egy másikat a Nádor nevenapjára címmel.

5. Nem elégedett meg azzal, hogy ő maga irodalmi munkásságával a hazai nyelvet gazdagítsa, hanem itthon újszerű példájával a Hazának más, művelt polgárait is a magyar nyelv szeretetére buzdította azáltal, hogy 18 aranyas pályadíjat tűzött ki annak, aki a magyar nyelv műveltségének fejlődési állapotát megrajzolja s egyúttal hatékony eszközöket ajánl annak továbbfejlesztésére. A jutalmat nyert pályamunkát a Haza nyilvános hasznára saját költségén adta ki.

6. Olyan gazdag, főleg magyar művekből álló könyvtára van, hogy nemcsak a magyar nyelv kutatására, hanem a válogatott példák bemutatására ez az otthoni készlete rendelkezésére áll.

7. A közjó érdekében vállalt egyetemi helyettesítés munkáját olyan buzgalommal végzi, hogy reméli, ezért nyilvános elismerésben lesz része.

8. Igéri, hogy a magyar nyelvből és irodalomból a doktori fokozatot meg fogja szerezni, egyúttal felajánlja szolgálatát a bölcsészeti és jogi tudományok tanárainak helyettesítésére.

A negyedik pályázó *Czinke Ferenc*. Magyar nemes, római katolikus, a budai főgimnáziumban a humaniorák tanára, több külföldi tudományos társaság tagja.

Pályázata érdekében felhozott ajánlásai a következők:

1. Mióta a bölcsészeti és esztetikai tanulmányait dícséretesen, a humaniorákat pedig kitüntetéssel Pesten és Budán elvégezte, 1783 óta, tehát 24 éve, állandóan a nevelés ügyének szolgálatában állott. Ennek igazolására részint a gimnáziumok jegyzőkönyveire, részint pedig az egyes helyek igazgatóinak elismerő tanúságtételeire hivatkozik.

2. Szolgálatára ideje alatt előljárói és a nyilvánosság teljes elismerését szerezte meg, amint azt a mellékelt bizonyítványok tanúsítják.

3. Rendes óráin kívül az ifjúságot még idegen nyelvekre is: németre, olaszra, franciára és angolra tanította; még pedig Pécsen a Humanitás osztályait, a bölcsészeti és jogi kar hallgatóit, Szombathelyen pedig a gimnázium növendékeit és az önként jelentkezőket, akik között kiváló tekintélyű városi polgárok is voltak.

4. Az 1790. országgyűlés határozatának megfelelően mindig arra törekedett, hogy a hazai nyelv művelésének és az ifjúság abban való előrehaladásának munkáján dolgozzék. Bizonyítják ezt a mellékelt beadott tanúsítványok, kéziratban lévő munkái és kiadott művei, melyeket folyamodványához csatol.

5. Nemes, de az I. József alatt támadt fölkelés idején tönkrement családjával azzal szerzett érdemeket az uralkodóház előtt, hogy egyik rokona a Sztorayana-hadseregben szolgált, mint kapitány, egy másik rokona a 62. ezrednél szintén kapitány. Egyetlen testvére a Mészáros-ezredben volt katoná s a francia háborúban elesett.

6. A Mária Terézia kiadta Ratio Educationis megadja a lehetőséget arra, hogy az arra érdemes tanárok jutalmazásként magasabb fokra léphessenek elő. Ha ez megtörténik, akkor a folyamodónak legfőbb vágya teljesül: több alkalma lesz arra, hogy kéziratait átjavitthassa és idővel ki is adhassa. Nem fogja azonban átallani azt sem, hogy mint a budai egyetem végzett philosophusa és esztetikusa a törvényesen akadályozott tanárokat esetről-esetre

helyettesítse s ezt annál is szívesebben teszi, hogy így könnyebben megszerezhesse a fakultás doktorátusát. Pályázatát különben is megindokolja egészségi állapota és élete meghosszabbításának észszerű követelménye.

7. A most üresedésben lévő tanszék elnyeréséért annakidején már Révai-val együtt volt felterjesztve.

Czínke Ferencnek ezeket az adatait ki lehet egészítenünk másokkal is. Előkerült ugyanis az a folyamodványa is, amellyel a budai főgimnázium igazgatóságára pályázott 1805-ben, tehát két évvel az egyetemi tanszék megüresedése előtt. Ebben a folyamodványban kimerítő részletességgel tárja fel életét, ismerteti munkáit. Az adatok mögött megjelenik Czínke Ferenc egyénisége is: nyugtalan becsvágya és minden önkritika híján lévő hiúsága. Későbbi történetéhez itt kapjuk meg az alapvető megvilágítást.

Czínke folyamodványában elmondja, hogy 1760-ban született, szegény szülőktől. Nagyatya a Rákóczi-fölkelés idején ment tönkre. Jelenleg — mármint 1805-ben — 45 éves, tehát olyan korban van, amikor elmúltak az ifjúság nyugtalanságai, s helyükbe a meghiggadt gondolkodás, a megállapodottság, az ítélőképesség lépett, melyek szükségesek az igazgatói állással együtt járó feladatok és nehézségek fegyelmezett elviselésére. Ezután ismerteti élete állomásait: 1783 óta tanít. Kezdte, mint a budai egyetem hallgatóinak repetense, helyettes és rendkívüli tanár volt a pécsi akadémián, majd senior és rendes tanár lett Szombathelyen és Sopronban s innen került fel, mint senior grammaticus tanár a budai főgimnáziumba. Mindenhol és mindig úgy viselkedett, ahogy az illik az ifjúság nevelőjéhez: Istenhez, Hazájához és Királyához hűséges volt. Sopronban nyolc évig igazgatóhelyettes volt, majd az igazgatónak. Pállya Istvánnak lemondása után egyideig ő vitte az igazgatói tisztséget. Ekkor történt, hogy a nemesi fölkelés sebesültjei részére tanítványaival hadi segély-gyűjtést rendezett, amelynek összegét személyesen vitte fel az uralkodónak. Ugyanakkor ódát is ír a királyhoz, csekély, de örök emlékezetűl az uralkodó iránt érzett hódolatának. Hivatkozik továbbá képességeire és műveltségére is. Középiskolai és egyetemi tanulmányait mindig első eminenciával végezte, egyszer volt csak harmadik eminens. Kora ifjúságától kezdve mindig vonzódtak a nyelvek. Ennek eredményeként tökéletesen tud magyarul, németül, latinul, meglehetősen franciául és ért olaszul, spanyolul, angolul és görögül. Ezenkívül grammatikailag is tájékozott a német nyelv dialektusaiban, a szláv, török és héber nyelvekben. Komolyan foglalkozott a phisikával, astronomiával, logikával és a metaphisikával, legközelebb áll azonban szívéhez a philologiai irodalom, ebben is a retorika és poetika, legkivált a magyar nyelv körében.

Különleges érdemként hozza fel a hazai nyelv művelése és fejlesztése körül szerzett működését. Ennek igazolására hivatkozik a „Szétsényi“-könyvtár katalógusára, mely néhány művének nevét őrzi. Ezenkívül mellékeli öt latin költeményét, melyek címe: Ex ungue leonem! Élete állandó dicsőségének tartja háborús ódáit: Öt Tábóri Mars a Magyar Nemes Insurrectióra, melyeket a nádor méltóknak tartott arra, hogy neki, feleségének és a Helytartótanácsnak ajánlhassa. Felemlíti Pereisényi Nagy Pál róla szóló elismerését, mellyel őt tartja a legkiválóbb lírikus költőnek és bukolikusnak. A legnagyobb jelentőséget azonban ügyeinek sikeres pártfogása mellett Szerdahelyi György két nyilatkozatának tulajdonítja. Az egyik így szól: A költő minden hivatal veze-

tésére alkalmas. A másik pedig arra vonatkozik, hogy ő nem a budai tanári állásra való, hanem magasabb katedrára méltó.³

Az ötödik pályázó *Horvát István*, fehérvári születésű, római katolikus, nemes, a széptudományok és a bölcsészot doktora, a királyi tábla főlesküdtött jegyzője.

Pályázata támogatására a következőket hozza fel:

Úgy érzi, hogy mindazon ismeretek kellő birtokában van, amelyeket ez a tanszék megkíván, mégpedig:

Mindenekelőtt mint magyar nyelv és irodalom tanára az anyatejjel szívta magába, de ezenkívül ennek természetbe négyévi állandó tanulmányozással néhai híres tanárának. Révai Miklósnak, vezetése alatt hatolt be. Ő maga tudatában van ennek s ugyanezt a halhatatlan emlékü férfiú írásban is bizonyította róla.

Ennek bizonyosságát nyújtotta tanulmányaival is már akkor, amikor még irodalommal foglalkozott s másokat tanított. Ezek közül némelyek már nyomtatásban is megjelentek. De ugyancsak ezt igazolják kéziratai, amelyeknek hiteles jegyzékét folyamodványához mellékeli s amelyek philologiai, diplomatikai, historiai és jogi tartalmú kérdéseket tartalmaznak.

Mivel továbbá az egyetemi tanár nyelvészeti és irodalmi ismeretének bölcséletileg is elmélyítettnek kell lennie, ő az idevágó ismeretekkel is nem közönséges értelemben rendelkezik. Ezt igazolja azzal, hogy

1. a Tudományegyetemen az egyetemes bölcsészetet három évig kitűnő eredménnyel tanulta s annak befejeztével nyilvános versenyvizsgálatot is tett:

2. miután letette a szigorlatokat, a bölcsészeti doktorátus magas díszével lett felékesítve, amint ezt mellékelten igazolja.

Mivel a Haza atyáinak törvényhozó szándékai annakidején oda irányultak, hogy a magyar nyelv a mindennapi életben is jogához jusson, magától értődik, hogy a magyar nyelv egyetemi tanárának a hazai törvényben és jogokban teljesen otthonosnak kell lennie. Hogy ezeket az ismereteket a folyamodó négyévi tanulmányai után elsajátította, azt nemcsak a mellékelt iskolai bizonyítványa igazolja, hanem az is bizonyítja, hogy a Helytartótanács neki ösztöndíjat adományozott a mindkét jogi doktorátus megszerzésére.

Szükséges ezenkívül még az is, hogy a magyar nyelv és irodalom nyilvános tanára Európa művelt országainak nyelvén is beszéljen. A folyamodó — amint ez közismert róla — a latin és görög nyelven kívül tökéletesen beszél németül és franciául.

3. Ami pedig jellemét illeti, a pályázó a becsületesség, tisztesség és az erkölcsösség elvei szerint élt mindig. Ennek igazolására szolgáljon az, hogy középiskolai tanulmányaitól kezdve egyetemi tanulmányai befejezéséig mindig ösztöndíjas volt, s ezért tanúsítják iskolai bizonyítványai is.

Ezeket felül a pályázó olyan életkorban van, amely legjobban alkalmas azoknak a nehézségeknek az elviselésére, amelyek az egyetemi tanársággal ez időben együttjárnak, annál is inkább, mert ezekhez a pályázót eddigi szűkös életviszonyai hozzádztették.

A hatodik pályázó *Fratricsevi Antal*, Római katolikus, a pozsegi gimnázium magyar nyelvi és irodalmi tanára.

³ Helytartótanács. Litt.-pol. 1336—1805.

Pályázatában kérése mellett a következőkre hivatkozik:

1. A bölcsészeti tanulmányokat a pécsi Akadémián, jogi ismereteit pedig a Királyi Egyetemen dícsérettel végezte.

2. A budai elemi iskolából ment át mostani helyére, mint a magyar nyelv és irodalom tanára s e munkáját a törvényszabta módon végzi.

3. A legutóbbi nemesi fölkelésben Bács megye nemesi csapatával vett részt, készen arra, hogy Hazájáért és Királyáért életét adja.

A hetedik pályázó *Janikorits József Alajos*. Magyar nemes, a nógrád-megyei Karánts-Berényből való, római katolikus, jelenleg Szabadkán a III. grammatikai osztály tanára.

Pályázata támogatására ezekre hivatkozik:

1. A humaniorákat legjobb képességeivel és magaviseletével úgy végezte el, hogy mindenben megfelelt azoknak a várakozásoknak, melyeket hozzáfűztek s így méltónak bizonyult arra, hogy a királyi kegy nyilvános iskolai ösztöndíjban részesítse.

2. A bölcsészeti tanulmányokat Egerben eminentiával és prima classis érdemjegyekkel végezte. Jogi ismereteit pedig a Királyi Egyetemen olyan eredményesen sajátította el, hogy a politikai tudományokat, melyekből nyilvános versenyvizsgálatot is tartott, eminensen, a többiket pedig primae classis-szal fejezte be. Erkölcsei magatartása kifogástalan volt.

3. Miután mostani első grammatikai catedráját elnyerte, jelenleg itt működik, még pedig elismeréssel.

4. Magyarul nemcsak gyermekkorától tud, hanem arra is törekszik, hogy nyilvános előadások hallgatása után nyelvét ki is csiszolja.

5. A pályázó bízik abban, hogy a magasabb ismeretek megszerzésére s az önművelésre a pesti egyetemen több alkalma lesz, mint amennyi itt van.

6. A szabadkai éghajlat egészségének nem tesz jót.

A nyolcadik pályázó *Lőrincz Ferenc*, a rozsnyói gimnáziumban a grammatikai osztály senior tanára.

Kérését támogató motívumai:

1. Hat éve tanít s ez idő alatt igyekezett mindent elsajátítani, hogy a tanulóifjúság nyilvános nevelését nyugodtan rá lehessen bízni.

2. Tanítói működését kifogástalan erkölcsi étellel párosította.

3. A magyar nyelven kívül más nyelveket is tud. Mind a bölcsészeti, mind pedig a jogi tanulmányait eminentiával végezte.

A kilencedik pályázó *Döbröntei (!) Gábor*. Magyar nemes, protestáns, teológus.

Pályázata mellett felhozott érdemei:

1. A soproni gimnáziumban végezte tanulmányait, s már itt is kiváló buzgalommal foglalkozott bölcsészeti és teológiai kérdésekkel.

2. A wittenbergi és lipcsei akadémiákon a már jelzett tanulmányokon kívül a keleti nyelvek, különösen pedig a görög keltette fel érdeklődését.

3. Nagy szorgalommal művelte a magyar nyelvet. Ennek bizonyágául szolgáljanak a különböző folyóiratokban Tavasz virágok és Segítő címmel megjelent versei.

4. Mint a Soproni Irodalmi Társaság tagja már évek óta nagy buzgóságot fejt ki s anyagi áldozatot hoz részint ennek az egyesületnek felvirágoztatása, részint pedig a hazai nyelv művelésére.⁴

Szándékosan ismertettük a pályázók folyamodványainak szószzerinti szövegét, de szükségünk volt rá. Kulcsár Istvánt és Horvát Istvánt kivéve közülök, tudomány- és irodalomfelfogásban mind elfáradt és meghaladott világot képviselnek. Bennük jelentkezik utoljára az a kor, mely az irodalmat és az iskolát együtt fogta fel res literáriának, a költészetet az alkalmi verses szolgálattal azonosította, s az alaki műveltséget a tudás rangjára emelte. A tanárság eszményiségéből táplálkozott, ebben foglalta össze a költőt és a tudóst. De beleszegényedett és megmerevedett, mert a latin idea már kimerült benne, a magyar nyelvesszményiséget és a költői ihlet új forrásait pedig még nem értette meg. Helyzettelen, programmtalan elhajlása maradt az irodalom fővonalának. magától aszott ki. Nem vette észre, hogy körülötte elváltozott az irodalom fogalma és anyaga, más lett a költészet jelentősége, új értelmet és hivatást kapott a költői én. Nem vett tudomást arról, hogy a literatura fejlődése — Bessenyei óta — felgöngyölgette a magyar szellemről a latin terhet, a felszabadult magyar tájakat az élet friss fuvallatai érintették meg, amelyek ízlést, kritikát, haladni vágyó nyugtalanságot és Európát sürgették. Ennek a típusú zsugorodott írói és tanári alkat-sablonnak éppen az volt a végezte és hiánya, hogy a kritika ellenőrzése nélkül élte végig idejét, melyet egy már magái túlélt, elsüllyedni kezdő irodalmi hagyomány iskolai, zárt és visszamaradt formáin keresztül szemlélt. Nem is tudta már magának többé megtartani kora figyelmét és uralmát, ez kiesuzzott a hatása alól, másokra várt, hogy megszólaltassák lelkét. Így érthető, hogy Kazinczy nemzedékének miért kellett jönnie s mit jelentett az, hogy megjött.

Ezt érezte maga a bölcsészeti kar is. Amikor olyan kiválóságok voltak ékességei, mint Révai Miklós, Petzval József, Pasquich János, Katona István, Schedius Lajos, Mitterpacher Lajos, Pray György, Schwartner Márton, joggal tarthatott azok befogadásától, akik csak kockára teheték az Egyetem tudós méltóságának és hírnevének feltett színvonalát. Ez magyarázza meg a pályázók ügyében kialakított felfogását is.

Az egyetemi tanács július 21-én tartott ülésén foglalkozott a pályázat ügyével és a jelölés kérdésével.

Első helyre, egyhangú szavazattal, Kulcsár István került. A tanács megokolása igen részletes és nagyon megleghangú: Kulcsár sok címen méltó arra, hogy legjobban ajánlottassék. A hazai nyelv ismeretén kívül — s ez itt a főcél —, melynek több munkájával bizonyosságát adta s a hosszú idők szorgalmával elsajátított segédtanulmányokban való jártassága mellett, ajánlását különösen az javálja, hogy már eddigi nyilvános tanításával megnyerte a tanulóifjúság vonzalmát s minden remény megvan arra, hogy kiváló rátermettségével, a rábízandó szaktárgyával az ifjúságra igen termékeny hatást fog gyakorolni, annál is inkább, mivel külföldi tanulmányútjain az irodalomból és a nyilvános nevelésből nagy tapasztalatot és látókört szerzett. Kora pedig olyan, hogy erkölcsi finomultsággal párosult férfias érettsége nagy tekintélyt kölcsönöz

⁴ Helytartótanács. Litt.-pol. 17.024—1807.

neki s ezzel az ifjúság magatartására, fegyelmének megszilárdítására igen jó befolyással lesz. De ami különösképen feléje fordítja a figyelmet, az mégis csak az, hogy a hazai nyelv elemeit Révától tanulta, tanítását minden más hazai író előtt legmegértőbben követte, s vele versenyre kelve, vetélkedő buzgósággal, lankadatlanul dolgozott a magyar nyelv kiművelésén. Miután pedig Révai az egyes nyelvtörvényeket fejtette ki, ő az egész nyelvre fordította figyelmét, s maga is elmélkedve annak előrehaladásán, a Haza többi tudósait is — pályadíj kitűzésével — arra buzdította, hogy a hazai nyelv kiművelésének helyzetével foglalkozzanak s találjanak módot annak továbbfejlesztésére.

Második helyre *Czinke Ferenc* került. A tanács állásfoglalása és megokolása szükséges és mérsékelt. Mintha csak az vezetné a jelölésben, hogy nem tud kitérni előre. Czinke tudományos érdemeiről semmit sem szól; a nevelőt és az író-t méltatja benne. Különös érdemül csak azt hozta fel, hogy az ifjúság nevelése körül hosszú évek munkájával értékes szolgálatokat tett; irodalmi munkásságával rávaló tehetségéről tett tanúságot; az ifjúság nyelvi művelése érdekében az iskolai órákon kívül is igen sokat fáradozott. Így tehát méltó arra, hogy alkalomadtán magasabb elismerésben részesüljön.

A harmadik helyre ajánlott *Horvát István* lett. A kar kiemeli érdemei közül azt, hogy kitüntetéssel végezte a bölcsészeti és jogi tanulmányait, megszerezte a doktorátust, a nyelv-művelés tudományában Révai volt a mestere, ennek legnagyobb elismerését vívta ki s ezt különböző tanulmányaival igazolta is. Úgy látszik azonban, hogy a Kar fiatalnak tartotta még arra, hogy most kapja meg a katedrát. Egyelőre mint a jövő reménységéről szól róla, aki már most jogos bizalmat ébreszt arra, hogy a majdani kiváló irodalomtudóst lássák benne.

Gubernáth Antalra és Vitkóczy Mátyásra vonatkozólag a Kar úgy határozott, hogy — mivel mindkettőjük fizetésében az esetleges egyetemi tanári kinevezésük 100 forintnál nagyobb különbséget nem jelentene, ez pedig a rendkívüli drágaság miatt, mely ekkor Pesten igen megnehezítette az életet, csatládjuk eltartására is alig volna elég — kérni fogják az uralkodót, emelje fel fizetésüket 100—100 forintra.

A többi pályázóról nem esett szó.

Közben azonban, szinte az utolsó percben, miután már a jelölés ügye lezárult, új folyamodó jelentkezett: *Beregszászi Pál*, a sárospataki református kollégium egykori teológiai tanára. A Kar, méltányolva Beregszászi tudós munkásságát, a nélkül, hogy őt sorban jelölte volna, iratait a többi pályázóval együtt felterjesztette a Helytartótanácshoz.⁵

A Helytartótanács Iskolaügyi Bizottsága 1807. aug. 18-i ülésén foglalkozott a pályázat ügyével. A felterjesztettek közül — mindegyikük arra valóságát és érdemét mérlegelve — négyet tartott az egyetemi katedrára méltónak: Czinke Ferencet, Gubernáth Antalt, Kultsár Istvánt és Horvát Istvánt. Az ajánlás sorrendjét pedig a következőkben állapította meg:

1. helyen Czinke Ferenc,
2. helyen Gubernáth Antal,
3. helyen Kultsár István és Horvát István.

⁵ Helytartótanács. Litt.-pol. 17.024—1807.

Az utóbbiról azt jegyezte meg, hogy jóllehet eddig még nem teljesített közszolgálatot, a magyar nyelv tanításának és művelésének azonban máris kiváló jelét adta.

A bizottság jelölése nem volt egyöntetű. Pethő Jakab ellene szavazott s az egyetemi tanács sorrendjét fogadta el.

A bizottság elhatározását meg is okolta.

Czinke Ferencot — mondja az ajánlás — mindenkinél jobban érdemesíti az egyetemi katedrára a tanári pályán, különösen a gimnáziumokban rendkívül nehéz és komoly körülmények között, de annál érdemszerzőbben eltöltött 24 éve. Miközben ezen a pályán most is fáradhatatlanul tevékenykedik, ugyanakkor műveli a nyelvet és az irodalmat is, még pedig olyan eredménnyel, hogy ez számára nevet és elismerést szerzett és így mások előtt jogot biztosít neki az Egyetemen katedrájára. Ezért már korábban Révai Miklóssal együtt felterjesztetett annak elnyerésére, részint pedig azért, hogy e tanszéken szolgáltatnak jutalmát élvezze, részint pedig azért, hogy több zavartalan ideje és nyugalma legyen a hazai nyelvvel való tudományos foglalkozásra.

Gubernáth Antal újabb állásában, azon évein kívül, melyeket a beszercebányai gimnáziumban, mint a grammatika tanára töltött el, oly sok s különböző értékes szolgálatot tett s oly érdemeket szerzett, hogy mindenképen méltó erre a tanszékre és semmiesetre sem mellőzhető. Ha pedig ezt nem nyerné el, akkor azt kéri, hogy jelenlegi 500 forint fizetése 600 forintban állapíttassék meg. Ezt a kérését a bizottság is melegen pártfogolja és kéri a Felséget, hogy ennek az érdemes férfúnak a 100 forint többletet személyére szólan kegyeskedjék megadni.

Kultsár Istvánnak a magyar nyelv kiművelése és elterjesztése körül kifejtett nagyértékű és sok bizonyítékkal igazolható munkássága közismert. Nem is lehet elvenni semmit abból az elismerésből, amely őt méltán megilleti. De mintán ő 13 évi tanítás után az iskolától nagyobb anyagi előny kedvéért visszavonult, ilyen érdektől vezettette a magántanításra adta magát s ebből lett, méltányos, hogy azok, akik ezalatt tovább is kitartva az iskolai tanítás pályáján, szegényes fizetés mellett verejtekezve végzik munkájukat, most, amikor alkalom nyílik rá, sorsuk jobbrafordulását remélik s igazság szerint várják.

Igy került fel a pályázat ügyé a Kancelláriához, amely 1807. szeptember 18-án tartott ülésén tárgyalta.

A Kancellária a Helytartótanács felterjesztését először a hagyományos szokás szempontjából vizsgálta át. Abból indult ugyanis ki, hogy az egyetemi kinevezések jogrendje szerint tanároknak elsősorban csak olyanok nevezhetők ki, akik már előbb Akadémián tanítottak. A pályázók közül ilyen kettő van: Gubernáth és Vitkóczy.

Gubernáthot a Kancellária a Helytartótanácsnak említett megokolása alapján nem jelölte. Vitkóczyt pedig azért ejtette el, mert tud ugyan magyarul és tisztában van a szabályokkal, de a kiejtésének bizonyos szlávos hangsúlyozása van. Ez a fogyatékosság az Akadémián nem kelt különösebb feltűnést, az Egyetemen azonban, ahol az ország minden részéből nagy számmal jönnek össze a hallgatók, mind a tanár, mind pedig a tanszék tekintélyének romlására van, különösen akkor, amikor a magyarság érzéke nyelve ápolása iránt annyira érzékeny lett.

Ezek után a Kancelláriának a kinevezésre felterjesztettek közül már csak Kulcsár István és Czinke Ferenc között lehetett választása. A Kancellária Kulcsár Istvánt ajánlotta a következő megokolással, amellyel úgyszólván szóról-szóra megismétli a Kar felterjesztését.

Kulcsár István kevesebb ideig működött az iskolaügy terén s ezért a Helytartótanács és ennek iskolaügyi bizottsága az ajánlás sorrendjében Czinke Ferenc után helyezte. Másrészt azonban Kulcsár István javára esik latba az, hogy az egyetemi tanács bizonyossága szerint a magyar irodalom segédtudományaiban hosszú évek tanulmányával rendkívüli jártasságot szerzett, Révai Miklóssal együtt dolgozott a magyar nyelvtan egyes törvényeinek megállapításán, halála óta helyettesíti őt, a magyar nyelv művelése érdekében magyar folyóiratokat ad ki, s ezenkívül több más munkát írt, melyek értékben felülmúlják Czinke Ferenc műveit.

Ezek alapján a Kancellária tehát azt javasolja az uralkodónak, hogy az üresedésben lévő katedrára Kulcsár Istvánt nevezze ki, azzal a feltétellel azonban, hogy a folyóirat kiadásáról, mint amely foglalkozás amúgyis összerághetetlen az egyetemi tanári állással, le kell mondania, Gubernáth Antal részére pedig azt kéri, hogy a Felség 100 forinttal emelje fel a fizetését.⁶ Horvát Istvánról nem emlékezett meg, nem jelölte.

Feltűnő a Kancellária megokolásában, hogy éppen csak megemlíti Czinke Ferencet, de Kulcsár István működése érdemeit igen méltánylóan emeli ki. Annál nagyobb meglepetést keltett tehát a nem várt döntés.

A király nem fogadta el a Kancellária javaslatát, Czinke Ferencet nevezte ki egyetemi tanárrá:

„Cathedram Linguae et Litteraturae hungaricae in Universitate Pestiensis Francisco Czinke confero. — Franciscus.“

*

Felvethetni a kérdést: Hogy lett Czinke az Egyetem tanára, annak ellenére, hogy a Kancellária sem jelölte első helyre?

Csak találgató válaszra vagyunk utalva.

Kétségtelen, hogy Czinke aulikus érzései az udvar előtt ismeretesek lehetnek. Azok az adatok, melyekről pályatörténetében hivatkozik, nagyon is nyilvánvalóvá teszik, hogy Bécsben kedvelt személy volt, aki felé szívesen fordult a kitüntető figyelem.

Arra is kell gondolnunk, hogy egyetemi tanári kinevezése némiképp kárpótlásul szolgálhatott neki azért, mert 1805-ben nem nyerte el a budai főgimnázium igazgatóságát.

Az a szempont sem mellőzendő, hogy Czinke eddigi irodalmi működése nem érintkezett oly sok ponton a magyar nemzeti gondolattal, mint Kulcsár Istváné, következésképp egyetemi tanári kinevezését több nyugalom és megbízhatóság kísérhette, mint másét.

A kinevezés azonban megmászhatatlan tény volt s Czinke Ferenc mint rendkívüli tanár 800 forint fizetéssel 1808. ápr. 4-én elfoglalta a magyar nyelv és irodalom katedráját.⁷

⁶ Udvari Kancellária. 11.304—1807.

⁷ Helytartótanács. Litt.-pol. 1251—1809.

Czinke, mint egyetemi tanár, három olyan reánehazedő tehertétellel találkozott, amellyel nem tudott megbirkózni. Az első a Kar ellenszenve volt, amely évről-évre fokozódott vele szemben. A második Révai Miklós nevének és tudományának nagysága, amely egyre jobban föléje nőtt, annál inkább, minél jobban kitűnt, hogy Czinke egyetemi katedrája szellemi méltóságához önmagából semmit sem tudott hozzáadni. A harmadik az a fölényes lenézés és kritika, amellyel Kazinczyék, akik Horvát István kinevezésében bíztak, Czinke kinevezését fogadták. Minden utód helyzetét az befolyásolja, hogy ki volt elődje, s ki ő. Czinke nem tudta, mert nem volt mivel kivédeni a Révaival való összehasonlítás reá kedvezőtlen mértékét s így nem engesztelhetette meg sem életében, de még halála után sem a reá nehezédő, mindmáig feloldatlan ítéletet. Az, hogy jó ember volt, tanítványait nagyon szerető tanár volt, nem adott számára folmentést azon fogyatkozása alól, hogy az egyetem tudományoszményeit nem tudta szolgálni. Fokozódó nagyravágyása, ennek kedvező sorsa, ezzel azonban nem arányos képessége nem találkoztak össze abban az őt kötelező igényben, hogy az legyen, aminek lennie kellett volna.⁸

⁸ E helyen is hálásan emlékezem meg Anyos Lajos levéltári főigazgató úrról, aki kutatásaimban lekötelező szívességgel volt segítségemre.

Adalék a magyar regény előzményeihez.

1. Bacsányi János.

Bacsányi Jánosnak első műve 1785-ben jelent meg Pesten Trattner betűivel e címen: *A magyaroknak vitézsége régiek példájával megvilágosítva.*

E műről Bacsányi életrajzírói nem sokat mondanak; csak a tanítványához, b. Orezy Istvánhoz intézett előszó érdekelte őket. A mű tartalmát a leg-részletesebben Horányi Elek ismertette a *Nova Memoria* I. kötetének 320—21. lapjain. Színnyei Ferenc is „jelentéktelen kis” könyvnek mondja, s közli róla magának Bacsányinak vallomását: „sem nem egészen eredeti munka, sem nem egészen fordítás”. (Bacsányi János, 1898. 7. l.) A forrás meghatározásában Petrik Bibliográfiájának engedi át a szót: „Akai Jánosnak *Epistolae heroum* c. munkája után fordítva”. Pintér Jenő (Magyar Irodalomtörténete, IV. 673. l.) szerint: „latin eredetije névtelenül jelent meg: Nagyszombat, 1745”. Ez a hivatkozással meg nem erősített, forrásmegjelölés nélkül idevetett meghatározás helyes: Bacsányi művének eredetije valóban 1745-ben jelent meg Nagyszombatban e címen: *Bellica Hungarorum Fortitudo, Aliquot Veterum Exemplis Adumbrata.*

Bacsányi híven fordít, de nem szolgai módon. Latin forrásában talált anyagát teljesen átülteti, de a Hunyadi-ról szóló részekben — ezzel a jelzéssel: „Huny. Ján. Élet.” — Bessenyei György megfelelő szövegrészét iktatja elbeszélésebe idézőjellel. (Így az 59—60., 97—106., 125—132. lapokon.) Bacsányi toldása még az elmélkedés arról, hogy a magyarság nem sietett hősi tetteinek feljegyzésével; Zrínyi Miklós ünneplése; a befejezés. Egyebekben hű fordítást ad, szinte a fordításról írt fejtegetéseihez alkalmazkodót. Még az ilyesmi is megvan az eredetijében: „El annyira nem teltt-bé nálunk az, a mit egy Költő mondott hajdan, így énekelvén:

Hit és jámborság nem igen vagyon a Katonáknál;

Mert:

Betsi volt mindég és kellett a Magyaroknál!” (42. l.)

A latin eredetiben: „Adeo contra quam olim cecinit Poeta: Casta fides pietasque viris militaribus apud Hungaros in usu et pretio fuit.” (26. l.)

Bacsányi műve — és annak latin forrása — történeti anekdotagyűjtemény. Hét fejezetben mesél el tanulságos történeteket; fejezetei: Buzgóság az Egheliekhez; Buzgóság, melyet Nagyvasszonyunkhoz mutattak a magyarok; Vitézség, melyet az egyes viadalban mutattak; Vitézsége azoknak, kik magukat hazájokért feláldozták; Vitézsége azoknak, kik örüllő helyeket el nem hagytak mindhalálig; Hívség, melyet hazájuk s királyukhoz életük veszedelmével mutattak; Vitézsége azoknak, kik bátran a veszedelmekbe mentenek. A hét fejezetet keretbe foglalja egy találkozás: a költő egykori iskolatársával. Bacsányi a szerkezeti beosztást híven megtartja, mindössze a hirtelen elénk-

tűnő katonatárs alakjának leírásában gazdagítja a színeket és ad a bajnok ajkára egy történetet, amely „megiratik a Magyar Hírmondó 101-dik levelében, 1783. esztendő.”

Ha György Lajos könyvében (*A magyar regény előzményei*, Budapest, 1941.) helyet kaptak a vándor-anekdoták gyűjteményei, méltán odaillesztendő a Hilariusok és Democritusok mellé Bacsányi prózai fordítása is, annál is inkább, mert szépprózai művészettel meséli el a magyar történelem hőseiről rövidebb-hosszabb színes történeteit. De van e műnek még egy jelentősége is: abban a korban terjesztette a magyar hősi mult kultuszát, amikor magyar nyelven a magyar közönség alig olvashatott a magyar multról.

2. Pálóczi Horváth Ádám.

Pálóczi Horváth Ádámnak csak egy regénye szerepel György Lajos összeállításában, a 435. lapon a 275. szám alatt, a *Barrangóné és Zalád*. E kéziratban maradt regényén kívül azonban van még egy regénye, mely ezen a címen jelent meg:

Felfedezett titok. Azaz vallás-tétele egy olyan tudós ifjúnak, aki sokáig igyekezett rajta, hogy frajmaurer lehessen: sokat kitanult; de el is ment feltett útjában a legutolsó pontig: minden próbákon átal esett: de célját csakugyan el nem érte, s miért nem érte? beszéli a vallás-tételt az ifjú, halála előtt kérvéssel. Hely n. 1792.

Ezzel a munkával műfaji szempontból Horváth életírói nem foglalkoztak; részletesebben csak Hegyi Ferenc szól róla 1939-ben megjelent *Pálóczi Horváth Ádám*-ja 26—28. lapjain, de megelégszik azzal, hogy a szabadkőművességre vonatkozó felvilágosításokat veszi számba benne. Pedig a szabadkőművességnek ez az ismertetése nem száraz fejtegetés, hanem — amint a cím is jelzi — egy ifjú sorsának elmesélésébe van beleöltöztetve. A hangsúly tagadhatatlanul a szabadkőművesség dicsőítése. A könyv haldokló hőse mondja: „Én azt számtalanszor megsirattam, hogy abba a társaságba be nem mehettem. Olyan o-kola az, amelyet keresve kell keresni a legjobb erkölcsű embernek is.” És nemcsak a szabadkőművességről hallott fejtegetések igazolják ezt a könyvben, hanem az emberek lelkülete is, akiket a mese fonálán megismerünk. Elismerem, hogy a mese nem valami bősodró: de a könyv mégis egy lélek regényes története, annál regényesebb, mert hiszen éppen a szerelem okozza benne a bonyodalmat. A hős elmondja, mikép gondolkozott a szabadkőművességről, mielőtt megismerte a mozgalmat; élete során kapcsolatba kerül a páholytestvérekkel, s egyre nagyobb érdeklődéssel kívánczodik közéjük. Élettörténetének részletei a próbák, amelyeket ki kell állania; nem egy valószínű kalandos história. Végre eljut a célhoz, de ekkor választania kell szerelme és a kőművesség között. Regényes az is, hogy a szerelem az erősebb benne; viszont a tendencia követelte meg, hogy a céljától való elesés boldogtalanságba vigye. Célzatos regénnyel van tehát dolgunk, amelyben a hős lelki értékét ismételtelen próbára teszik, amely az ifjú sorsát a szabadkőművesség gondolatához köti. Regénnyel, amelynek tehát ott a helye a magyar regény előzményei között.

Eredeti munkái a *Felfedezett titok?* Az a benyomásom, hogy fordítás. Erre vall a szereplő pénz (195. l.); a hűtlen feleség pöre (203. l.); a hős bátyjának hatalmas könyvtára (425. l.); a rézmetsző és pecsétfaragó nemes ember (309. l.). De magyar környezetben játszódik le és a XVIII. század végének olvasója az idegenszerűségeket nem ismerhette fel benne. Mint tendenciós munka rendkívül ügyes; nem vitatkozik, hanem emberek és sorsok révén igyekszik meggyőzni. A szabadkőművesség mivoltáról szóló fejtegetések is szórva beleszövődnek a mesébe. Mindenesetre megérdemli, hogy a kor tendenciós szépirodalmi termékei között a jobbak sorában említsük.

3. Molnár Borbála.

Gvadányi és Csizy István levelezőtársának, Molnár Borbálának 1804-ben egy kötete jelent meg: *Szerencsétlen indulat vagy Sarolta és Sándor*. (Kolozsváratt.) E munkáról már többen szóltak; Szigetvári Iván (IK. 1917. 51. l.) valószínűnek tartja, hogy benne Molnár Borbála „egy prózában írt német regényt szedett versebe”; tehát felismerték regényszerűségét is.

A mű tartalma a rossz nevelés káros voltára akar figyelmeztetni, ahogy azt a „Tanúság” kifejtí. Am az is kiviláglik belőle, hogy az érzésen uralkodni kell, mert a mese hősnőjét éppen az teszi szerencsétlenné, hogy odaadja magát kedvesének. Az elmesélt történet meglehetősen naív: a bárócsaládból származó Sarolta megszereti Sándort, kit „a születés közsorsúvá tett”, és noha anyja még kellő időben figyelmezteti arra, hogy a társadalmi rang mennyire elválasztja őket, titokban érintkezést keres az ifjúval; szobalányát, majd a kertet használja fel titkos küldöncnek. Az anya megtagadja lánya kezét Sándortól, amikor ez a bárócsalád egyik jóbarátja útján a leányt megkéri, eltiltja az ifjút házából. Sándor látván kedvese nagy szerelmét, elhatározza, hogy társadalmilag is ki fogja érdemelni Saroltát; elmozdítása előtt azonban egymáséi lesznek. Az ifjú szerelmének állhatatosságát és tehetségének érvényesülését látván, az anya is kezd megbékélni a gondolattal, hogy Sándor és Sarolta házasságot kötnek, amikor megszületik a gyerek. A család szűgyenét akarja az anya eltitkolni, amikor most Saroltát sürgősen egyik kéréjéhez kényszeríti. Ez a házasságkötés azonban annyira lesújtja a leányasszonyt, hogy hamarosan meghal, előbb természetesen mindent megír Sándornak, sőt arra is módja van, hogy az utolsó nap megláthassa. A 205 lapon át folyó verses történetéhez a szerző prózai megszerzést csatol; ebben elmondja, hogy Sándor mennyire megbecsüli az egykori hű szobalányt, és hogy a szíve miként vigasztalódik meg egy hozzákerülő árva Rozáliában.

Az elbeszélésnek ehhez a részéhez jutván, szerzőnk ezt írja: „Ez a szerencsés Pár tulajdon maga történetét bizonyosan fogja olvasni tsekély munkámban.” Ezzel azt akarja elhitetni, hogy valóságban megtörtént históriát dolgozott fel. A verses rész megindulásában is hangsúlyozza:

Egy szerencsétlennek énekeld esetét,
Kit bátor a sírba fedez már a setét...
Azonban ez egyet kérlek ne felejtsd-el,
Hogy tulajdon nevét világ előtt rejtse el!
Hogy a rágalmazás ötét fel-ne lelje:
De az érzékeny szív könnyekkel tisztelje...

Az egyszerű mese valóban megtörténhetett, bár az is igaz, hogy a kor érzelmes románjaiban sok hasonló sorssal ismerkedünk meg. Amde éppen a románokkal rokon téma figyelmeztet bennünket arra, hogy ezt a verses románát is beiktassuk a magyar regény előzményeiként felsorolt magyar elbeszélések sorába.

Alszeghy Zsolt.

Bod Péter és Teleki József.

„Méltóságos Széki Teleki László római szentbirodalmi gróf azt vette elméjébe, hogy József fiát, egy igen szép tehetségű ifjút, hozzám hozva, Igenbe, a theologiai és történelmi tudományokban képeztesse. Sokáig állottam ellen érvekkel onnek a szándéknak, de midőn céljától nem akart eltérni... beleegyeztem. Így az 1753. év június 26. napján Igenbe jött.“ Bod Péter *Önéletrajz*irásából idéztük ezeket a szavakat.¹ Akiről az idézett szavakban szó van, nem más, mint gróf Teleki József, a későbbi koronaőr, korának egyik legműveltebb magyarja, aki az egykorú Európa vezető szellemeit (egyedül állt ebben honfitársai között) nemcsak műveikből, legtöbbször személyesen ismerte.

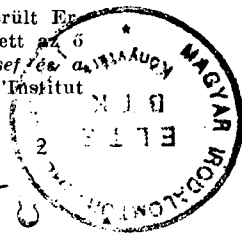
Hogy Teleki József tanítványa volt Bod Péternek, nem ismeretlen az irodalomtörténetben. Bod Péter pár esztendővel ezelőtt kiadott önéletrajza csupán néhány részletadattal bővítette eddigi ismereteinket. A fenti idézetben foglaltak mellett még a következőket tudjuk meg az önéletrajzból Teleki Józsefre vonatkozóan: az ifjú gróf nem egyedül ment Magyar-Igenbe; elkísérte ide előbbi tanára, Magdeburg Frigyes Károly, aki ott marad majd Telekivel és Bod Péter teológiai és történelmi oktatásával egyidőben francia és német nyelvre, valamint mennyiségtanra tovább tanítja növendékét.² Arról is tudomásunk volt már eddig is, hogy Bod Péter és Teleki József összeköttetése nem szakadt meg a tanár és a tanítvány három és félesztendei kapcsolatával. Ha másra nem gondolunk, elég hivatkoznunk Bod 1766-ban megjelent *Magyar Athenas*-ára, amelyet a Cid-fordító Teleki Ádámnak, a könyvtáralapító Teleki Sámuelnek és Teleki Józsefnek ajánlott a szerző.

A következőkben azonban nem a fentiekre akarunk szólni, hanem Bod Péter és Teleki József kapcsolatának néhány más adatát óhajtjuk nyilvánosságra hozni. Az itt következők Bod és Teleki összeköttetésének egy másik, a tanár-tanítvány-évek és a *Magyar Athenas* megjelenése közötti időszakra, az 1759. és 1760. esztendőre utalnak.

Az ifjú Teleki József, miután hazájában befejezte studiumait, külföldre ment világot látni és ismereteit bővíteni. 1759. nyarán indult el és 1761. tavaszán tért haza. Hosszabb időt töltött Svájcban, elsősorban Baselban, végigjárta a rajnamenti német városokat, tanult Hollandiában, végül utazása befejezéséül félesztendőt tartózkodott Franciaországban. Utazása során részletes

¹ Bevezetéssel ellátta *Jancsó Elemér*. — Erdélyi Ritkaságok 4. Kolozsvár, 1940.

² Magdeburg Frigyes Károly mint Siskovits báró adjutáusa került Erdélybe. Később tábornoki rangra emelkedett. Teleki sokat köszönhetett az 6 franciás műveltségének. (V. ö. Fuhrmann Kamilla: *Gróf Teleki József és a magyar-francia szellemi kapcsolatok*. Bp., 1929. Bibliothèque de l'Institut français à l'Université de Budapest No. 11.)

naplót vezetett; ebből az útinaplóból vesszük az alábbiakat. Basel a tudományokat és a szorgalmas önművelést jelképezte a fiatal gróf számára. Nem véletlen, hogy innen váltott legtöbb levelet kedves tanárával, Bod Péterrel. A levelezés állandó témák körül foroghatott, hiszen Teleki tudós tanárának két megbízását is kellett, hogy teljesítse Baselen; levelezésük minden bizonyítással ezek körül forgott.

Bod Péter egyik megbízása az volt, hogy írja ki Teleki József a baseli egyetem matriculájából az 1500 és 1600 közötti években ott tanult magyar diákok névsorát. Hogy eljutott-e Bod Péterhez a baseli magyar diákok névsora, erre nem ad felvilágosítást az útinapló.³ Csupán azt tudjuk, hogy Teleki maga nem végezte el a feladatot, hanem a kijegyzés elvégzésére Baseltől való elutazásakor maga is megbízást adott. A másik feladatot tökéletesen megvalósította Teleki; az ő baseli közbenjárásának köszönhető Bod Péter magyarul egyháztörténeti műve (*Az Isten ritézkedő Anyaszentegyháza állapotjának... históriája*) megjelenése.

1759. július 26-án érkezik meg Teleki Baselbe, ahol még aznap felkeresi Johann Rudolf Imhof († 1778.) könyvnyomtatót „...és a Bod Uram Könyve iránt velle szólottam“. Ettől kezdve állandóan visszatér az útinaplóban rövid utalások formájában *Bod Uram Könyve*. Szept. 19-én már a következőket olvassuk: „Bod Uramat tudósítom az Imhoff szándékáról az Ecclesiast Historia iránt, 's küldök egyszersmind egy ki nyomtatott árkust olyan botúkkal, a milyennel ha ő Kegyelme reá áll kívánságára, az egész könyvet ki nyomtatya.“ A fiatal Telekinek segítségére van Bod könyve körül Jakob Christoph Beck (1711—1785) baseli egyetemi tanár, akivel ez ügyben Bod Péter maga is levelezett.⁴ Idevonatkozóan nov. 3-án tűnik fel az útinaplóban Beck professzor neve: „Vettem Tiszteletes Bod Uram Levelit: Kér ő Kegyelme engemet Historiájának ki nyomtatása iránt; Kéri Beck Uramot, hogy vegye rá Imhoffot racionabilis Conditiokra.“ A következőkben időrendbe sorakoztatjuk Teleki útinaplójából a könyv kinyomtatására célzó mondatokat: Dec. 19. „Írtam egy Levelet Tiszteletes Bod Uramnak, melyben az Imhoff szándékáról ujjabban tudósítom, és azt írom, hogy egy holnapig vagy valamitskével tovább válaszsát meg várom, és addig a dologhoz hozzá nem fogatok, a pedig el telvén, minapi Levele szerint csak meg alkuszom akár hogysis velle...“ 1760. febr. 2.: „Vettem Tiszteletes Bod Uram Levelítés de 12^a Január M. Igenből, melyben az Imhoffal való dologról bőven ír, és a véle való alkalomra teljes szabadságot ad.“ A következő feljegyzés rendkívül tanulságos adatokkal szolgál (Febr. 12.): „Meg alkudtam Imhoffal a Könyvnyomtatóval a Tiszteletes Bod Uram Magyarul írott Historiae Ecclesiasticájának kinyomtatása iránt 250 Rhenes forintban Basileaban kelő pénzben 500 exemplarért; A mappákat, a melyek hozzá tartoznak ezenkívül metzetetük ki közös költségen; de ő a papirossat ingyen adja hozzá és kiis nyomtatya

³ V. ö. *Teleki József Utazásai*. E sorok írójának gondozásában. Sajtó alatt: az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában, Kolozsvár. A Bod Péterre vonatkozó anyagot lásd: 25., 28—29., 40—41., 49., 53., 56., 65., 66—67., 68., 71., 77., 79., 88., 123. és 227. lapon.

⁴ Beck professzor előbb a történelem, utóbb a teológia tanára, harminezszendőn keresztül igazgatója a baseli egyetemi könyvtárnak.

mind az 500 Exemplarokhoz való Mappákat, melyek négy négy lécen egyhez 2000-re mennek. A táblák Imhoffnál maradnak. A pénznek pedig felit mindenekelőtte hozzá fogna le kellett tenni; A más felit pedig minekutánna el végzi. Még ugyan Contractust ezen alkalomról nem csináltunk, de csak ugyan el végeztük e szerint egymással a dolgot, Melyet én másnap (febr. 13.) Tiszteletes Bod Uramnak írott Levelemben bőven megis írtam, és hogy a pénzt mentül hamarabb fel küldgye, kértem: Accludáltam ő Kegyelmének, minapi Levelére szolló válaszsát Tiszteletes Theologia Professor Beck Uramnak, melyet maga Beck Uram adott minap, hozzám jövőn kezembe..." Febr. 23-án már a költségek felküldéséről számol be az útinapló: „Bod Uramis fel küldötte az könyve nyomtatására való 60 aranyat, melyben 15 Körmötzi 45 Tsászár uj aranyt." Április 5-i feljegyzés egy halvány utalást tartalmaz a nyomtatás alatt lévő könyvre, de ugyanekkor célzó a már készen lévő *Magyar Athenas*-ra: „Vettem Tiszteletes Bod Uram Levelit M. Igenből de 16a Marty, melyben a Historia iránt ir, és egy más munkája Specimennynek fel küldése iránt, mely Magyar, a 16., 17. és 18-dik Seculumokban való Historia Litteraria, 's igen jeles munka, a mint még otthon létemben láttam." Baseltől való elutazása előtt (május 29-én hagyja el Teleki Baselt) még egy lényegeset jegyzett fel az útinaplóban, még pedig május 4-i dátummal: „Vóltam... Tiszteletes Professor Beck Uramnál, kinek az Imhoffal a Tiszteletes Bod Uram Historiája iránt csinált Contractusomat által adtam, és a Könyveknis ha el készül kezéhez vételéhez kértem, melyett fogadottis."

A következő idevágó feljegyzést a hollandiai naplóban találjuk ugyanez év szeptember 7-i keltezéssel. Teleki Sámuelről kap ezen a napon levelet Teleki József Baseltől, s Sámuel levelében találja *Koráts Uramnak*, Teleki Sámuel úr kísérőjének céduláját, melyben ezt írja: „Imhoff a Tiszteletes Bod Ur magyar nyelven ki bocsátott Eclesiai Historiáját ki nyomtatta már, de a Mappán dolgozó mester ember csak hazudoz." Az utolsó feljegyzést 1761. március 25-éről olvashatjuk, Teleki ekkor már hazájába visszatérve, midőn Baselen átutazik, személyesen keresi fel a könyvnyomtatót: „Imhoff Uramot hozván ő Kegyelme (t. i. Beck professzor) elé, én ő Kegyelme előtt declárláltam, hogy mivel a Tiszteletes Bod Uram Eclesiai Historiájának utolsó, talán két árkusát nem egy féle papírosból csinálta a többivel; én nem acceptálhatom és hogy a pénzt, a mi még nálla van (Becknél), kezibe ne adja kéiem, míg azon árkusokat újra nyomtatya."

Az Isten vétezkedő Anyaszentegyháza állapotjának... históriája 1760-as impresszummal került ki a sajtóból. Bod Péter művének még egy kiadása ismeretes: 1778-ban jelent meg. A második kiadás megjelenésének körülményeiről azonban az 1761 tavaszával lezáruló Teleki-útinapló nem nyújthat felvilágosítást.

Tolnai Gábor.

Dr. Écsy Ö. István: Pálóczi Horváth Ádám Holmijának negyedik darabja. (Csurgói Könyvtár, XVIII. kötet.) 1942. Kiadja a csurgói ref. Csonkai Vitéz Mihály r. gimnázium.

Pálóczi Horváth Ádám utolsó életrajzírója, Hegyi Ferenc, 1939-ben Debrecenben megjelent tanulmányának végén összeállítja Horváth műveit és a kéziratban maradt, de elkallódottak között megemlíti a Hol-Mi IV. darabját is. Écsy Ö. István a csurgói ref. gimnázium könyvtárában most Horváthnak egy kéziratára akadt; ez címül ugyan ezt viseli: *Holmi. Tom. III.-us. Pro anno 1791.*, de már Horváth sógora, Sárközy István reájegyezte: „NB. De ezekből sem abban, sem máshol fel nem találtatnak igen sok darabok.”

A kéziratot kötet 82. levelén valóban ez az előszó indul: „Praefatio a negyedik Holmire“. Écsy közlése a kötet javarészét a Csurgói Könyvtár XVIII. kötetében. Sajnos, a közzététel a legkevésbé sem tudományos. A közzétévő még Hegyi említett értekezését sem ismeri; nem használta fel tehát annak sem életrajzi, sem irodalomtörténeti adatait. Még nagyobb hiba, hogy a közölt versek dologában sem nézett semminek utána. Így történhetett meg, hogy szó nélkül Horváth verseként közli „Pest 11a. 8br. 1791.“ címen Dayka Gábor versét *A nemzeti öltözetéről*: hogy mennyire Horváthnak gondolta, azt mentőgető jegyzete mutatja. Nem veszi számba, hogy Horváthnak itt szereplő énekei közül melyik jelent már meg, pedig csak Gereczénél, a Figyelő XV. kötetében is megtalálhatta a XII., XIV., XVIII., XIX., XX., XXV., XXVII. szám alatt közöltek! Még kevésbé vett fáradságot ellenőrizni a közölt verseket az *Ötödfele száz Enekek*-ben; onnan ismerjük a XVIII., XXIX., XXI., XH., XIV., XLI., XXV., XIX., XXVII., XL., XXVI., XXX., XXXII., XX., XI. szám alatt most közöltek.

Még nagyobb kár, hogy magát a most megtalált kötetet sem adja teljesen; a 79. lapon felsorol egy csomót, amelyeket majd legközelebb ad saját alá. Természetesen ezeknek is csak semmitmondó címét közli, nem tájékoztat kezdősról; pedig e nélkül nem mindegyiket lehet felismerni. Két Kazinczyhoz írt levélről megmondja, hogy már közzé vannak téve; de tudományos használhatóságának jellemzésére ideiktatom ezt a bibliografiai jegyzetét: „Közölve Kazinczy levelezésében: XI–XIII. kötetek“. Azt tehát az olvasó képzetére bízta, hogy e levelezéskötetek sok Horváth-levele közül ezt a kettőt állapítsa meg!

Milyen kár, hogy ez az érdekes felfedezés nem hozzáértő szakember kezéből került a közönség elé! Hiszen a felfedezés érdeme azért Écsy maradt volna, viszont az irodalomtörténészeket sok bosszúságtól megkímélhette volna!

Alszegehy Zsolt.

A magyar próza könyve. Első kötet: *Régi magyar próza*. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzetesszóttárral ellátta: *Kerecsényi Dezső*. Bp., 1942. (Magyar Szemle Társaság.) 605 l.

A könyv az eddigi, főleg a tartalmi érdekekre tekintő, közismert szövegmintákat közlő próza; antológiák helyett oly szövegyűjteményt kíván adni

a magyar irodalomismeret szolgálatára, „mely az egész magyar irodalom anyagából kiválogatja mindazt, amire nemzeti műveltségünk érdekében a történelmi érdeklődésű művelt közönségnek és az ezt nevelő iskolának szüksége van“. Kerecsényi Dezső nem könnyű feladatra vállalkozott a szerkesztés munkájával. Igaz, hogy mintaszerű példára tekinthetett. A bevezetés szerint ez a könyv is Horváth János eszméje alapján, példaadó versantológiájának mintájára és állandó támogatásával készült. Mintegy a Magyar Versek Könyvének folytatásaként, a régi magyar próza fejlődésének teljes keresztmetszetét adja, a Halotti Beszéd-től egészen a Kazinczy-képviselte nyelvfordulatig. Nagyobb dicséretet nem is mondhatnánk róla és a szerkesztés munkájáról, mint hogy mindenben méltó a Magyar Versek Könyvéhez.

Minden antológiának öt sebezhető pontja van: a *válogatás elve*, a *számbavett írók névsorának teljessége*, a *beosztó rendszerezés*, a *szövegközlés milyensége* és a *szükséges tudnivalók közlésének módja*. A kötet a válogatás elveként, Horváth János szellemében, a fejlődéstörténeti szempont érvényesítését mutatja; a tartalmi szempontból elmaradhatatlan, ismert szövegek közé ezért illeszkednek be a prózánk fejlődésének jellemző fokait és változatait tükröző szövegek. A kiadó bőkezűsége megengedte, a szerkesztő fölüeny tájékozottsága és tudós gondossága biztosította, hogy minden valamirevaló prózaíróntól került a kötetbe szemelvény, mégpedig a legcélszerűbb, a szerző jelentőségének és a bemutatott mű gondolatmenetének megfelelő arányban. Pázmány, Mikes, Bessenyei, Kármán jelentősége a magyar prózai stílus fejlődésében nemcsak a történeti tájékoztatóban, hanem a 20–30 lapnyi szövegidezéssel is kiemelkedik, de 16 lapot kap Bethlen Miklós, Bacsányi és Csokonai is, 12-t Bethlen Kata, 8-at Szepsi Csombor Márton; Apáczai Csere, sajnos, csak alig kettőt. Bőven időz a kódexekből — ezek, a szövegek már hozzáférhetetlenségükre való tekintettel is hasznosak —, sort kerít oly érdekes szövegek közlésére, mint Tótfalusi Miklós Mentsége, András Sámuel anekdotái vagy Aranka György híres „rajzolata“ az erdélyi magyar nyelvismelő társaság felállításáról, és módot talál arra, hogy költőinktől is közöljön prózát: Balassitól például levelet, Ányostól elmélkedést, Bacsányitól a „bevezetést a Kassai Magyar Múzeumhoz“ és a fordításról, meg a Bessenyeiről írt tanulmányt, Csokonaitól Szuszmír meséjét a Tempefőiből, egy, a humanista költészet hatását tükröző karcolatot „a legjobb esókról“, meg a Dorottya „előljáró beszéd“-ét. Az olvasó mind e szövegeken keresztül végigkíséri régi magyar nyelvünk és prózai stílusunk lassú kibontakozásának folyamatát a latinság szorongatásából, az eredetiség, a világosság és végül a szépségeszmény követelményeinek hatása alatt.

A szemelvények sorrendjét az időrend szigorú megtartásának elve szabta meg. Kerecsényi nem csoportosítja a szövegeket korok szerint, de erre nincs is szükség, mert minden szemelvény után pontosan közli a szerzés vagy az első megjelenés évszámát. A történeti tájékoztatót — prózánk fejlődésének három nagy korszakát — a világos, szép bevezető tanulmány igazítja el, a szövegekben előforduló neveket, szavakat és az írók sommás adatait a harminclapos, példásan gondos betűrendes „jegyzetszótár“ foglalja össze a kötet végén. Ennek hátránya az, hogy adott esetben hátra kell lapozni; de nagyobb az az elvszerű előny, hogy az olvasó megszakítatlan élményben éli át a belső

fejlődést. Technikailag ez volt a leghelyesebb megoldás, ha csak a ma oly divatos, de nyilván tudománytalan „átíráshoz” nem folyamodunk. Ezt Kerecsényi természetesen elhárítja, s „a szavak hangtestének lehető tiszteltbentartása” érdekében csak a régi betűket helyettesíti szükség esetén hangértéküknek megfelelő mai betűkkel.

A szemelvények közlését illetően egyetlen kifogásunk: olyan műveknél, amelyeket a szerkesztő — nagyon helyesen — lehetőleg összefüggő gondolatmenetben kívánt bemutatni (Pázmány, Zrínyi Bethlen Miklós stb.), célszerű lett volna egyszerű nyomdai jellel jelezni, hol maradtak ki részek az eredetiből, s melyik rész került közlésre. Ez egyrészt a járatlanabb olvasó érdekének, részint az irodalomtörténeti használhatóság tökéletes fokának válnék javára.

Ettől az apróságtól eltekintve, a Régi Magyar Próza Könyve tökéletesen tölti be hivatását a művelt nagyközönség és az iskola felé egyaránt. Az előbbi előtt valósággal felfedezi régi irodalmunk kincsestárának gazdagságát, az utóbbi számára pedig kézbeadja az eddig jórészt csak szakembereknek hozzáférhető irodalmi szöveganyagot. Kerecsényi szerencsésen egyeztetette össze a széleskörű művelt olvasórétegek és a legszigorúbb tudományosság kívánalmait. A Régi Magyar Próza Könyve — versgyűjteményt adó párjával együtt — végre nálunk is lehetőséget nyújt majd az irodalmi művek megismerésén alapuló irodalomtanításra és arra a franciáknál oly eredményesen alkalmazott „tanulmányozgató, ízeletgő szövegolvastatásra” és szövegmagyarázatra, amelytől irodalmi közműveltségünk jelentős emelkedését várhatjuk. Irodalmi műveltségpolitikánk mindenképpen nagy adósságot ró le ezzel a tökéletesen megoldott sorozattal. Ha a még készülő kötetek is olyan fokban elégítik ki igényünket, mint az első kettő, akkor a magyar vers és próza történeti antológiájának kérdése jóidőre megoldottá vált.

Makay Gusztár.

Galamb Sándor: A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. II. kötet. Bp., 1944. (M. Tud. Akadémia.) 372 l.

Amikor Galamb Sándor drámatörténetének első kötete 1937-ben megjelent, Perényi József, a magyar drámatörténetnek időközben elhunyt szorgalmas kutatója, ezt írta folyóiratunkban: „Galamb Sándor műve méltó folytatása Bayer József nagy munkájának. A szerző alapos felkészültséggel írta meg művét. Látszik, hogy anyagát jól ismeri és felette teljesen uralkodik.” Most, hogy a munka második, befejező kötete is megjelent, ismét időszzerű a hat év előtt elhangzott elismerés: Galamb Sándor nagy szolgálatot tett a kutatásnak, amikor lelkiismeretes, kitartó munkával összegyűjtötte és rendszerezte a századvég magyar drámatermését. Ami pedig a Bayer monográfiájával való összehasonlítást illeti, helyénvaló, ha mindjárt megállapítjuk, hogy Galamb műve sokkal egységesebb és áttekinthetőbb, mint amaz. Bayer nem tett különbséget a történeti és a kritikai szemlélet között, fejtegetéseit minduntalan dramaturgiai elmefuttatásokkal és kiesényes kritikai zsörtölődésekkel szakította félbe, s ezek a szubjektív sallangok művének tudományos használhatóságát is erősen csökkentik. Galamb nem elmélkedik, nem vitatkozik, hanem céltudatos munkafegyelemmel elsősorban adatszzerű pontosságra és lehető teljességre törekszik. A nyomtatásban megjelent drámákon kívül így-kezt nemcsak a fővárosban, hanem a vidéki színpadokon bemutatottakat is

felkutatni, hogy legalább egy sorban megemlékezhessék róluk. A sikerültebb alkotásoknak mesevázlatát is közli, a legjelentősebb drámákat pedig — Szigeti József, Csiky Gergely, Rákosi Jenő, Somló Sándor, Dóczy Lajos, Rátkay László, Herczeg Ferenc stb. alkotásait — a hagyományos szempontok szerint (tartalom, szerkezet, jellemzés, diktó) ismerteti. Mindenütt közli a bemutatató időpontját és helyét, néha az alakító színészek nevét is, azonkívül beszámol a fogadtatásról, amelyben a darabot a közönség és a sajtó részvételével.

A könyvben foglalt adatok hitelességének ellenőrzésére legfeljebb az vállalkozhatnánk, aki — mint boldogult Perényi József — maga is kicédulázta a szóbanforgó időszak egész drámairodalmát. Ilyesmire azonban nincs is szükség: a szerző neve, tudományos múltja elegendő biztosíték arra, hogy tévedés vagy jelentős hiány nem fordul elő munkájában. Az egyes adatok megbízhatóságához tehát nem fér kétség, vitatkozni legfeljebb azon lehetne, vajjon helyes módszerrel kapcsolta-e össze Galamb Sándor a részleteket: a kép, amely munkájából élénk társul, hűen tükrözi-e drámatörténetünk helyzetét és fejlődését a kiegyezés és a millennium között?

Galamb Sándor a hatalmas anyagot műfajok szerint rendezte: egyenként tárgyalja a társadalmi drámát, a történeti drámát, a népszínnövet és az ú. n. alsóbbfajú drámai műveket, e kategóriák mindegyikét további alcsoportokra osztva. Ez az eljárás elvileg feltétlenül helyes, hiszen nincs még egy olyan költői műnem, amelyben annyira fontos lenne a stílusselemeknek struktúráis kapcsolata, mint éppen a drámában. Csakhogy Galamb még a régi iskola nézetét vallja: a műfajban csak külső formát, s nem az irodalomalkító tényezők közvetlen integrálódását látja. Adatai éppen ezért ahelyett, hogy az események történeti kibontakozását érzékeltetnék, élettelen tömeggé merevednek, s nem nyújtanak mélyebb bepillantást az őket létrehozó egyéni és közösségi szellemi erők működésébe. Csak kevésbé kárpótol ezért a hiányért a rövid befejezés, amely csupán az eredmények tömör összefoglalása, s éppen úgy hiányával van az élet közvetlen ábrázolásának, mint a megelőző részletek.

Igazságtalan lenne azonban, ha ebből Galamb Sándor képességeinek korlátaira következtetnénk. Ő maga mondja ennek a kötetnek előszavában, hogy a filológiai pontosság rovására nem kívánt esztétikai vagy poétikai elmélkedésekbe bocsátkozni, s bizonyára ezért mellőzte a műfaji sajátságokból adódó történeti tanulságokat is. Célja a teljesség volt, s ezt, ha a teljesség fogalmát az anyag statikus tömegére szűkítjük, dicséretes módon el is érte. Külön érdeme emellett még izes, magyaros előadása, amellyel még a száraz felsorolások bénító unalmát is elviselhetővé tudta tenni.

rtr.

Voinovich Géza: *Írók és költők*. Bp., 1943. (Bibliotheca.) 86 l.

Voinovich Géza valamennyi tanulmánya kettős örömet szerez olvasójának: mindegyik az essay-műfaj magasra mutatott példája, a hagyománytiszteltet és a mértékértartás klasszikus elveit hangsúlyozzák. Az *Írók és költők* kötetének mindegyik tanulmánya ismeretes a szakkörök előtt, újramegjelentetésük fontossága a szélesebb körök ízlésnevelése és ízléstudatosítása szempontjából vált szükségessé. Az irodalmi közvélemény egyik tényezője sem nélkülözheti Voinovich Géza tanulmányainak helytálló megállapításait. Az író mes-

tersége belső titkainak mélyére tekinthet, a *kritikus* kénytelen korábbi véleményén módosítani, az *olvasó* viszont a szellem becsületét és tiszteletét tanulja meg belőlük. *Kisfaludy Károly* egyéniségének sokrétűségét, szellemének változatait elemzi, *Jókai* egyéniségének gazdagságát viszont regényírásának népmesei elemeiből magyarázza. *Gyulai Pál* a kritika, a szabad és tiszta véleménynyilvánítás génusza; *Lévay József* a csendes magány művészi átlője, *Szász Károly* a világirodalmi műveltség érdemes kezdeményezője; *Arany László* viszont a nemes hagyományok letéteményese. *Ambrus Zoltán*ban, az újabb magyar irodalmi ízlésnek ebben a nagykultúrájú alakjában látja Voinovich azt az író, aki a magyar hagyományt és az európai fejlődést legutóbb önmagában egyesíteni tudta. Végül *Görgey Artur* a magyar katonai becsület tisztelt hőseként lép előnk a záró tanulmányból.

Voinovich Géza tanulmányainak nemcsak műfaj történeti jelentőségük nagy és példátlan, hanem eszmegazdagsága és nemesen egyszerű, igényes és régies stílusa a nagy magyar hagyományokat példázza. *Paku Imre.*

Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927—1933. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta: *Bisztray Gyula* és *Csuka Zoltán*. Bp., 1943. (Kiadja a Szenteleky Társaság.) Zombor. 403 l.

Méltóbban nem róhatta volna le a hála és tisztelet adóját névadója iránt a Szenteleky Társaság, mint azzal, hogy kiadta Szenteleky Kornél irodalmi leveleit. Ki volt Szenteleky Kornél, akinek halála után mintegy tíz esztendővel nem „összes műveit“, hanem elsősorban levelezését rendezték sajtó alá barátai és hívei? A Jugoszláviához csatolt Délvidék, a „Vajdaság“ magyarságának író-apostola, hivatott szellemi vezér: író, szerkesztő, másokat is írásra serkentő egyéniség. Európai műveltségű szellemének, magyarságának fáklyájával ő világítja meg kisebbségi sorsra jutott, széthullani készülő fajtájának útját, felébreszti bennük a sorsközösség tudatát, fenntartja a kapcsolatot az anyaország íróitársadalmával és a többi elszakított részekkel; levelez Mécs Lászlóval, Makkai Sándorral. Egyébként polgári foglalkozása: képzett és jó orvos, aki szívesen segít embertársán, legyen az szerb, magyar, vagy sváb. Foglalkozása: kötelesség — a szellemi, irodalmi élettel való foglalkozás; lelki szükséglet, hivatás számára. E két óriási teher súlya alatt amúgy is gyöngye fizikuma korán összeroppan, szellemi élete pedig egyre jobban kiteljesedik: „En lázadozom eddigi életem és jelenlegi helyzetem ellen, de azért sohasem érzem, hogy elvesztettem a kapcsolatot a szent viharokkal, a szellem száguldó szárnyalásával. Én ott vagyok, velük vagyok, a harcosok, hívők első soraiban dalolok... én nem maradtam le, nem vetődtem partra, én megyek... előre, lépésben, eleven kedvvel és erővel és bizonyos vagyok benne, hogy nem is fogok lemaradni...“ Ha olvassuk leveleit, látjuk, hogy mennyire nem maradt le, s hogy győztes maradt a gigászi küzdelemben, melyet önként vállalt magára. A levelekhez Bisztray Gyula és Csuka Zoltán írt előszót, utóbbi maga is ismerte és átélte azokat a küzdelmeket és harcokat, amelyekben a Vajdaság magyarsága vívódott. Tanulmánya érdekes bepillantást nyújt nemcsak Szenteleky életébe és működésébe, hanem a magyar irodalomtörténet egyik legújabb-kori fejezetébe is.

Cs. Gárdonyi Klára.

La cour de Louis XV. Journal de Voyage du Comte Joseph Teleki. Publié par *Gabriel Tolnai*. Bp., 1943. (L'Institut Paul Teleki.) 216 l., 2 mell.

A XVIII. század egyik legérdekesebb erdélyi főúranak, gróf Teleki Józsefnek naplóját és irodalmi levelezését kapjuk a Teleki Pál Tudományos Intézet kiadásában. A naplóból elsősorban a Lajosok udvarának életét, szokásait, otikett-problémáit ismerjük meg; itt-ott felvillan Páris arca is, egy-egy templomnak vagy szép épületnek pedánsan pontos leírása kapcsán. Teleki csakis arisztokratákkal és szellemi élittel érintkezett odakünn; azt az osztályt, amelyet ma a polgárság vagy a szegényebb néposztály megjelölésével illetünk, meg sem látta. Való igaz, hogy a polgárság, mint tényező abban az időben sem odakinn, sem idehaza nem számított: magyar polgári középosztályunk egyáltalán nem volt és Franciaországban is csak 30 évvel később a forradalom után jut szerephez. Teleki József magatartása még sem korjelenség, hanem az udvari ember örök szellemi beállítottsága: legjobb bizonyossága ennek a 150 évvel később íródott Justh Zsigmond-napló, amely a párizsi életnek ugyanazt a szeletét mutatja be. A rokokó század kékutazó magyar főúranak társadalmi életét, érvényesülési törekvéseit, átlagon felüli tudományos és irodalmi érdeklődéseit híven és érdekesen adja a napló, a hozzáfűzött levelezés pedig pozitívabb ismeretet nyújt Teleki József olvasmányairól, vallási meggyőződéséről stb. Külön érdekessége a Rousseau-nál tett látogatás leírása és az évek múlva hozzá intézett levél, amelyből a mélyen vallásos léleknek a felvilágosodás valálástalansága elleni tiltakozása csendül ki. A főrangú környezet örök nemzeti-közisége magyarázza meg azt a jelenséget is, hogy a magyar irodalomnak, a magyar életnek képe egy pillanatra sem villan fel a lapokon. Teleki József az élvezni akaró XVIII. század gyermeke, aki az udvar fényében és a tudományos munka örömeiben teljes kielégülést talál s nem küzdökik azzal, ami nincs, nem verekszik azért, ami lehetne, — Széchenyitől nem ötven esztendő, hanem egy egész világ választja el. Míg a naplóból a francia udvari élet forgatagát csak egy-egy név vagy néhány érdekesebb leírás (XV. Lajos „lever“-je, vagy a látogatás Mme de Pompadournál) idézi fel, Tolnai Gábor szép tanulmánya mindenért kárpótol.

Gedeon Jolán.

Kisbán Emil: Tordasi és kálózi Sajnovics János. 1735—1785. Debrecen—Budapest. [1942.] Csáthy. 56 l. 5 tábl.

Ez a gondos kutatásokon alapuló pályakép rajzol először kimerítő képet a magyar tudománytörténet méltatlanul elhanyagolt jeleséről. A fejezmegyei. előkelő hírnévknek örvendő és gazdag család leszármazottja a győri és budai jezsuita kollégiumban tanult. 15 éves korában maga is a társaság tagja lesz. Rendes tanulmányai elvégzése után, 1758-ban, előjárói Bécsbe küldték, hogy az érdeklődését különösen lekötő magas mennyiségtanban és csillagászatban híres rendtársa, Hell Miksa mellett, az udvari csillagdában tovább képezhesse magát. Hell Miksával ment azután VII. Keresztély dán király hívására a lappföldre, hogy ott csillagászati megfigyeléseket eszközöljön. Sajnovics erről a nagyszabású útról naplót írt. Sajnos, szerző, a rendelkezésére álló szűk lehetőségek miatt, ezt csak kivonatossan ismerteti. Pedig mind a Demonstratio keletkezésének története, mind általános európai művelődéstörténeti vonatkozásainak szempontjából ez a napló igen érdekes adatokat tartalmaz. — Bő ismertetésben kapjuk ezután a Demonstratio lényegét s a körülötte zajlott

vitát, amely Sajnovicsot annyira bántotta, hogy kizárólag a csillagászat felé fordult. Rendjének feloszlatása után, mint esztergomi egyházmegyei pap, előbb Nagyszombathban, majd Budán működött, de nem mint egyetemi tanár, hanem mint az egyetem csillagdjának adjunktusa. Budán halt meg 1785-ben. —*ry.*

Kaszab Andor: *Losonc és környéke a magyar irodalomban.* Losonc, 1943. (Gál S. soksz., Bp.) Kézirat gyanánt. 30 l.

Rajczy Mária Mechtilda I. M. L.: *Csepreg irodalmi multja és népköltészeti hagyományai.* Sopron, 1943. (Röttig—Romwalter ny.) Bölcsészettudományi értekezés. 112 l.

Sárkány József: *Cegléd az irodalomban.* (Cegléd, 1943.) Kiadta a Kossuth-gimn. önképzőköre. 32 l. 2 tábla.

Ismét három tanulmány fekszik előttünk, amely egy-egy vidéki közösségnek művelődésünk előmozdításában vállalt szolgálatait vázolja. A helyi öntudat fokozása igen szűk szempontú célkitűzés volna. Természetes tehát, ha úgy értékeljük e dolgozatokat, ahogy az egész magyar irodalmi műveltséghez viszonyul adatgyűjtésük eredménye. E tekintetben a legsikerültebb Rajczyé; a legindokoltabban Kaszab mentegetődik, hogy csupán vázlatot nyújt. Összeállításának teljessége kétségtelen, sőt szinte a túl sokat markol jut eszünkbe. Am a gimnázium könyvtárában talált ú. n. *Losonci verseskönyv* érdekesebbnek látszik a tüzetesebb ismertetést is megérdemelné. Szerző 52 szövegegységet említ, közülök hétről esik bővebben szó.

Rajczy tanulmánya módszeres, fegyelmezett munka. A tanulmány címében kitűzött feladatnak megfelelőleg két nagy fejezetre osztotta anyagát; a másodikhoz bő függeléként mintaszerűen ismerteti a Csepregre vonatkozó régi emlékeket (pl. egy névtelen diák versét 1621-ből) és a népköltészeti stb. hagyományokat. Az első fejezet egyébként gazdag helytörténeti vonatkozásokban is. Kár, hogy Beythe András csepregi zsinatról írt versezetének, amit a M. N. Múzeum kéziratára őriz, közlésére nem volt mód. A nagy szorgalomról tanuskodó és érdekes munka helyenkint zsufaltsága következtében egyenetlen.

Sárkány József az Orsz. Nép- és Tájékatató Intézet genius loci megbecsülését szorgalmazó programjának eleget teendő, a reglédi Kossuth-gimnáziumban megalakult Györffy István nép- és tájkatató szakosztály kutatásaiból közöl részleteket. Ezek, kétségtelenül, az anyag különböző fajsúlyánál fogva különböző értékűek. Feldolgozásnak még alig, inkább adatmentésnek nevezhető egy-egy szakasza. —*ry.*

Serfőző József: *Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben.* Bp., 1942. (Pray Rendtörténetíró Munkaközösség.) 176 l.

XVII. századi kultúrtörténelmünk telve van érdekesebbnél érdekesebb fejezetekkel. Különböző életfelfogások és áramlatok keresztezik egymást. A magyar-török élet-halálharcot párhuzamosan a hitviták, majd a renaissance magyarországi lecsapódása következtében beállt életkiváns, ezzel ellentétben a barokk lelkiélet vallásossága és a felvilágosodás előrevetett árnyéka keveredik össze a hirtelenül látó szemek előtt kibontakozhatatlannak látszó körforgással. Megrohanja az újdonság és a kultúra vágya a magyarság gondolkozó elemeit. Sokan ekkor kerülnek válaszút elé: vagy a magyar küzdelem

vagy a nyugati műveltség esendes nyugalma, de — távol, túl a határokon! Majd a XVIII. században így alakul ki az „aulikus magyarság“. De sokan vállalták az itthoni küzdelmet, a magyar lelkek felvilágosító munkáját. Pázmány és Zrínyi mellett a ma már névtelenek táhora előtt is meg kell állnunk egy pillanatra: a magyar kultúra hőskorának szerény harcosai megérdemlik a XX. század magyarjának egy-egy percét. Ilyen névtelenje e kornak Szentiványi Márton. Köznemes-familiáris család sarja, anyai nagyanyja azonban előkelő: Esterházy-lány. Gyermekkorát a Felvidéken tölti, itt különösen a katolicizmus és protestantizmus küzdelmei hatnak rá a magyar király és az erdélyi fejedelmek harcain nyomán. Jezsuitává lesz, később a nagyszombati egyetem tanára, 1673-tól könyveenzor. Ő maga is sokat foglalkozik az irodalommal; igazi polihisztor, aki egész életével szolgálni akarja a magyar kultúra minden ágát. Ez a renaissance-felvilágosodott mindent-tudni-akarási természetesen felületes embereket teremtett. Szentiványi is felületes, amit ír, annak nem néz mindig pontosan utána. 56 könyve nagyrészt már csak kuriózum, de érdekes bizonyíték a forrongó magyar műveltség megindulási küzdelmeiből. Nagy enciklopédiája (*Miscellanea*) hét kötetben tájékoztat arról, hogy milyenek látták a XVII. század magyarja a világot. Kitérnek ebből, hogy Szentiványi a matematikához, csillagászathoz, természetrajzhoz, történelemhez, joghoz, hittudományhoz egyformán értett. A munka lexikális részében magyar írók is szerepelnek, természetesen egyéni megvilágításban. Enciklopédiáján kívül szerkesztette a nagyszombati kalendáriumot is. (1675—1705.) Szentiványi Mártont és munkásságát Serfőző József komoly tudományos felkészültséggel vázolja. Könyvének lapjairól Szentiványi értékelésén kívül kibontakozik a XVII. század második felének sok érdekes kultúrtörténeti mozzanata, különösen a nagyszombati egyetemmel kapcsolatban.

Batizi László.

Nagy Péter: A francia klasszikus dráma fogadtatása Magyarországon. Bp., 1943. (Szerző.) 95 (1) l.

Nagy Péter a francia klasszikus dráma három legkiemelkedőbb egyéniségének, Corneillenak, Racinenak és Molièrenak magyarországi sorsát vizsgálja az irodalomtörténeti, esztétikai, kritikai irodalomnak, mintegy két évszázad hazai irodalmi közvéleményének tükrében. A három nagy drámaköltő magyarországi fogadtatását, illetve a velük szemben kialakuló ellenállást érdekesen mutatja be szerző az újabb magyar irodalom egyes korszakain. Legkevésbé kedvez a francia klasszikusoknak a romantika, amely a különöst, az egyedül hajszolja, szemben a XVII. század nagy drámaíróinak szoros szabályokra, általános emberi típusok ábrázolására törő kiegyensúlyozott művésziességével. Egyedül Vörösmarty érzi meg a klasszikus drámaírók lelkiállapotának lényegét. Meglepőbb, hogy a nemzeti klasszicizmus korában is csak Gyalui Pál törekszik öntudatosan a három nagy francia klasszikus népszerűsítésére; igaz, hogy ő is Molièret tartja a legnagyobbak; színpad és közönség meg éppenséggel kizárólag csak őt fogadja be. Corneille és Racine teljesen különválnak az irodalmi köztudatban Molièretől: irántuk csak az alkalmasszerű megemlékezések hideg hódolatát tudja éreztetni a magyar közvélemény. A huszadik század elején ugyan ellenhatás indul meg az irodalmi elméletben: Molière értéke akárhányszor is az írók szemében, viszont Racine kerül előtérbe. Ez a fordulat azonban

a kiválasztottakra korlátozódik, a közönséget, a színpadot ma is csak Molière képes meghódítani; a Molière-előadások sikerének nem örvendetes eleme azonban a túlzott hatásvadászat, a külsőségek kultusza. Nagy Péter dicséretre méltó önzetlenséggel vállalta a hasonló tárgyú kutatásoknál nélkülözhetetlen széleskörű anyaggyűjtés fáradságos munkáját; ennek megfelelően lehetőleg forrásait beszéli; jól megválasztott idézetei mögött a szerző talán túlságosan is háttérbe szorul.

Dezsényi Béla.

Kulcsár Adorján: Olvasóközönségünk 1800 táján. Bp., 1943. (Kir. Magy. Egyetemi Nyomda.) 92 l.

Kulcsár munkája, mint úttörő kísérlet, nem nyújt végleges összefoglalást. Adatai még kiegészíthetők lesznek s a jövő fogja meghozni az adatok biztos értékelését és végső szintézisét. A munka első része Horváth János és Thienemann Tivadar kutatásait követve, az irodalmi mű útját rajzolja meg az írótól az olvasóhoz. Itt a könyvkiadói viszonyokról rajzolt kép szemelvényes, az egyes példákat szaporítani lehetne, vagy inkább a nagy vonásokat erőteljesebben meghúzni. De e viszonyok vizsgálata nem is tartozik szorosabban a közönségtörténet körébe. A könyvterjesztés eszközeiről írt fejezete alapos és jó tájékoztató. A szorgalmas adatgyűjtést lehet dicsérni a második részben is, mely *Olvasók és olvasmányok* cím alatt a hagyományos ízlésben fogant egyes irodalmi műveket s azok elterjedésének mértékét vizsgálja. Szerző a közönséget itt az irodalom felől közelíti meg, s így a közönség arca az irodalmi művek szövedékén keresztül csillan felénk. Kulcsár művének harmadik részében, mely *Olvasóközönségünk változásai* címet viseli, kísérli meg, az irodalmat a közönség felől nézni s munkájának ez a legértékesebb és legtanulságosabb része. Természetesen további társadalomlélektani, ízléstörténeti és művelődéstörténeti vizsgálatok szükségesek még ahhoz, hogy a közönség arcvonásai, lélektana és igényei erősebben kirajzolódjanak előttünk.

Sashegyi Oszkár.

Vitéz Doroghy Ferenc: Somló Sándor színművei. Bp., 1942. 158 l., 1 mell.

A szerző először röviden ismerteti Somló Sándor életpályájának főbb állomásait, majd részletesen bemutatja valamennyi — kerekén húsz — drámáját, külön-külön elemelve mindegyiket. Szempontjai bőségesek és helyesek. Nem elégszik meg a darabok pusztá tartalmi ismertetésével, figyelme kiterjed az esztétikai és az irodalomtörténeti értékelés valamennyi mozzanatára. Megkeresi a darabok feltehető forrásait és nyilvánvaló mintáit; megvizsgálja a drámák felépítését, jellemrajzát, nyelvét; rámutat Somló írói érdemeire (gazdag képzelet, eszményi felfogás, hű korrajz, költői dikió) és fogyatkozásaira (aránytalan szerkezet, erőtlen jellemzés, lélektani melléfogások, nagyszámú kölcsönzés), s igyekszik működésének fejlődéstörténeti helyét is kijelölni. A terjedelmes anyag feldolgozási módjából önként következik, hogy Doroghy kénytelen ismétlésekbe bocsátkozni s ez helyenként terjengőssé teszi munkáját, megállapításai viszont drámatörténeti kutatásunk mai állása mellett lézagpótlók és helytállók. Mindössze azt lehetne kifogásolni, hogy különbséget tesz „újromantikus drámák” és „akadémiai drámapályázatokra írt művek” között — felfogásom szerint indokolatlanul. A magyar újromantikus dráma ügyének aktái, több idevágó tanulmány ellenére sincsenek még lezárva. Eddig ennek

a műfajnak gyökereit Shakespeare-nél, a spanyol drámánál és Vörösmartynál keresték, jogosan, de egyoldalúan. Bizonyos jelek ugyanis arra vallanak, hogy Rákosi Jenő és követői mozgalmának főrugója az Akadémia drámapályázatai voltak: a Teleki-, Karácsonyi- stb. díjak egy külön „akadémikus drámát” tonyesztettek ki, s a belső stíláriis jegveik alapján újromantikusoknak minősített drámák voltaképen ennek a sajátos műfajnak alkotják egyik külön, minőségileg mindenestre legjobb csoportját. *rtr.*

Tudósy Margit: Tóth Árpád költészete. Debrecen, 1943. (Szerző.) 78 l.

Tóth Árpád költészetét összefoglalni egy értékezés keretében nem könnyű feladat. A Nyugat írói és költői közt mindig a második sorban állt, sem egyénisége, sem költői termése nem lendítette őt a népszerűség élére, és ha egyes verseinek szépsége méltó hírnevet szerzett is neki, költői munkássága a maga teljességében nagyon is elmosódottan él irodalmi köztudatunkban. Egyszólamú, egydallamú költőnek tartják, és ebben sok igazság van, ezért is nehéz költészetét az irodalmi vizsgálat eszközeivel megfogni. Olyan, akár a tiszta zene, inkább az érzelemre, nem az értelemre hat. Tudósy Margit gondos tanulmánya a költő fejlődését, emberi és művészi magatartásának eredőit igyekszik fölfedni. Egyéniségét széles távlatba állítja, európaiságából és magyarságából indul ki, majd baráti és családi kapcsolatainak ismertetése után a költő „énjének” finom lelkiségét, békés állásfoglalását világítja meg helyesen válogatott idézetekkel. Gazdag és pontos bibliográfiája lelkiismeretes munkára vall, és ha szépen felépített dolgozatának részleteiben újat nem is mond, egészében mégis dicséretes, mert hozzájárult ahhoz, hogy Tóth Árpád elhomályosult arcát határozottabban, élesebben láthassuk.

Bikácsi László.

Csajkos Éva: Lírai költészetünk a XIX. és XX. század fordulóján. Debrecen, 1943. (Szerző.) 38 l.

A cím után ítélve jóval többet vártunk, mint amennyit e szegényes-tartalmú, rövid tanulmányban találtunk. A szerző a maga elé tűzött célt, a századforduló lírájának bemutatását, úgy vélte megoldani, hogy ismertette néhány jellegzetesen hagyományos irányú költő (Szabócska Mihály, Kozma Andor, Bárd Miklós, Jakab Ödön és Vargha Gyula) világszemléletét, ihlető forrásait és verselési formáit. Szempontot vagy egyéni meglátást hiába keresünk, a költők ismertetése nem egyéb, mint jellemzőbb verseik tartalmának száraz összefoglalása. A bevezetésnek szánt korrajzról és a költőkről (konzervatívokról és nyugatosokról) írt jellemzésről pedig elég, ha annyit mondunk, hogy az közhelyszerű megállapítások vázlatos felsorolása. *bi.*

Corvina. — 1943. 12. sz. Bóka, Ladislao: *Una festa letteraria: Il giubileo dello „Holnap“*. A Holnap antológia és a holnapos mozgalom irodalomtörténeti jelentősége.

Délvidéki Szemle. — 1943. 10. sz. Bognár Cecil: *Herczeg Ferenc*. „A bánáti sváb fiú Szegeden tanul meg igazán magyarul.“ — Madácsy László: *Herczeg Ferenc magyarsága*. „Herczeg Ferenc tüneményes írói pályája szimbólum a magyarság életében. Szimbólum, mert mi magyarok sohasem néztük azt, hogy ki milyen nemzetiségből jött közénk és lett magyarrá.“ — 11. sz. Nyíró Gyula: *Ady több arca a pszichiatria tükrében*. Ady schizophréniájának műveiből való kissé túlzott belemagyarázása. — Madácsy László: *Juhász Gyula két elfelejtett ifjúkori verse*. A két vers a Szeged és Vidéke 1902. évi karácsonyi számában jelent meg.

Egyetemes Philologiai Közlöny. — 1943. 3. sz. Turóczy-Trostler József: *A tótágast álló világ*. Két régi versünk képzettörténeti és irodalomtörténeti vonatkozásai s ezek összefüggése. — Szabolcsi S. Miklós: *Az irodalmi stílusvizsgálat XX. századi módszerei*. A francia és a német irodalomtörténet utóbbi évtizedének stíluselmző módszerei. — Sashegyi Oszkár: *A Werther útja Magyarországon*. Hazánkban nem volt Werther-láz, eleinte csak néhány író ismerte Goethe művét, később pedig már nem volt olyan hatása olvasóközönségünkre, mint Németországban feltűnése idején.

Ethnographia. (Népiélet.) — 1943. 3—4. sz. Faragó József: *Ismeretlen Kriza-életrajzok*. Péterfi Sándor, Arkosi Dénes és Kriza Gyula (K. János fia) kéziratban maradt életrajzai — *Kőműves Kelemenné c. ballada egy szövegváltozata*. (Vajdakamaráson jegyezte le 1942-ben Faragó József.) — *Adat a katekizmusi ének magyarországi történetéhez*. Tarnóczy István *Holtig való barátságának* egy adata.

Kalangya. — 1943. 10. sz. Herczeg János: *Herczeg Ferenc*. „Fellépésének meglepetése: a síma, tiszta, elegáns elbeszélői hang. A megünneklált stílus és a nagyszerű formaérzék mindig kerek és kitűnően élvezhető műveket adott.“ — 11. sz. Krammer Jenő: *Tömörkény István növekvő időszerűsége*. „Igen jelentősnek tartom Tömörkény írói fejlődésére, hogy közkatona volt, végigszolgált a három esztendő, távol került hazájától és messze idegenben mélységesen összeforrt a szegedvidéki szegény emberekkel.“ — Vajtai István: *Móra Ferenc*. Elmények Móra Ferencről. — Herczeg János: *Juhász Gyula*. „Haláláig vidéki költő maradt... kivetettnek érezte magát Pesten.“ — Papharkai Dénes: *Sík Sándor*. „Nála a versírás sohasem volt öncél, hanem csak eszköz.“

Magyar Középiskola. — 1943. 10. Megyer József: *Népi írók az iskolában*. „A ma irodalmát a népi írók nélkül tárgyalni és feldolgozni nem lehet. Ifjúság és felnőttek egyformán olvassák könyveiket, sokan egyoldalúan hatásuk alá is kerülnek. A közvélemény tájékoztatlan szokott lenni és a divattal tart. Tehát ebben az esetben nem is az írók fölfedezése a mi feladatunk első-

sorban, hanem az eligazítás és a bírálat, az értékelés. — Nem könnyű feladat. Mert olyan emberekről van szó, akik az íráson túl messzemenőleg a magyarságot akarják szolgálni, és könyveiket mégsem adhatjuk diákjaink kezébe úgy, mint megszoktuk azt nagyjaink esetében. A népi íróknak külön véleményük van a magyar népről, az emberi értékekről, még az erkölcsi rendjük is más. Az egyszerű nép szeretetére, a fajtánk megbecsülésére bizonyára nevelnek, de az igazságot annyira vegyesen méri a selejtes holmival és a tudatos elfogultsággal, hogy gyakran a felnőttek ítéletét is megtévesztik. Kik a népiek közül azok, akikre elsősorban ki kell térnünk irodalmi nevelésünk folyamán? A sort Móricz Zsigmonddal és Szabó Dezsővel szokták kezdeni. Ők az ősök. *Móricz Zsigmond* valószínűleg a túlértékelt írók közé tartozik. A paraszt ösztöneltébe lehetett, de a magyar lélek mélységei rejtve maradtak előtte, és a magyar élet teljességét sohasem ismerte meg. Kíváncs volt a elbeszéléseiből egy jó antológia, amit ifjúságunk kezébe adhatnánk... *Móricz Zsigmond* csak ábrázolta a parasztot, *Szabó Dezső* pedig népszerűvé tette. Az elsodort faluban a magyarság útját jelölte meg a paraszti sorban. De ezzel be is fejezte írói pályáját és felcsapott prófétának. Hivatásos nemzetnevelőnek érezte magát. Amennyire tisztelhetjük benne az írói és különös stílusában a magyar nyelvgeniusz egy érdekes jelentkezését, annyira tartózkodóak vagyunk a másik *Szabó Dezsővel* szemben... Az első igazi népi író *Erdélyi József*. Kevésbé szerencsésen mutatkozik be egyénisége életrajzában... *Tamási Aron*ról csak annyit, hogy ízes nyelvével nemcsak a Székelyföld lelkét fejezi ki, hanem humorral vegyest az erőtük is tudja adagolni. A katolikus lelkület szókincse pedig sokszor igen különös alkalmazásokban buggyan ki székelyeiből... *Kodolányi János* középkori tárgyú regényeinek hitéletéből sokat levon az a vallomása, hogy a magyar lélek természetének a kálvinizmus felel meg a legjobban... *Veres Péter*, korunk Táncsics Mihálya, a következő módon jellemezte a népi-nek nevezett új írói csoportosulást: „marakodó, széthúzó, szertelenkedő és fegyelmezetlen, sőt szociológiai szemmel nézve, zavaros...” *Illyés Gyula* verseiben csak mint távoli emlék csillan fel az a világ, amiről a Puszták népe beszél... *Németh László* a népi írók közt a legműveltebb, de a legkevésbé vonzó írói egyéniség. Erőszakolt elméletei ellentmondást keltenek, műveinek olvasása nem élvezet. Mondatai túlsúlyoltak, a gondolatmenet töredékes, írásai a művészi fegyelmet hírből sem ismerik. Az iskola világához talán a Széchenyiről írt könyve áll legközelebb. Nemcsak „ledönti a szobrot”, hanem meg is hamisítja Széchenyi lelkét. A „legnagyobb magyar” helyett egy nagy kalandor áll előttünk... *Féja Géza* három kötetben írta meg irodalomtörténetét, melyben Gyulai a magyar irodalom legnagyobb gonosztévője, Babits jelentéktelen költő, Gárdonyi legjelentősebb műve a Lämpás... Szomorú volna, ha ennek a könyvnek hatása lenne irodalmi nevelésünkre... *Juhász Géza* füzete (Népi írók) népszerűsítő röpirat... Végül fölveti a kérdést, hogy mi legyen a tanár állásfoglalása a népi írókkal szemben, akik „kitágították a magyar öntudatot és a parasztság szeretetére nevelnek, de ugyanakkor tizedelik is sorainkat, mert válogatnak magyar és magyar között. A parasztot pedig elkényeztetik: nem találják benne hibát, de annál többet másokban. Segíteni szeretnének, de valamennyien kikezdett lelkű emberek... Profán írások a népi írók művei, mégis olyan világot tárnak elénk, amit ismernünk kell... Ezért nélkülözhetet-

lenek ők, de várjuk azokat, akik majd klasszikusai lesznek ennek az irányzatnak: az igazság és tárgyilagosság alázatosabb szolgálói."

Magyar Lélek. — 1943. 10. sz. Szendrey László: *A hadifogság szenvedései Gyóni Géza költészetében.* A fogságban írt versek a Rabságban című kötet alapján.

Magyar Szemle. — 1943. 45. köt. 6. sz. Fábíán István: *A nyolcvanéves Herczeg Ferenc.* A Kornis Gyula által szerkesztett Herczeg-émlékkönyv ünnepelő méltatása. — Alszeghy Zsolt: *Az ismeretlen Balassi Bálint.* Eckhardt Sándor könyvének elvi jelentőségű bírálata.

Pannonhalmi Szemle. — 1943. 5. sz. Bánhegyi Jób: *Sértő Kálmán, a költő.* „Költői műve, lírai hagyatéka nem mérhető a nagy magyar poéták mértékével."

Pásztortűz. — 1943. 11. sz. Ficzy Dénes: *Egy elfelejtett erdélyi író: Török Gyula.* „Az elmerült nemesi Magyarország egyik felidézője, Krúdyhoz és Justh Zsigmondhoz hasonló megszólaltatója." — 12. sz. Járosi Andor: *Egy ismeretlen Reményik-kézirat.* „És így is őrzője a várnak" c. vers egy ismeretlen konceptusa. — Faragó József: *Nyolcvanéves a Vadrózsák.* Kriza gyűjteményének jelentőségéről.

Vigilia. — 1943. 10. sz. Fodor József: *Lovass Gyula* „nem tudta elvégezni, amire tehetsége képesítette". — Dénes Tibor: *Levél Török Gyulához.* „Novellái közül nem egy a magyar írói kispasztika felejthetetlen remeke." — Thurzó Gábor: *A nyolcvanéves Herczeg Ferenc.* „Íze van annak, amit leír, hangulata, amely pontosan alkalmazkodik a mondaniyalóhoz." — 11. sz. Makay Gusztáv: *Kelet és Nyugat irodalmi pöre.* A népi és nemnépi irodalom kettősségére célozva, megállapítja, hogy „a kérlelhetetlen idő majd elvégzi az értékelést, amelyre a kor és a kritika képtelennek bizonyult." — 12. sz. Lovass Gyula: *Zilahy Lajos.* Az író hagyatékából közölt tanulmány. „A politikus Zilahy mindig megőrizte a gondolkodás nyugati méltóságát, a szellemi ember szenvedélytelenségét."

Ungarische Jahrbücher. — 1943. 1—3. sz. 5—186. l. Farkas, Julius von: *Der ungarische Vormärz.* Petőfi's Zeitalter. Szerző A „Fiatal Magyarország kora" című könyvének németnyelvű kiadása. (Ismertetését v. ö. Irodalomtörténet, 1933. 154—155. l.) — Hofmann, Ladislaus: *Sigmund Móricz.* (1879—1942.) Móricz Zsigmond egyénisége és műve szétválaszthatatlanul egy. — Barta, Stefan: *Julius Szekfű 60 Jahre alt.* A historikus és nemzetnevelő pályaképe. — Hofmann, Ladislaus: *„Csongor és Tünde" auf der deutschen Bühne.* A frankfurti és berlini előadásokról.

Egy jezsuita-dráma magyar vázlata.

Kassa, 1657.

Az alábbi közlemény eredetije a hg. Batthyány—Strattmann-család kör-
mendi levéltárában található. Felében összehajtott ívpra kézzel írott szöveg;
különösen érdekessé az a körülmény teszi, hogy az eddig ismeretes legkorábbi
— töredékes — vázlatok 1668-ból, a rozsnói jezsuiták iskolájából maradtak
fenn. Ez a kassai példány tehát nemcsak 11 évvel megelőzi, hanem teljességével
értékben is felülmúlja a két rozsnóiét. A vázlatot Iványi Béla, a hercegi csa-
lád levéltárnoka találta meg az iratok rendezése közben s ugyanő volt szíves
lemásolását lehetővé tenni.

Első oldal:

Idvezitünk szenvedesének

PELDAIA

Attyafiaitul el adatot Joseph.

CASSAN

Az Pater Jesuitak Templomaban
elő személyekkel kj abrazoltatot.

1657.

Második oldal:

Exodi 37.

Első Resze.

Simeon az több Attyafiaival tanacsot tart, mj modon el vonhassa
Josephet az Attya szeretetitul; es el vegezi magaban hogy ötet megh ölye de
az Ruben nem javallya.

Masodik Resze.

Joseph Attyafiait keresven, megh tudá uttyaban hol volnanak. Azok
latvan ötet gondolak megh ölni, heaban igyekezven Ruben szabadításara, mert
mingyart hogy el erkezek. megh fosztak es ereszték egy ó kutban.

Harmadik Resze.

Leülve az Attyafiai hogy kenyeret ennének, latanak Egyptusban menő
Ismaélitakat, kik Josephet kutbul kj vonvan el adak.

Negyedik Resze.

Ruben az kutban nem talalvan Josephet megh szaggatvan ruhajat.
keserge Joseph el veszeset, az töb Attyafiaiy peniglen örülnek vala.

Harmadik oldal:

Eötödik Resze.

Az Attyafiai pediglen vevék az Joseph köntöset, es az Gödölye verében megh festek s Atyahoz el küldék, mellyet mikor megh ismert volna az Atya sirankozék rajta.

Hozza alkotás.

Jesus Joseph kepeben az Sz: Janostul, Boldogsagos Sz: Anyatul, Maria Magdolnatul, es egiebfele Sz: Aszszonyoktul az keresztfa talaltatik: minék utanna az ő veres köntöset az keresztfa alatt lattak volna.

Egy levél, Hg. Batthyány-család levéltára, Körmend. Beosztatlan.

Közl: M. Császár Edit.

Német regény Petőfiről.

Arnold Krieger regénye (*So will es Petőfi*. Roman. Wilhelm Verlag. Dresden. 1942. 355 l.) azzal kezdődik, hogy Petőfi lován, a Liliom Petin, a pusztáról Pestre utazik Etelkához, de már holtan találja a leányt. Ráborul a ravatalára és fájdalomban költeni kezd; megírja ezt a verset: Még alig volt reggel. [Ezt sokkal később írta, feleségéhez, Júliához!] Egymásután csinálja a költeményeket Etelka halottaságánál és azt gondolja: Istenem, ebből pompás gyűjtemény lesz! Cipruslomboknak fogom nevezni!

A temetés után vidékre megy, de gyalog, mert Liliom Petit ellopta egy betyár. Megismerkedik romantikus módon Szendrey Júliával, aki Krieger szerint egy rémgazdag arisztokrata földbirtokosnak elkényeztetett, kissé hisztérikus leánya volt. Petőfi és a leány egymásba szeretnek, eljegyzik egymást. Petőfi Teleki Sándornál megismerkedik Pila Anikóval, a szép vályogvető cigányleánnyal. Szerelmi viszonyt folytat vele és ezt Júliával is tudatja és úgy magyarázza, hogy ezt a kilengést meg nem váltott érzékiségének hevessege okozta. Később Pila Anikót még be is mutatja a feleségének, Júliának, majd pénzt ad neki és Jókaihoz küldi; Jókaira akarja átruházni, mint uraságoktól kevert kabátot. Pila Anikó szélesre lapított és erotikusan kikent epizódjának semmi történelmi alapja nincs, mint ezt Kristóf György az Erdélyi Múzeum 1937. szept. 1. számában meggyőzően és világosan kimutatta. Az egész pletykát Jókai koholta ki, de belekerült Fischer Petőfi-életrajzába, és innen merítette Krieger is csemegének. Ez könyvének egyik fő attrakciója. Petőfi vőlegény volt, teljesen hihetetlen, hogy az obszcén nevű cigányleánnyal palam et publice mutatkozott volna. Petőfi nem volt jellemtelen. Még súlyosabb blaszfémiát követ el az író Petőfi emléke ellen, amikor leírja, hogy a költő nászéjszakáján berúgott a falusi kurta korcsmában. ahová tengelytörés miatt kénytelen volt betérni a fiatal pár. Petőfi eldorbózza a Júliával kapott pénzt, amelyből egy félévig meg kellett volna élniök. Tokájival (falusi korcsmában!) itatja a korcsmában mulató gulyásokat, csikósokat, vándorlegényeket, drótostótokat és zsidókat. Részeg, kényszeríti feleségét, hogy vele igyék; kézzelfoghatólag udvarol neki. Júlia megundorodik tőle; vissza akar vonulni szobájába. Petőfi utána megy; utána tódul az ivók csapata, és egy csikós azt kiáltja: „Tanúk leszünk!” Erre Júlia feldühödik,

visszarohan az ivóba és azt sikítja: „Nincs itten olyan hölgy, aki ma éjtszaka Petőfi úrnak...” Petőfi ráordít: „Örült vagy!” Még eifrább jelenet után Petőfi külön szobában alussza ki mámorát. (Petőfi, mint tudjuk, józan ember volt és szemérmes is. Ilyen jeleneteket nem rendezett.)

Petőfi és Júlia története aztán rendes mederben folyik tovább. A március 15-i híres proklamációjában, amelynek az volt a címe: Mit kíván a magyar nemzet? két pont Krieger szerint Júliától származik. Ezek: a magyar katonákat ne vigyék külföldre, és állítsák fel a Nemzeti Bankot.

Júlia Krieger jellemzése szerint egy kicsit hóbortos volt, „überspannt”. Egyszer, amikor Petőfivel a Tisza nádasai közt csónakáztak, annyira összekülönbözött férjével, hogy megszökött. Petőfi egész éjjel kereste az ingovány-szigetei közt. Másnap reggel megtalálta, és erre kibékültek. Újdonság a regényben hogy a költő 1849. július 9-én búcsúlevelet írt Júliának, arra kérve őt, ne várja meg a gyászév leteltét, hanem menjen férjhez Horváth Árpádhoz, régi tisztelőjéhez. „Horváth war der Josef zu der vom unheiligen Geist besessenen Marie.” (353. lapon.)

Igen hézagosan ismertettem a regényt, sok hiba és furcsaság van benne. Petőfi például azt kérdezi, amikor Prielle Kornéliát el akarja venni, van-e református pap — Debrecenben!

Magyarországot az író természetesen a csikós-, betyár-, gulyás-, délibáb-, paprika-romantikában látja.

Az író a regény menetébe elég sok Petőfi-verset sző bele, de sokszor igen tökéletlen, Kertbeny szellemében elkövetett botfordításban. Így például a Szeptember végén így kezdődik:

Noch blüht es im Tal mit dem Dufte des Mostes,
Am Fenster noch grünt die Pappel wie je,
Doch rührt sich schon dorten die Geissel des Frostes,
Und die Gipfel hüllen sich alternd in Schnee.

A költemény vége pedig így hangzik:

Ich will ihn (a fátvölt) fest an die Herzgrube drücken,
Wenn du einmal sehen für den anderen Mann
Den Gürtel wirst lösen, ihn zu beglücken,
Ich liebe dich ewig, auch dort noch, auch dann.

A regény nagy szimpátiával beszél a magyarokról és Petőfiről, de hamis világitásba helyezi az író. A németek azt jegyzik meg ebből a könyvből, hogy Petőfi nagy lump volt, cigánylányokkal szerelmeskedett és a nászéjszakáján berúgott és inzultálta feleségét. Egyebet nem igen tanulnak belőle. Kár volt megírni.

Lám Frigyes.

Egy ismeretlen Petőfi-paródia.

Petőfi *Meggy a juhász számaron* című néprománcát Vachot Sándor biztatására írta és az a Pesti Divatlap 1844-ik évfolyamában (aug. 16. sz.) jelent meg. Horváth János Petőfi-könyvében említi, hogy alig néhány hónap telt el a költemény megjelenése után, hatása máris mutatkozott, mert ugyan-

csak a Divatlapban, az okt. 13-i számban jelent meg „Graisinger Rudolf *Néprománca*, már a Petőfié hatása alatt“ (*Petőfi Sándor*. 1922. 563. l.). A Divatlap következő évfolyamában, a febr. 16. számban, a „szerkesztői értesítések“ rovatban találtam még egy, a vers hatása alatt készült paródiát: Vahot Inre szerkesztői értesítése így hangzik: A következő című versek nem adhatók: Én, A menyasszony... Dal, s ugyanezen mű szerzőjétől van egy költemény beküldve, mely eredetisége miatt, közlésre érdemes:

A DEAK.

— Néprománca (?!) —

Szobában ül a diák
Füstös a pipája,
Nincsen pénze, de nagyobb
Holnap cenzurája.

Könyvet ragad, s de mint nem megy
Mindjárt a fejébe,
Káromkodva földhöz veri
A könyvet mérgében.

Közli: *Kozocsa Sándor*.

Ambrus Zoltán és Ady Endre.

Ambrus Zoltán *Furcsa emberek* c. kötetében van egy *Vér és arany* című novella. Ez egy gőgös, különös nagy művészről szól, aki egy könyvében „azt bizonygatta, hogy Goethe és Diderot üres szószátyárok voltak“. A hős hosszú parafrázisban fejti ki az Ady-vers témáját, miközben piros és arany tintával dedikál egy könyvet. (Írói jelleme különben egy Krúdy Gyula-szerű álmodozóé. aki — francia!) 1932-ben a Nyugat kiadta Ambrus Zoltán három posthumus öngazoló írását. Ezek közt az egyik Révész Béla egy adatát (Nyugat, 1922. jan. 1.) helyesbíti Ambrus és Ady első találkozásáról. „Vacsora közben és után Ady rengeteget ivott...“, „...végül azzal állott elő, hogy Magyarország az ő megérkezéséig csak két költője volt, Csokonai és Petőfi. Ezek is sokkal kisebbek, mint ő; a többi nem költő, egy sem“. Ennek az epizódnak az időpontját Ambrus nem közli. Megállapításához van támpont: a Budapesti Napló egy bizonyos Ady-cikkére hivatkozik. A dolog különben a régi Óbudában történt, tehát még 1905 előtt. Ady *Vér és arany* kötete 1907-ben jelent meg, Ambrus *Furcsa emberekje* 1908-ban. Azoknak a lapoknak a tárcarovatában, melyekbe Ambrus dolgozott, a novella első közlésének sehol semmi nyoma, sem 1907-ben és 1908-ban, sem a *Vér és arany* című vers első publikálásának idejében. Negatívumot nem lehet eléggé bizonyítani, viszont pozitívum nem mutatható ki, hogy a novella a *Vér és arany* első megjelenése és az Adyval való találkozás után íródott. Ennyi egybeillő mozzanat véletlen találkozása mégis valószínűtlen. Minden okunk megvan arra a föltevésre, hogy a novella egyik sugalmazója Ady alakja volt, pontosabban a *Vér és arany* és ama éjszakai találkozás Adyja.

F.

Hírek.

Gulyás Pál Magyar írók Élete és Munkái. A Szinnyei József Magyar íróit kiegészítő második sorozatból, mely a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, a M. Nemzeti Múzeum és a M. T. Akadémia támogatásával 1939-ben indult meg, 1943 nyarán az V-ik kötet is elhagyta a sajtót, mely a Czeglődy Sándor—Doctor Linda neveket foglalja magában. Az új sorozat eddig megjelent öt kötete összesen 16.673 íróról ad felvilágosítást, ezek közül csupán 2367 szerepel Szinnyeinél, 14.306 egészen új! Az írók közül 32 a közporkorra, 100 a XVI. sz.-ra, 93 a XVI—XVII. sz.-ra, 221 a XVII. sz.-ra, 149 a XVII—XVIII. sz.-ra, 221 a XVIII. sz.-ra, 397 a XVIII—XIX. sz.-ra, 1856 a XIX. sz.-ra, 10.733 a XIX—XX. sz.-ra, 2240 a XX. sz.-ra esik. Nem szerint 1333 nő, a többi férfi. Rang szerint 9 fejedelem és uralkodó, 2 főherceg, 1 herceg, 202 gróf, 81 báró, a többi köznemes és közrendű. Vallás szerint 3809 r. k., 201 g. k., 1911 ref., 1048 ev., 124 unit., 16 baptista, 1 anglikán, 274 g. kel., 1260 izr., 1 szombatos, 1 hindu, 1 mozlím, 5 felekezeten kívüli, a többi vallása nem volt megállapítható. Foglalkozási ágak szerint: 1195 bíró, ügyész, közjegyző és ügyvéd; 543 földbirtokos és gazdálkodó (ebből 91 egyszerű földműves); 85 gyáros és vállalkozó; 270 iparos és gyármunkás; 896 író és hírlapíró; 369 katona és csendőr (ebből 14 a legénységi és altiszti állományból); 113 képzőművész; 160 kereskedő; 1832 közalkalmazott (köztük 20 altiszt); 809 magántisztviselő; 344 magánzó; 325 mérnök; 1245 orvos, állatorvos és gyógyszerész; 2117 pap (a szerzetes-tanárok kivételével); 161 színész; 3177 tanár; 256 tanuló; 112 zenész és énekes; a többi ismeretlen.

Elhunytak.

ANGYAL (1880-ig Engel) DAVID, dr. phil. nyug. egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akad. t. és a Kiskaludgy Társ. r. tagja, szül. Bpen 1857. nov. 30., megh. u. o. 1943. dec. 18. éjjel. — R. kat. konvertita. 1909—29. a bpi tud.-egyetemen a magyar tört., illetve az újkori történet tanára, 1929—35. a bécsi M. Tört. Int. igazgatója volt. Irodalomtörténésznek indult s ő rendezte sajtó alá Kölcsény munkáinak 3. és Kiskaludgy Sándor munkáinak 4. kiadását. Sokat foglalkozott gr. Széchenyi Istvánnal is.

FÖLDI MIHALY, dr. med., író, szül. Bpen 1894. okt. 14., megh. u. o. 1943. okt. 16. este. — R. kat. konvertita. Az 1914/8. háborúban előbb mint közkatona, majd 1917. megszerezvén az orvosi diplomát, mint katonaorvos vett részt. 1918/39. a *P. Napló* munkatársa, illetve 1924-től szerkesztője, utóbb az *Ujs.* vasárnapi cikkírója volt. Első novellája 16 éves korában jelent meg a *Nyugat*-ban. Színműveket, több regényt és novelláskötetet írt.

HARSANYI ZSOLT (sárospataki és kisharsányi), író és színházigazgató, a Kiskaludgy Társ. r. tagja, a Corvin-koszorú tulajdonosa, szül. Korompán (Szepes vm.) 1887. jan. 27., megh. Bpen 1943. nov. 30. reggel agyvérzésben. — Ref. Szülők: H. Ödön, Zimmermann Etelka. Bölcsészetet és jogot hall-

gatott Kolozsvárt, majd ujságíró lett. Szerkesztette a *Kolozsvári Ujs.*-ot, majd 1910. megalapította a *Szính. Hét* c. lapot. 1912. a *B. Hirl.* 1927. a *P. Hirl.* h. munkatársa, 1938. a Vígszính. egyik igazgatója lett. Mint gimnazista elnyerte a M. Tud. Akad. Kazinczy-díját. A M. Pen Club főtítkára volt. — Verseket, novellákat, karcolatokat, színműveket és főleg életrajzi regényeket írt, melyek közül többet idegen nyelvekre is lefordítottak.

ISAAK IMRE, ref. esperes-lelkész, szül. 1888-ban, megh. Técsőn 1943. okt. — Pályáját 1913. mint s.-lelkész Miskolcon kezdette. 1915. vajáni, később técsői r. lelkész s 1933. a máramaros-ugocsai egyhm. esperese lett. — S.-lelkész korában verseket és tárcákat írt a miskolci lapokba; a megszállás idejében publicisztikailag is működött. Verskötete: *Az élet iskolája*. Miskolc, 1913.

KEMÉNYFY (1933-ig Hartmann) JÁNOS, tanügyi főtanácsos, c. gimn. igazgató, ny. reálisk. tanár, a M. Tud. Akad. I. tagja, szül. Újsóvén (Bács-Bodrog vm.) 1875-ben, megh. Bpen 1943. dec. 29 (ten. n.). — Ev. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárt és Berlinben elvégezvén, tanári működését Déván kezdte. Innen Székelyudvarhelyre, majd Nagyváradra került. 1914/8. katonáskodott. Leszerelése után Bpre került s előbb a tisztviselőtelepi, majd a III. ker. gimn.-ban, azután a Körösi Csoma s végül a Bolyai főreáliskolában tanított. 1939. nyugdíjazták. 1896 óta írt verseket, cikkeket, kritikát és irodalomtört. tanulmányokat. Több kötete is van. Éveken át szerkesztette a *Napkelet* c. folyóiratot.

KOMOR (1881-ig Kohn) GYULA, ny. országgyűlési elnöki tanácsos, szül. Bpen 1867. febr. 3., megh. u. o. 1943. dec. 23. hajnalban. — Mint jogász a hírlapírói pályára lépett s 1901/41. a Vígszính. titkára, majd dramaturgia volt. E mellett s.-szerkesztője volt a képviselőházi naplónak, utóbb parlamenti gyorsíró s mint elnöki tanácsost nyugdíjazták. Számos színműfordítása, néhány eredeti színdarabja és több gyermekszíndarabja került színre különböző fővárosi színházakban.

PAPP FERENC, dr. phil. sub ausp. regis, c. gimn. főigazgató, a M. Tud. Akad. és a Kiskalud-Társ. r. tagja, szül. Kemenesmagasiban (Vas vm.) 1871. dec. 12., megh. u. o. 1943. okt. 13. — Ev. Már egyetemi hallgató korában mint nevelő működött Gernyeszegen br. Bánffy Györgyné családjában. 1897. az Orsz. Nőképző-Egyes. bpi leánygimn.-a, 1900. az I. ker. áll. főgimn. s végül a VIII. ker. gyakorlófőgimn. tanára lett. — Főművei *Br. Kemény Zsigmond* (1922/3) és *Gyulai Pál* (1935/41) részletes életrajza, mindkettő a M. Tud. Akad. Könyvkiadó Vállalatában.

PONGRÁCZ (1908-ig Urbanek) KAROLY, dr. phil., tanügyi főtanácsos, nyug. gimn. igazgató, szül. Bpen 1874. márc. 30., megh. Kaposvárt 1943. dec. 1. — R. kat. Pályáját mint a verőcei gr. Pejacsevich-család nevelője kezdte. 1902. h. tanár lett Zalaegerszegen, utóbb r. tanár, majd 1908. igazgató Gyergyószentmiklóson; 1911. áthelyezték Kaposvárra, ahol nyugdíjaztatásáig működött. — Több ifj. színművet írt.

POSCH JÁNOS, c. igazgató, ny. áll. p. isk. tanár, szül. Németgyiróton (Vas vm.) 1877. ápr. 20., megh. Bpen 1943. dec. 9. — 1900. lépett a tanügyi

pályára, 1902/7. a líptósztniklősi, 1907/40. a budafoki áll. p. fiúisk. tanára volt. — A budafoki *Kultúra*-nak 1922/3. főmunkatársa, a *Budafok és Vid.*-ének 1926/30. s.-szerkesztője volt.

REINITZ BÉLA, dr. jur., zeneszerző, szül. Bpen 1878. nov. 15. (Szinyeyei szerint 1879. dec. 20.), megh. Bpen az amerikaiúti Szeretet-kórh.-ban 1943. okt. 26/7. éjjelén. — Izr. Középiskoláit Szabadkán, a jogot Bpen és Kolozsvárt, zeneitanulmányait magánúton végezte. — Hírlapírói pályáját jogász korában Kolozsvárt kezdette, ahol a *M. Polgár*, majd az *Ujs.* munkatársa, 1908-tól a bpi *Népszava* zenekritikusa volt. 1919. a közökt. népbiztos-ság zeneműv. és szính. o.-ának vezetője lett. Az ellenforradalom idején Bécsbe emigrált. Később visszatért Bpre. — A m. irodalomtörténetet mint Petőfi-, Vajda- s különösen Ady-költemények megzenésítője érdekli. Bartók Béla neki ajánlotta Ady-dalait.

RÉKAI (1907-ig Riedl) NÁNDOR (Frigyes), a m. k. Operaház ny. karnagya, szül. Bpen 1870-ben, megh. u. o. 1943. okt. 9. (tem. n.). — Zenei tanulmányait a bpi Nemz. Zenedében végezte. 1887. a m. k. Operaház mélyhegedűse. 1901. korrepetitora s 1912. karnagya lett. — *A nagyidai cigányok* c. vígoperája (bemut. M. K. Operaház, 1906), Arany János époszából készült.

RÉNYI DEZSŐ, ny. szföv. alpolgármester, szül. Ferencvölgyön (Máramaros vm.) 1861. aug. 16., megh. Bpen 1943. dec. 13. (tem. n.). — 1886–1923. állott Bp. szföv. szolgálatában, 1921-től mint alpolgármester, 1923/7. a BSzKRt vezérigazgatója volt. — Fiatal korában hírlapíróskodott s a *Nemzet* vezér- és tárcacikkírója volt. Felice Cavallotti *Jepte leánya* c. 1 felv. vígjátékát leford. Rudau Amadéval (bemut. pbi Nemz. Szính. 1896. II. 28.).

• SZABOLCSI LAJOS, dr. phil., v. szerkesztő, szül. Bpen 1890. okt. 17., megh. u. o. 1943. nov. 11. — Izr. Szülők: Sz. Miksa, Boskovitz Malvin. 1907. munkatársa, 1911. h. és 1915. fel. szerkesztője lett az 1938. beszüntetett *Egyenlőség* c. zsidó fel. lapnak. Versek, színműveket s egy zsidó tárgyú regényt írt.

SZIKLAY FERENC, dr. phil., ny. tanügyi főtanácsos, szül. Aranyidán (Abaúj-Torna vm.) 1883. okt. 11., megh. Kassán 1943. dec. — R. kat. A gimn.-ot Kassán, az egyetemet Kolozsvárt elvégezvén, tanári pályáját Pozsonyban kezdte. Innen Szatmárra, majd Fehértemplomba, majd 1913. a kassai főreálisk.-hoz került. A Felvidék megszállása idején a Szövetk. Ellen-zéki Pártok kultúrreferense, a *Prágai M. Hirl.* kassai szerkesztője, a kassai *Esti Ujs.* fel. szerk., s a Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetk. megszervezője volt. Kassa visszacsatolása után az ottani m. k. tanker. főigazgatóság elő-adója lett. — Irodrtört. cikkeket, verseket és regényeket is írt.

ZSOLDOS BENŐ (Szinyeyinél ifjabb, halálakor id.), ny. táblabíró, szül. Sárospatakon (Zemplén vm.) 1875. dec. 3., megh. Bpen 1943. dec. 4. — Ref. Pályáját 1900. Sátoraljaújhelyen kezdte. Innen Zomborba, majd Székelyudvarhelyre, azután ismét Zomborba, utóbb Szegedre s 1917. Bpre került. 1892-től ered. és ford. versei és novellái a bpi és vidéki lapokban. Egy kötetnyi műfordítása is megjelent.

G. P.

Titkári jelentés.

Tekintetes Társaság! Mélyen Tisztelt Közgyűlés!

Az Irodalomtörténeti Társaság működéséről beszámoló elmúlt évi jelentéshez méltó alaphangot s hozzá illő távlatot keresve, nemesebbet és történelmibb érdekűt aligha lehetne találni, mint azt a nagy századfordulót, melynek felújuló emléke ebben az évben tér vissza. 1944. november 12-én lesz száz esztendeje annak, hogy a magyar nyelv hivatalosan is elismert és törvénybe iktatott államnnyelv lett. A királytól szentesített 1844 : II. A magyar nyelv és nemzetiségről szóló törvénycikk szövege a következő:

Az ország rendei Ófelsége kegyelmes megegyezése hozzájárultával meghatározták, hogy:

1. §. Az országgyűléshez bocsátandó minden kegyelmes kir. leiratok, előadások, választások és intézvények ezentúl egyedül magyar nyeven adasának ki.

2. §. A törvénycikkek, valamint már a jelen országgyűlésen is egyedül magyar nyelven alkottattak és erősítették meg: úgy ezentúl is mind alkottatni, mind kir. kegyelmes jóváhagyással megerősíttetni egyedül magyar nyelven fognak.

3. §. Országgyűlési nyelv ezentúl kirekesztőleg a magyar leszén, egyedül a kapcsolt részek követéinek engodtetvén meg: hogy azon esetben, ha a magyar nyelvben jártasok nem lennének, a közelebbi 6 évek alatt tartandó országgyűléseken szavazataikat latin nyelven is kijelenthessék.

4. §. A m. udv. cancellaria útján az ország határain belől bocsátandó minden iratokban, akár legyenek Ófelsége által aláírva, akár nevében adasának ki — és így a magány folyamodásokra kelendő rendeletekben és határozatokban is — szinte a magyar nyelv használtassék.

5. §. A kir. helytartótanács mindennemű tárgyalásaiban, hivatalos foglalkozásairól viendő jegyző-könyveiben, valamint Ófelsége eleibe terjesztendő felírásaiban, és az ország határain belőli minden hatóságokhoz bocsátandó minden intézvényeiben a magyar nyelvet használja; — azon levelezések, melyeket a kir. helytartótanács a hadi fő-, és az Ófelsége örökös tartományai belőli polgári törvényszékekkel s kül-országi törvényhatóságokkal folytatand, ide nem értetvén.

6. §. A kir. udv. főtörvényszék nyelve az ország határain belől indított minden perekre nézve, valamint az ország határain belőli minden ítélőszékek — következésképp a szentszékeknek nyelviük is, a magyar leszén, s azon ítélőszékeknek hivatalos minden egyéb dolgaik is magyar nyelven folytatandók.

7. §. A kapcsolt részekbeli törvényhatóságok a magyarországi hatóságoknak magyar, — ezek pedig a kapcsolt részekbeli törvényhatóságoknak latin nyelven írt leveleiket is fogadják el; tárgyalják, és azokat illő válaszszal lássák el.

8. §. Ófelsége már kegyelmesen elrendelte, hogy a magyar nyelv a kapcsolt részekbeli fő-, és minden középiskolában (Academia és Gynnasiumokban) mint rendszerinti tudomány taníttassék; — nem különben

9. §. Ófelsége méltóztatott kegyelmesen rendelkezéseket tenni már az iránt is, hogy az ország határain belüli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen.¹

A nagy küzdelem tehát, amelyet az 1790/91. országgyűlés indított meg a magyar nyelv jogaiért, ezzel befejezéshez jutott. A magyar nyelv századok óta tartó bujdosásából, hivatalos számkivetéséből hazatért és ismét uralomra jutott. A latinság idegen terhe lehúzódtól róla, felgöngyölödött rajta, szabaddá lett. Elzsibbadt képeséget, elszegényített idomokat, meghervasztott formákat kapott viseze, hogy a szabadság napsütésében újra rátaláljon magára és teljes, egész legyen benne a nyelv elmaradt élete. A nemzeti gondolat belső honfoglalásának önmagát elérő, nagy történelmi eseménye folyt le ebben a felszabadításban, melyben a költők és írók Magyarországa ölekezett össze a politikai gondolat hőseinek Magyarországával és a magyar nyelv egyszerre az eszteticum és politicum titokzatos ragyogású és energiájú öntvénye lett. Valami szent drágaság, misztikus ékszer.

Csodálatosan szép ez a nyelvében hajnalodó magyar reggel. A legnagyobb magyar nyelvgeniuszoknak új napja kei fel benne s ennek nyelvsugarai esnek rá az iskolák, a tankönyvek, az egyetemi katedrák, a hivatali akták, a vármegyeházák, az országgyűlés elvarázsolt latinságából felébredő, magához térő betűire, szavaira, mondataira, fogalmazására és retorikájára. Milyen távolságok és mekkora különbségek találkoznak itt össze és egyenlítődnek ki! A XVIII. századvégi politikai ihlet a magyar írók temperamentumához jár iskolába s most ugyanezeknek a nyelven és nyelvérzésén duzzasztja meg az egész magyarság a maga nemzeti önérzetét. A nyelv már több, mint irodalmi ügy, egyetlen, összefogó, minden fölé emelkedő, egyetemes eszmény, benne és általa világosodik meg a haza fogalma, először felcsengő anyadal, melybe már behallatszik az idők jövődjéből a politikai egyenlőség testvér-éneke. Igazában itt kezdődik a XX. század Magyarországa.

A magyar nyelvnek ez a szétáramlása és egysége maga után vonja a műveltség-váltás igényét is. „A nyelvszerettség epochája“ után következik a nemzeti műveltség kultuszának korszaka. A magyar nyelven, mint anyagon és célon nevelődik fel a latin heroikus életeszmenyt felfrissítő polgári magyar ideál, a cselekvés hőse, aki egészen ennek a magyar államnyelvnek a szellemében rendez be a nemzet életét s küzd az államnyelv uralmának, politikai következményeinek megvalósításáért és végrehajtásáért. Minden ennek a nyelvészmennek a vonzalma alá kerül. Az örök harcosok, a politikusok alkotó ihlettől megszállottak, a művészek a magyar génusz felfedezői és alakítói lesznek tőle. Mellettük megjelenik egy ismeretlen erő hatalmas, mely eddig a nyelvérzés irodalmi tüzhelyében izzott, a közvélemény, amely a magyar nyelv államiságában föleszmélt öntudat és nemzetérzés hőfokát és türelmetlen, sürgető látát lobbantja rá maga körül mindenre.

A magyar nyelv államiságában országos térfogatú lesz a magyar szó: megszólal benne a nemzet lelkének igéje és hangot kap minden magyar probléma. Mintha a nyelv mélyéből elkésett idők kiáltanának rá a nemzet latin középkorára: valami nagyszerű ütemben indul meg az önmagát elérni kívánó fejlődés

¹ Szekfü Gyula: *Iratok a Magyar Államnyelv Kérdésének Történetéhez.* 1790–1848. Budapest, 1926. 612–613. l.

vágya. Minden a nyelv családi hozzátartozandósága címén és jogán jelentkezik ennek a már „más“ magyarságnak a birtokbavételére és megalkotására: a tudomány a Tudós társaságban, a szép irodalom a Kisfaludy Társaságban, a színház Pest megye színházában, vidéki városok és falvak szegényes deszkáin, a könyv az iskolában, a tanítás az egyetemen és akadémiákon, az osztálytársadalom kiegyenlítése az újságokban, a jobbágyság emberi és gazdasági szegénységtől felfelé és felfelé és felfelé a regényekben és röpiratokban, az élet ezer magyar nyomorúsága és magát még nem hallatott koldussága az irodalom egészében s a nemzet önérzete a legfelsőbb hellyel való találkozásban. Minden megjelenik ebben a már teljességgé vált nyelvben: az ember és lelke, a magyar föld és tájainak szépsége, a népiélet elrejtett, láthatatlan költészetének árama, történelem és természet, hagyomány és haladás, Európa és a világ: mind-mind a nyelv anyajegyét keresi, hogy vele bizonyítsa idevalóságát.

Mi volt ennek a nyelvnek legnagyobb diadala és teljesítménye? Az is, hogy egybefogta és tartotta a magyarságot. Az is, hogy azóta megszokták nélkülözni a múlt és jelen egységét. Az is, hogy mindig hozzászólt az idők igényeihez s az idők nem tudtak betelni vele. Az is, hogy minden megszólalt rajta s általa, aminek az ember és a nemzet érdekében el kellett hangzania, de nem merült ki s még nem mondtak el vele mindent. S talán legjobban az, hogy mikor megtört a nemzet teste, ez a nyelv most is olyan erős, friss és jó, mint amikor először ölelte magához hazának a földet, átnyúl a történelem szakadékaiban s hazája lesz a hazátlan országrészeknek!

Oh, minden áldással áldott drága magyar nyelv!

Amikor a magyar nyelvesszénység halhatatlan értékrendje előtt mélyen meghajolva szeretnénk a Tek. Közgyűlés előtt Társaságunk egyévi életéről beszámolót tartani, igazában alig tudok másról jelentést tenni, mint arról, hogy az elmúlt esztendő alapszabályaink törvényes rendje szerint folyt le. Ma, amikor „minden lényeges bizonyosság felbomlott“, megnyugvással gondolunk arra, hogy Társaságunk s vele irodalomtudományunk nem vesztett el egy gondolat-sugarat sem ősei reá hagyott letéteményéből, tudománya állagába felvett minden lemerült és igazolt új ismeret-anyagot, s bővítette fejlődése útjait, fejlesztette módszerei érzékenységet és finomságát, de sehol sem engedte meg sem azt, hogy légüres tér legyen benne, sem azt, amit a ma legnagyobb fájdalomként panaszol fel a magasabb rendű élet után vágyódó, magányosan maradt európai gondolat; hogy „szellemi interregnum“ szakadéka álljon be működésében. Semmi mást nem tettünk, mint csendben és a tudomány szépségébe, örömébe és igazságába vetett hittel dolgoztunk a literális magyarságért s vele a szellem érvényességéért, s a magunk ünnepélyesebb és eligazított látásáért. Talán azért is örültünk annak, hogy lelke méltóságát meg nem sértve, csak válaszmányi ültünk keretében emlékeztünk meg egy minden tiszteletre és hálára készítő időfordulóról: *Horváth János* egyetemi tanárságának húsz esztendejéről, amely a maga zajtalan mélységével és páratlan ethoszával az egyetemes felborulás idején teremtetten újjá és alakította át az irodalomtörténet rendszerét s emelte fel magyarságunk szellemi rangját. Ha kell symbolum tudományunk értelme és jelentősége számára, akkor ez az áldott húsz év — az!

Társaságunk működése egyébként a nyilvánosság előtt, egyrészt felolvasó üléseinken, másrészt folyóiratunkban folyt le.

Felolvasó üléseinken — négyet tartottunk — a következő előadók szerepeltek: Lám Frigyes: *Jókai és a szépeesség*, Brisits Frigyes: *Czínke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története*, Sashegyi Oszkár: *József nádor udvari költője* és Gulyás Pál: *Cenzura és nyomdai szabadság a XVI—XVIII. században* c. tárgykörrel. Kár, hogy üléseink iránt a közönség részéről nem nyilvánult meg mindig az a figyelem és érdeklődés, amelynek az előbbi években oly örvendő tanúi lehettünk.

Folyóiratunkat *Kozocsa Sándor* szerkesztette kényes figyelemmel és gondos odaadással. A mindinkább megnehezedő, sőt már válságos körülmények útját állják annak, hogy mind az ő szerkesztői ereje, mind pedig a Társaság szellemi kötelezettsége, tudományművelő vágya egészen kibontakozhassék. Az a szűk terjedelem is azonban, amelybe az idők összezsugorítják lapunk arányait és megjelenése lehetőségeit, így is bizonyítja, hogy lényegében minden irányban: a tárgyismeret bővítése, a kritikai tájékoztatás és ellenőrzés, az irodalom életének mindennapi mozzanatait és realitát is számontartó összefogás felé — Társaságunk eszményeihez méltóan szolgálta az irodalomtudomány gondolatát.

Társaságunkat az elmúlt esztendőben veszteségek is érték. Elhunytak tagjaink sorából *Angyal Dávid*, tudományunk szelleme tisztaságának és hagyományainak nagy fenntartója és megnemesítője, *Kemény János*, a finomérzű esszéíró és kritikus, *Krahl Vilmos*, *Losonczy Zoltán*, *Lóky Zoltán*, *Papp Ferenc*. Kemény Zsigmond és Gyulai Pál életének és munkásságának kitűnő megörökítője, *Szinnyei József*, a magyar nyelvtudomány egyik múlhatatlan érdemű alapvetője, pályája kezdetén a mi tudományunk irányának szolgálója is, és *Török Pál*, aki történeti szempontú tanulmányaival irodalomtörténeti tudásunkat értékesen gyarapította. Emlékezetüket, munkásságuk tovább élő eredményeit hűségünk kegyeletével őrizzük és tiszteljük.

Jelentésem egészéhez tartozik még az a köszönet is, mellyel Társaságunk nevében hálánkat fejezem ki a nm. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak a szokásos anyagi támogatásáért a *Voinovich Géza* úrnak, a M. Tud. Akadémia főtákarának azért a lekötőelőzékenységeért, mellyel üléseink számára a M. Tud. Akadémia heti üléstermékét átadni szíves volt.

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Brisits Frigyes.

Társasági ügyek.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1943. április hó 10-én a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében tartott választmányi és felolvasó-üléséről.

Elnök: Alszegey Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

A felolvasó-ülést megelőző választmányi ülésen teljes-számú tisztikaron kívül a választmánynak 28 tagja jelent meg. A választmány a titkár és a szerkesztő ajánlatára új tagul veszi fel dr. Radnóti Miklóst, s meghallgatja

a pénztáros jelentését, amely szerint a folyóirat megjelenése a papír- és a nyomdaárak emelkedése mellett is biztosítva van.

A választmányi ülés után az elnök megnyitja a felolvasó-ülést. Ennek tárgya: Lám Frigyes: Jókai és a Szepesség.

K. m. f.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1943. október hó 30-án a M. Tud. Akadémia üléstermében tartott választmányi és felolvasó-üléséről.

Elnök: Alszeghy Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

Jelen van a tiszttakar és a választmány 41 tagja.

Az elnök az ülés megnyitása után indítványozza, hogy a Társaság kegyelete jeléül halottak napján tegyen koszorút volt elnökének és alapítójának, dr. Pintér Jenőnek, a nagy irodalomtörténésznek sírjára.

A választmány egyhangúlag így határoz.

A pénztáros jelenti, hogy a nyomda és a papír ára és a posta erős emelkedése miatt a társaság éve kedvezőtlenebbül fog záródni, mint eddig, de azért fedezni tudjuk kiadásainkat.

Az elnök az ülés bezárása után megnyitja a felolvasó-ülést.

Előadó: Brisits Frigyes.

Tárgy: Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1943. november hó 13-án a M. Tud.

Akadémia üléstermében tartott választmányi és felolvasó-üléséről.

Elnök: Alszeghy Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

Jelen van a tiszttakar és a választmány 25 tagja.

Az elnök megnyitójában megemlékezik Horváth János 20 éves egyetemi tanárságáról, sok érdeméről s korszakos munkájáról. Indítványozza, hogy a választmány a Társaság jókívánatait és örömét jegyzőkönyvi kivonatban közölje a jubilánssal.

A választmány így határoz.

A titkár a Társaság jókívánatait fejezi ki a Társaság jegyzőjének. Kerecsényi Dezsőnek, egyetemi tanári kinevezése alkalmából. Elparentálja Papp Ferencet, Kemény és Gyulai érdemes életíróját s indítványozza emlékének jegyzőkönyvi megörökítését.

A választmány így határoz.

A pénztáros jelenti, hogy a mutatózó 1728 P egyenleg évvégéig fedezi a kiadásokat.

A választmányi ülés bezárása után az elnök megnyitja a felolvasó-ülést.

Előadó: Sashegyi Oszkár.

Tárgy: József nádor udvari költője.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1943. december hó 11-én a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartott választmányi és felolvasó-üléséről.

Elnök: Alszeghy Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

A felolvasó-ülést megelőző választmányi ülésen a teljesszámú tisztikaron kívül a választmánynak 24 tagja van jelen. Az elnök az ülést megnyitja s átadja a szót Brisits Frigyes titkárnak.

A titkár jelenti, hogy a polgármester a Kazinczy-díjat odaítélő bizottság tagjául nevezte ki a Társaság elnökét, Alszeghy Zsolt ny. r. egyetemi tanárt. Bejelenti, hogy a közgyűlés febr. 12-én lesz. Az elnök megnyitót Szinyei Ferenc alelnök mondja.

A titkár jelentése tudomásul szolgál.

Az elnök javasolja, hogy a választmány a közgyűlést előkészítő s a választmányt megharmadoló bizottság tagjainul Brisits Frigyes, Kerecsényi Dezső és Kozocsa Sándor tagokat küldje ki.

A választmány egyhangúlag így határoz.

A pénztáros jelenti, hogy a Társaság egyenlege 1226.— P, fedezi a még hátralevő 4. sz. költségeit.

A választmányi ülés bezárása után az elnök megnyitja a felolvasó-ülést, melynek előadója: Gulyás Pál. Előadásának tárgya: Cenzúra és nyomdai szabadság a XVI—XVIII. században.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság választmányának 1944. február 12-én a Magyar Tudományos Akadémia termében tartott üléséről.

Elnök: Alszeghy Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

Jelen van a választmány 32 tagja.

Az elnök bejelenti, hogy a választmányi ülés főtárgya a közgyűlés előkészítése. Felolvassa az előző ülésen kiküldött háromtagú jelölőbizottság (Brisits Frigyes, Kerecsényi Dezső, Kozocsa Sándor) javaslata alapján megharmadolt választmány névsorát. Új választmányi tagok: Makay Gusztáv és Korompay Bertalan.

A választmány a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

A pénztáros felolvassa a zárószámadást és bejelenti, hogy a Társaság az évet 1126 P 45 f. egyenleggel végezte, de hozzáfűzi, hogy az Irodalomtörténet 1943. 4-ik száma még nincs kifizetve s ez kb. 900.— P terhet jelent. Az elnök megnyugtatta a választmányt, hogy e csekély egyenleg s a nagyarányú nyomdadrágulás mellett sincs ok az elkedvetlenedésre, mert a vallás-és közoktatásügyi miniszter úrtól is és a M. Tud. Akadémiától is jelentős segítségre kapott biztos ígéretet.

Ezután az elnök az ülést bezárja.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1944. február hó 12-én a M. Tud. Akadémia üléstermében tartott közgyűléséről.

Elnök: Szinyei Ferenc.

Titkár: Brisits Frigyes.

Jelen vannak: a Társaság teljes tisztikara, 89 tagja és nagyszámú közönség.

Szinyei Ferenc alelnök megállapítja a közgyűlés határozatképességét. Elnöki megnyitóját Br. Jósika Miklós emlékének szenteli, ki másfél századdal ezelőtt született s úttörő érdemei a magyar irodalom történetében elvülhetetlenek.

Felveti a kérdést, hogy mi az értelme annak, hogy Jósikát úttörőnek, a magyar regény atyjának nevezzük. A felelet lényege az, hogy egy csapásra pótolta mindazt, ami előtte a magyar elbeszélő irodalomból hiányzott.

1. Az elbeszélés technikáját. A romantikus érdekesség, az elképzeltetű erő, a józú mesemondás különösen egyes jelenetekben nála jelentkezik először művészi formában. Ő irodalmunk első tehetséges elbeszélője.

2. Előtte művészi lélekrajz és jellemzés, prózai elbeszéléseinkben nincs. E téren is ő az első öntudatos úttörőművész, aki már a lélektani regénnyel is megpróbálkozik s egyformán mester a lélekrajz leíró és drámai formájában. Hatása e téren korszakos. Sok példát hoz fel lélekrajzára és jellemrajzára. E téren nem a legnagyobb, nem éri el Kemény művészetének magasságait. Jókaival sokszor egyenlően nagy, de mindenképen először öntudatos és művész.

3. Új nála a hangulatos környezetrajz is. Megfigyelései, leírásai pontosak és élesek. A magyar tájaknak, városoknak, váraknak, különösen Erdély szépségeinek ő a felfedezője. Tömegleírásai sokszor drámaiak, szókészlete gazdag, újszerű és festői.

4. Bár költött mesében a történelem csak háttér, de azért felhasználja a történelmi forrásokat is, ha mindjárt csak a külsőségekben is.

Az előadó ezekben felelt a felvetett kérdésre. Előadásának befejező részében Jósika bírálóival foglalkozik és sok esetben vitába száll azokkal, majd a Jósikára való kegyeletes emlékezés jegyében a közgyűlést megnyitja.

Utána Brisits Frigyes titkár teszi meg jelentését. Kiemeli, hogy ez az év centenáriuma egy nagy századfordulónak. Száz évvel ezelőtt lett a magyar nyelv hivatalos nyelvvé s felolvassa az erre vonatkozó törvény pontjait. Ezzel a törvénnyel befejeződik a harc a magyar nyelv jogaiért, megszabadul az ország az idegen latin nyelv terhétől s megindul az a természetes fejlődés, minek eredménye a mai magyar nyelv hatalmas épülete. Ez a törvényeikk a mai magyar műveltség alapja.

Ezután beszámol a Társaság egyévi működéséről. Megállapítja, hogy irodalomtudományunk ez évben is erős fejlődést mutat és a háborús viszonyok ellenére sem állott be e téren interregnum.

Megemlékezik Horváth János 20 éves egyetemi tanárságáról, kinek munkássága, tanítványainak tábor, irodalomtudományuknak állandó hatóereje és erőssége.

A Társaság négy előadó-ülést tartott. Az előadók és előadások ezek voltak: Lám Frigyes: Jókai és a Szepesség; Brisits Frigyes: Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története; Sashegyi Oszkár: József nádor udvari költője; Gulyás Pál: Cenzúra és nyomdai szabadság a XVI—XVIII. században.

Úgy látszik, a háborús nehézségeknek tudható be, hogy közönségünk ez év folyamán kisebb érdeklődést mutatott az eddigieknél.

„Irodalomtörténet“ című folyóiratunk Kozocsa Sándor szerkesztésében — bár a sajtórendeletek értelmében csak szűkebb terjedelemben jelenhetett meg — állandóan tájékoztatta a szakembereket és a nagyközönséget az irodalomtudomány eseményeiről és odaadón szolgált a Társaság eszményeit.

Meleg szavakban parentálja el a Társaság halottjait.

Majd indítványozza, hogy a Társaság jegyzőkönyvileg fejezze ki háláját és köszönetét a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak állandó támogatásért és Voinovich Géza úrnak, a Magy. Tudományos Akadémia főtákarának, az ülésterem állandó átengedéseért.

A közgyűlés az indítványt és a titkári jelentést egyhangúlag elfogadja és Brisits Frigyes titkárnak értékes munkájáért köszönetét fejezi ki. (A titkári jelentést folyóiratunk közli.)

Utána Batizi László, a Társaság ellenőre, olvassa fel ellenőri jelentését, az 1943. évi zárószámadást s az 1944. évi költségvetési előirányzatot. A maga és a számvizsgálóbizottság nevében indítványozza, hogy a közgyűlés Regényi Sándor pénztárosnak az 1943. évre a felmentést adja meg s munkájáért fejezze ki köszönetét.

A közgyűlés egyhangúlag így határoz.

Az elnök bejelenti, hogy a választmány egyharmadának megújítása esedékes, felolvassa az elnökség és a választmány által javaslatba hozott névsort s kiosztja a szavazócédulákat.

A közgyűlés a választmányba egyhangúlag a javaslatba hozott tagokat választja meg. Ezek: Agárdy László, Baranyai Zoltán, Bánhegyi Jób, Biczó Ferenc, Bisztray Gyula, Dénes Tibor, Farkas Gyula, Fábián István, Fóris Miklós, Gyomlay László, Hajnóczy Iván, Hankiss János, Horváth Béla, Imre Sándor, Kardos Albert, Klemm Antal, Kocsis Lénárd, Kőműves Kolos, Kristóf György, Lengyel Miklós, Marczinkó Ferenc, Merényi Oszkár, Mixich Lajos, Nedeczey Jenő, Sík Sándor, Staud Géza, Varjas Béla. — Új tagok: Korompay Bertalan, Makay Gusztáv.

Ezután az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Regényi Sándor és Batizi László tagokat kéri fel, megköszöni a tagok és a közönség érdeklődését és a közgyűlést bezárja.

Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest.

Ellenőri jelentés az 1943. évről.

I. Alulírott napon megvizsgáltuk a Magyar Irodalomtörténeti Társaság számadásait az 1943. év január hó 1-től december hó 31-ig terjedő időszakról. Azt találtuk, hogy az 1943. év december 31-én a bevételek összege 6549 pengő 78 fillér, a kiadások összege 5423 pengő 33 fillér s így az 1943. év december hó 31-én a készpénzmaradvány 1126 pengő 45 fillér.

II. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vagyona 1943. december hó 31-én 3521 pengő 99 fillér. (Ebből készpénzmaradvány 1126 pengő 45 fillér; tartalékalap készpénze 2009 pengő 54 fillér, értékpapírok árfolyamértéke 86 pengő, egy irattári szekrény értéke 300 pengő.)

III. A számadások részletes megvizsgálásából meggyőződünk arról, hogy a pénztár kezelése rendben van. A számvizsgálóbizottsággal együtt javasoljuk, hogy a közgyűlés Regényi Sándor pénztáros úrnak az 1943. január hó 1-től december hó 31-ig terjedő időre a felmentést adja meg és működéséért fejezze ki köszönetét.

Budapest, 1944. január 1-én.

Dr. Batizi László s. k.
ellenőr.

**A Magyar Irodalomtörténeti Társaság költségvetési
előirányzata az 1944. évre.**

Várható bevételek:

Athozat 1943-ról	1126·45 P
Tagdíjakból	1400— „
Előfizetésekből	3700— „
Allamsegélyből	350— „
Összesen:	6576·45 P

Várható kiadások:

A folyóirat nyomdaköltségére	4000— P
A folyóirat írói díjaira	800— „
A folyóirat szerkesztői díjára	400— „
Tisztviselők tiszteletdíjaira	500— „
Segédszemélyzet jutalomdíjaira	150— „
Sajtókamarai díjakra	250— „
Egyéb kiadásokra	400— „
Várható átvitel 1944. december 31.	76·45 „
Összesen:	6576·45 P

Budapest, 1944. január 1-én.

Regényi Sándor s. k.
pénztáros.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszeghy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sik Sándor, Szász Károly, Szinnyi Ferenc. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Ágner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky-Jób László. — Barta János. — Bán Aladár — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császárné Ernő. — Dezsényi Béla. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábíán István. — Farkas Gyula. — Fest Sándor. — Fóris Miklós. — Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Agost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth János. — Imre Sándor. — Kardeván Károly. — Kardos Albert. — Kardos Tibor. — Kéky Lajos. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korompay Bertalan. — Korpás Ferenc. — Kömives Kólos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Makay Gusztáv. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Petri Mór. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Antal. — Sándor István. — Solt Andor. — Solyomossy Sándor. — Staud Géza. — Szabó Richard. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékozást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ára egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendőek be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendőek be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendőek (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendőek. (Bp. VII, Barcsay-utca 5.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

Szerkeszti: Kozocsa Sándor.

	P
1. Fábíán István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla: Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovacsoczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2—
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	2—
11. Török Pál: Új vonások Eötvös József báró arcképén	2—
12. Szemző Piroska: Petőfi Sándor követjelöltségének egykorú hazai sajtója	2—
13. Sík Sándor: A magyar romantika kérdése	2—
14. Alszeghy Zsolt: Faludi Nemes emberének rokonai	2—
15. Gáldi László: „Ludas Matyi“ román átdolgozása.....	2—
16. Brisits Frigyes: Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története	4—

A füzetek a szerkesztőségben kaphatók!

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest VIII, Rákóczi-út 19.
44.483 — K. M. Egyetemi Nyomda. Budapest 1944. (F.: Thiering Richard.)

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCHARMA DIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1944.

TARTALOM

TANULMÁNYOK.

Radó Polikárp: A Pray-kódexről	Olda 49
--------------------------------------	------------

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Alszeghy Zsolt: Adalék a magyar regény előzményéhez	56
Kristóf György: Költemények: egy fiatal egygyesület 'sengéje	57
Kovalovszky Miklós: Petőfi nevééről	59

BÍRÁLATOK.

Herczeg Ferenc. — Nagy Ernő: Werbőczy és a felvilágosodás. — Bayer József: Déryné. — A pannonhalmi főapátsági Szent Gellért Főiskola évkönyve. — Vajthó László: Halhatatlan magyar irodalom. — A magyar piarista rendtartomány története. — Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. — A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai. — Szénási Etelka: Természetleírás líráinkban Kisfaludy Sándortól — Ady Endréig. — Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. — Gerlótei Jenő: Az irodalomkutatás elvei a tudatos-eszményítő költés esetében. — Fáblán István: Magyar diák verseskönyve. — Simonffy Aladár: Ibrahim Mütefferika. — Missuray-Krúg Lajos: Hany Istók, rábaközi regék hőse. ...	64
--	----

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Folyóiratok	75
-------------------	----

FIGYELŐ.

Asszonyesúfolók. — „Az első magyar költőné.” — Czákó Zsigmond János lovagja és a Bánk bán. — Reviczky „Az utolsó költő”- jének első kidolgozása. — Hírek	77
--	----

A Pray-kódexről.

Írta: RADÓ POLIKARP.

Az utóbbi két évtizedben nagyon sokat foglalkoztak a Pray-kódexszel; elsősorban a modern liturgiátörténet módszereivel kutatták azt.¹ A PK-nek körülbelül minden problémája tisztázódott; mégis azt tapasztaljuk, hogy a tudományos közvélemény lassan, vagy alig veszi át ezeket az eredményeket. Az ok egyedül az, hogy nem ér rá a szakkutató történész, vagy irodalomtörténész nagyon hosszú, bonyolult és tulajdonképpen eléggé távolieső tanulmányok halmozán átrágni magát. Ezért több magyar irodalomtörténész és historikus biztatására rövid áttekintést nyújtunk a PK fontosabb problémáiról.

1. Mi a Pray-kódex?

Laikus szóval misekönyvnek mondhatjuk, szaknyelven azonban *sacramentarium*nak kell nevezni, mert nem tartalmazza mindazt, ami a mai misekönyvekben van. A középkor első felében, a XIII. sz.-ig a pap nem mondotta a kar által éneklendő részeket (Introitus, graduále stb.) és nem mondotta el a szent olvasmányokat sem (lectio, evangélium): ezeket a diakonusok olvasták. Így a sacramentariumban *csak a pap által mondandó imákat találjuk* (kánon, prefáció és a 3 miseimádság).

A PK azonban csak „a potiori fit denominatio”-elv alapján sacramentarium: nagyobb része az ugyan, valójában azonban sok minden mást is tartalmaz; *gyűjteményes kódex: collectaneum*. Talán érdemes lesz végigtekinteni, milyen a Halotti beszédet magában rejlő PK szerkezete.

Három ismeretlen szerzetes írta a PK-t; szokás szerint ezeket „kezeknek” nevezzük.²

1. Az „Első kéz” írása az elején 4 levél (folio). A magyar püspöki karnak Kálmán király alatt 1100 körül tartott két zsinati határozata van benne; ezen a zsinaton többek között elrendelték a Micrologus használatát, melyről rögtön szó esik, e szavakkal: „Ordo divinatorum officiorum et ieiuniorum secundum libellum, quem conlaudavimus, ab omnibus teneatur.” E mellett ez a részdőszámító (komputisztikus) táblázatokat tartalmaz, továbbá a „szerencsétlen napok” jegyzékét, ezeket „egyiptomi napoknak” nevezték.³ Egy üresen maradt féloldala a „Harmadik kéz” a legrégebb magyar vonatkozású *Csziót* írta le, azaz az ünnepek egymásutánját latin versbe foglalta (Cisioianus az év első ünnepéről: Circumcisio domini jan 1.)⁴

¹ Az idevágó tanulmányok elsősorban Zalán Menyhért, Kniewald Károly. Kövár Flóris tollából kerültek ki: 1. a Pray-kódex (ezentúl PK) bibliográfiáját Radó, Index codicum manu scriptorum liturgicorum Regni Hungariae (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XIV.). Bpest, 1941, 6–7.

² E. Bartoniek, Codices latini medii aevi, Bpest, 1940, 5.

³ Zalán Menyhért, Magyar Könyvszemle 1926, 262. olvasható a szövegük.

⁴ Szövege magyarázattal együtt Zalán, M. Könyvszemle 1926, 266–9.

2. Nagyjelentőségű kézirat a „*Második kéz*“ munkája (PK fol. V—XXVI): az ú. n. *Micrologus*. Ezt a XI. sz.-ban konstanzi Bernoldus állította össze „*Ordo Romanus*“ címen IV. Henrik idejében; a mise szertartásait és az egyházi év megülésének módját ismerteti a római ritus szerint. A külföldi kutatás ezt az egyik legrégebbi *Micrologus*-kéziratot nagyon jelentősnek tartja.⁵

3. A PK többi részét — leszámítva a gyér betoldásokat — tehát a kódex túlnyomó részét, a „*Harmadik kéz*“ írta. Az ő munkája a *Nagy Kalendárium* (fol. 1'—7), Magyarország legrégebbi teljes naptára, julianus-rendszerű örök-naptár.⁶ A szentek ünnepei mellett minden hónap elején a lapfőn két verset olvashatunk. Az első vers az állatkörnek a jegyét árulja el, melyben a Nap az illető hónapban van; a másik vers a szerencsétlen napokat foglalja versebe; ezek nem azonosak az Első kéz által írt napokkal. Ezenkívül minden hónapban rendkívül érdekes *egészségi szabályokat* is hoz, pl. mikor kell eret vágatni, milyen hónapban kell fürödni, meleg vagy hideg ételekkel élni, gyümölcsöt enni, hasajtót bevenni stb. Kniewald tanulmánya kimutatta, hogy a PK szent-névsorában legjobban a francia szentek állanak előtérben: a PK szerkesztője *francia mintapéldányokat* használt föl, de mivel magyar bencés apátság részére dolgozott, a magyar szenteket is mind fölvette. Jogos tehát a megállapítás: „Az a hithirdető tevékenység, mely Salzburgból és Passauból akarta a magyarokat megtéríteni, a magyar egyházi szervezet megalapítása után már hatástalan maradt a liturgia alakítására“,⁷ bármennyire hihetetlennek tartják bizonyos külföldi körökben.⁸

4. A Kalendárium után újra időszámítási táblázatok és egyéb följegyzések következnek (fol. 7—16). Legjelentősebb közöttük a Pozsonyi krónika.⁹

Másik érdekessége ennek a résznek egy eddig ismeretlen *szimbolikus mise-magyarázat*.¹⁰

5. A PK túlnyomó részét a *Nagy sacramentarium* alkotja (fol. 17—129). Először a *Miserend* következik (fol. 17—32); ez önálló szerkesztés eredménye, mert egy régi miserendet a *Micrologus* alapján dolgozott át; úgy azonban, hogy nem egy vonásban eltér tőle; a mise legfontosabb részénél: az átváltoztatásnál pedig egyenesen páratlanul áll a XII. sz. végének európai miserendjei között.¹¹ A használt mintapéldány *természetesen itt is francia volt*, mégpedig az arras-i (cambrai-i) egyháznegyének egyik bencés apátságából, talán *Corbie*-ből való. Ezután az egyházi év miséit („*de tempore*“ rész) s a szentek ünnepeinek miséit („*de sanctis*“ rész, „*sanctorale*“) találjuk benne; majd a közös miséket („*commune*“); végül a fogadalmi („*rotiv*“) miséket.

⁵ K. Mohlberg, Das älteste Sakramentar Ungarns u. eine wiedergefundene *Micrologus-Handschrift*, *Ephemerides Liturgicae* 1927, 68.

⁶ Kimerítő tanulmányt írt róla Kniewald Károly, A PK sanctoraléja, M. Könyvszemle 1939, 1—53.

⁷ Kniewald i. m. 33.

⁸ F. Valjevec, *Deutsche Kultureinflüsse in nahen Südsten*, München, 1940.

⁹ Fol. 9—9' és 16—16'. Első kiadója J. Koller, *Hist. episcopatus Quinqueecclesiarum I. Posonii*, 1782, 402—405. Szövege: Szentpétery, *Scriptores rerum hungaricarum I. Bpest*, 1937, 125—127.

¹⁰ Szövege Zsoltán, M. Könyvszemle 1926, 270—271. és Bálint Sándor, *Népünk ünnepei*, Bpest, 1938, 51—53.

¹¹ Kniewald tanulmánya mutatta ezt ki: A PK miserendje, *Theologia* 1939, 1—27. 97—111.

6. Ezután a Harmadik kéz rövid *Ritualét* iktatott közbe (fol. 129'—136'). A PK szerkesztője általában szereti átmenetként az olyan szertartások beszűrését, amelyek nem a miséhez tartoznak és így voltaképpen nem valók igazi sacramentariumba. Az egyházi év miséi közt elszórva már egy csomó áldást találhatunk;¹² a Miserend és a Nagy sacramentarium közé van toldva a temetőszentelés¹³ és ugyancsak alkalomadtán hozza a legrégebb magyar házassági szertartás szövegét is.¹⁴ Ezért ilyen gyér a rituale. Mindazonáltal megismerhetjük belőle a boldvai bencés monostort, melynek részére a PK készült: a vasárnaponként tartott szenteltvízhintés egymásután végigvezet a monostor összes házain és helyiségein: a sekrestyén, a cintermen, azaz temetőn, a betegek házában, a káptalan termen, a hálójában, az ebédlőn, a „caminata“-n, azaz a monostor egyetlen fűtött helyiségén, a konyhán, a pincén, a kertben, és a „lardariumon“, élestkamrán.¹⁵ A szolgáló (hebdomadarius) testvérek beiktatásának ritusa után a templom alapkövetételének szertartását hozza: még mindig a missziós terjeszkedés korára utal ez vissza, különben a gyér rituális anyagba nem vették volna fel éppen ezt a szertartást.¹⁶

Utána következik a Rituale legfontosabb része: a *temetés szertartása*; egyben a legrégebb hazai szövege e szertartásnak.¹⁷ A Harmadik kéz a PK szerkesztője és zömének írója e szertartás függelékül írta oda a *Halotti beszédet*. A beszéd helye azonban a PK szertartása szerint nem a legvégén van, hanem a szertartás közben; miután elhantolták a holttestet: olvasható a rubrika figyelmeztetése: „Hic fiat sermo ad populum“.¹⁸ Utána egy még ma is meglevő, népszokássá vált és a mai Ritualék által nem említett *szokás első nyomát olvashatjuk*: a pap három marék földet szór a sírba.¹⁹ Ez egyébként a szerzetes temetésére vonatkozik, a Halotti beszéd is szerzetes sírjánál mondott beszéd, mert a szerzetesek temetéséről szól az egész szertartás: „Et ita cantando, pulsantibus omnibus signis, cadauer portetur ante altare sancte M. et omnis conuentus uersa facie stet ad orientem, finito responsorio dominus abbas dicat hunc uersum...“²⁰ A szerzetes-temetés után következik a laikusok temetése; ez már jóval rövidebb az előbbinél.²¹ Pótlólag még két imádság után, függelék gyanánt hozza a Halotti beszédet és annak latin forrását,²² mintha csak az egész temetési ritus után jutott volna eszébe, hogy megpróbálkozik a szokásos magyar szöveg följegyzésével. A PK-ben ugyanis többször nyomát láthatjuk a néphez intézett beszédnek, még olyan alkalmakkor is, mikor az manap már

¹² L. ezekről Zalán kitűnő tanulmányát: A PK benedictiói, M. Könyvszemle 1927, 44—66. és Jahrbuch für Liturgiewissenschaft 1927, 291—292.

¹³ Fol. 34—34' „Consecratio cimiterii“.

¹⁴ Fol. 117—117' „Benedictio super sponsum et sponsam“.

¹⁵ Fol. 130—131'; v. ö. Zalán M. Könyvszemle 1927, 60—62: a szövegekkel együtt.

¹⁶ Fol. 131'—132 a hebdomadariusokról; fol. 132—132' az alapkövetételről szól.

¹⁷ Fol. 133—135.

¹⁸ Fol. 134.

¹⁹ „Deinde sacerdos tribus uicibus: In nomine patris et filii et spiritus sancti proiciat terram...“ fol. 134.

²⁰ Fol. 133'.

²¹ Fol. 135.

²² Fol. 136—136'.

nem szokás: mint a virágvasárnap barkaszentelés közben²³ és húsvétvasárnap hajnalán a zsoltosma után.²⁴ Sajnos, magyar szöveget itt nem írt le.

7. A *Kis sacramentarium* a PK utolsó része (fol. 137–142'); a Harmadik kéz műve ez is; utána más kéz pótlásai vannak csak 2 levélen. Miért volt szükség erre a kiegészítő sacramentariumra? A Harmadik kéz, a PK szerkesztője átnézte, vagy átnézette mással a Nagy sacramentariumot és hiányolt bizonyos miséket. A hiányt a Kis sacramentariumban pótolta azután; még pedig hamarosan a Nagy Sacramentarium befejezése után; ezt onnan következtetjük, mert a Kalendáriumban több olyan szentnek ünnepe van egyedül, vagy első helyen, kiknek *csak* a Kis sacramentariumban van miséje.²⁵ Valószínűbb tehát, hogy a Harmadik kéz a PK-nak ezt az utolsó részét is még Boldván készítette és nem sokkal a Kalendárium után, hiszen ebben már elhatározta ünnepeknek azokat a Nagy Sacramentariumban, úgy látszik feledékenységből, kimaradt szenteket.

2. A *Pray-kódex* kora.^{25a}

Összes középkorai kézikönyveink a PK-t és vele együtt a Halotti beszédet a XIII. sz. elejéről valónak, 1200 körülnek mondják. A kutatás ezt a datálást helyesbítette; a *PK és vele a Halotti beszéd a XII. sz. utolsó évtizedéből*, pontosabban III. Béla uralkodásának végéről való; 1192–1195. között írták. A bonyolult kérdés bizonyításának gondolatmenetét röviden a következőkben foglaljuk egybe.

Az első négy levél írója; az Első kéz bevezetést adott a Második kéz művéhez: a *Micrologushoz*, tehát vele egykorú. A *Micrologust* viszont az 1200-as századforduló előtt írta le másolója; mert egy későbbi kéz a *Micrologus*-résznek egy üres helyére az antikrisztusról jegyzett föl jövődölést: „Et cum fuerint anni cumpleti mille ducenti et decies post partum uirginis alme tunc antiyps.”²⁶ A középkorban a világ végére vonatkozó jóslások a századfordulóra estek; a pótlást tehát 1200 előtt írták bele az *akkor már kész* *Micrologus*ba.

A *Kalendárium* időmeghatározásánál a kiindulópont, hogy megvan benne, akárcsak a Nagy Sacramentariumban, Szent László ünnepe: „Elenatio sei ladizlai regis”: ez az „elevatio”. Szent László szenttéavatása 1192-ben történt. A terminus ante quem a Kalendárium kormeghatározásánál az 1195-ös év, III. Béla utolsó éve. A *Pozsonyi krónikát* ugyanis a Harmadik kéz (a krónika s a Kalendárium közös írója) *egy íven, tehát egy időben írta a Kalendáriummal*. A Krónika datálása pedig 1192–1195, mint ezt a szak kutatás már megállapította.²⁷ A Krónika írója (3. Kéz) ugyanis sem III. Béla halálát,

²³ Fol. 45–48 az evangélium után: „Illo perlecto fiat sermo ad populum de euangelio.”

²⁴ Fol. 55': a laudes után: „Dein fiat sermo a sacerdote ad populum. Postea detur pax populis.”

²⁵ Kniewald, M. Könyvszemle 1939, 48–49.

^{25a} Alapvető tanulmány Kniewald, A PK tartalma, kora, jelentősége. M. Könyvszemle 1939, 413–455.

²⁶ Fol. XXIV'; M. Könyvszemle 1939, 417.

²⁷ Hóman Bálint, A Sz. László-kori Gesta Ungarorum XII–XIII. sz.-i le származói, Bpest, 1925, 76. — Scriptores rerum Hungaricarum III. E. Madzsar, Annales Posonienses 121–122.

sem a következő trónváltásokat nem írta bele: Imre, III. László, II. András uralkodását. Így tehát a krónikát és vele együtt a kalendáriumot 1192—1195 között írták.

A PK többi része: a Nagy és Kis sacramentarium és a köztük levő Rituale, szintén a Kalendáriumot író „Harmadik kéz” alkotása, annyira szoros kölcsönhatásban van egymással, hogy *egy időben való keletkezésüket okvetlenül fel kell tételezni*. Ezt Kniewald teljesen meggyőzően kimutatta.²⁸ A Kalendárium a két sacramentarium alapján bővült; szentnévsora hatással volt a Kis sacramentariumra. Tehát a Nagy sacramentarium és mint föntebb láttuk, a Kis sacramentarium is a Kalendáriummal együtt 1192—1195 között íródott. A két sacramentarium közé ágyazott *Rituale, a benne foglalt Halotti beszéddel együtt tehát ugyancsak ebből az időből való*. Ez természetes is; hiszen elvégre ilyen gyakorlati célú kódexet nem írtak évekig, vagy évtizedekig, hanem elkezdték és néhány hónap leforgása alatt befejezték, annál is inkább, mivel ezeket a szóban forgó részeket egy kéz írta.

Nem minden nyelvméltünk dicsékedhetik ennyire pontos és biztosan alapozott kormeghatározással, mint a Halotti beszéd: 1192—1195, III. Béla uralkodásának utolsó évei.

3. A Pray-kódex útja.^{28a}

1. Kétségtelen, hogy a PK teljes egészében, tehát: a Micrologus s a kódex többi része a *boldvai Keresztelő Szent János bencés apátsága részére készült*. Bár Zalán még a Micrologust a PK-től független műnek tartotta, amelyet csak Pozsonyban kötöttek vele össze, Kniewald alapos részletkutatása bebizonyította, hogy a Micrologus és a PK szorosan összefügg egymással és így bizonyos, hogy egy egészet alkottak kezdetűi fogva.²⁹ Boldva bizonyításának menete röviden ez: *Bencés apátságra utalnak* a „Pro congregacione”-imádások, valamint e könyörgés: „Familiam huius sacri cenobii quesumus domine intercedente beato Benedicto confessore tuo perpetuo gubernare moderamine.”³⁰ Hogy ez *magyar* bencés apátság az napnál világosabb: ott vannak a magyar szentek a PK-ben, mind az a Harmadik kéz leírásával;³¹ ott vannak a magyar történeti följegyzések (Pozsonyi vagy Nagy Krónika; Kis Krónika, azaz a királynévsor és egyéb jegyzetek); ott van a Halotti beszéd; mindehhez hozzáfűzhetjük a PK latin szövegének hungarizmusait, amit külön kellene tanulmányozni.³²

²⁸ M. Könyvszemle 1939, 46—49.

^{28a} Alapvető tanulmány Zalán, A PK írásának helye és további sorsa, M. Könyvszemle 1927, 247—274; v. ö. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft 1928, 381—382.

²⁹ M. Könyvszemle 1939, 419—420. és Theologia 1939, 1. 103—107.

³⁰ Fol. 108—109.

³¹ Ezekről l. Kniewald—Kühár, Magyar szentek ünnepei és miséi a PK-ben, Pannonhalmi Szemle 1939.

³² Pl. fol. 48: „dimittitur usque missam magni sabbati” = *nagyszombat* a szokásos „sabbati sancti” helyett; fol. 52. „Ilic finita dicat lenta uoce” a „submissa” helyett = „lassan”, de „halkan” értelemben véve; fol. 129. kétszer is: „canonicorum” hangzóilleszkedéssel „canonicorum” helyett = *kanonok*.

Ez a magyar bencés apátság *Keresztelő Szent Jánost tisztelte* védőszentje gyanánt. Ez nem lehet kétséges, mert több helyen ezt világosan megírva találjuk „... Intercedente b. Maria semper uirgine et b. iohanne baptista muro custodie tve hoc sanctum ouile circumda...“³³ vagy „... loca nostra cum omni congregacione et familia b. iohannis baptiste in omni sanctitate custodi“; ugyanígy írja: „... pro cuncta congregacione sancti iohannis baptiste ac familia eius.“³⁴ Ez a két imádság a szerzetesi családot (congregatio et familia) a középkor szellemének megfelelően, Keresztelő Szent János tulajdonának mondja; a helyről, azaz a monostorról egy másik ima állítja ugyanezt: „... qui locum istum in honore sancte marie sanctique iohannis baptiste consecrasti.“³⁵

A *Boldva-folyómenti*, különben ismeretlen bencés apátság lehet csak ez, amint két későbbi bejegyzés ezt elárulja az 1203-as évnél: „Monasterium iohannis b(aptiste) comburitur iuxta bulduam situm“ és: „monasterium s. iohannis b(aptiste) comburitur.“³⁶

A könyv tehát kb. egy évtizedig volt csak a boldvai monostorban: 1192/5—1203-ig.

2. A PK vándorútjának *következő állomása a somogyvári apátság*; ez nem teljesen bizonyos, csak legvalószínűbb föltevés. Szerintem *egy* kéz írt bele *három pótlékot* a PK-be: a végén egy Szent Egyed prosa-t (azaz sequentiát, ezt a mise alatt énekelték). Somogyvárnak ez volt a pátronusa, mert a francia St. Giles (= Szent Egyed) cluny-i bencés apátságból alapították.³⁷ A másik pótlék egy bejegyzés, melyről kiderült, hogy Bernát spalatói érsek művéből való, ki 1204—1210 között Somogyvárnak kommandátora volt.³⁸ A harmadik bejegyzés az „A cunctis“ három könyörgése, III. Ince pápa († 1216) alkotása; ezt még a pápa életében írta be ez a „*Somogyvári I. kéz*“, mert a pápát név nélkül említi a címben: „Has orationes composuit apostolicus et dicit sepius.“³⁹ Tehát kb. 1204—1216 között *Somogyvárott lehetett a PK*. Ebben az időben egy másik szerzetes: a „*Somogyvári II. kéz*“ kis függelékot írt a PK-hez, a *Somogyvári függelékot*: egy „Domine si fuisses hic“ szövegről mondott homiliát — Kniewald szerint ez is spalatói Bernát somogyvári kommandátor gyűjteményéből való⁴⁰ — és miseolvasmányokat. Hogy helyük legyen: a Harmadik kéz művéből, a Kis sacramentariumból töröltek egy oldalt. Amiből világosan következik, hogy a Kis sacramentarium, meg az előtte levő Rituale a Halotti beszéddel 1204—1216 előtt már okvetlenül meg volt írva,⁴¹ tehát Boldván írta azokat a „Harmadik kéz“. Karácsonyi János hipotézise a Halotti beszéd

³³ Fol. 56, húsvétvasárnapi körmenet.

³⁴ Fol. 105': Missa communis pro uiuis atque defunctis és fol. 106: másik Missa communis.

³⁵ Fol. 133.

³⁶ Fol. 16' és 10'.

³⁷ Fol. 144': „Sonent ymni deo digni... ad hec festa patris tanti... ob uirum deo carum sancti patris egidij.“

³⁸ Fol. XXVI': „Ergo qui soluendi ius non habent...“ Kniewald, M. Könyvszemle 1939, 417—419.

³⁹ Fol. 144.

⁴⁰ M. Könyvszemle 1939, 437.

⁴¹ Fol. 142. M. Könyvszemle 1939, 440.

somogyvári eredetéről ezek, valamint a fõntebb ismertetett liturgikus érvek alapján valószínûtlennék tekintendõ.⁴²

3. Somogyvárról a könyv tovább vándorolt: 1228-ban *Deákiban volt* az ottani bencés templom használatában; ezt bizonyítja egy üres helyen történt bejegyzés: „Anno ab incarnatione dni M-o CC-o XX-o VIII-o XVIII. kal. dec. consecrata est hec ecclesia in honore beate Marie virginis a uenerabili Jacobo Nitriensi episcopo ...“;⁴³ utána elsorolja az ereklyéket. Már Ocskay és Békési C. Emil meghatározták, még pedig kétséget kizáró módon, hogy a „terra Sala supra Wag“ földjén fekvõ Dyaqui = deáki templomáról van szó.^{42a}

4. Deákiból a *közeli Pozsonyba került a PK*; mint bizonyos bejegyzésekbõl látható, már a XIII. században ott volt a könyv.⁴⁴ 1425-ben a pozsonyi káptalan birtokában volt a PK; már akkor rossz sorrendben voltak bekötve ívei, úgylátszik a régi könyv széteshetett és rosszul kötötték be.⁴⁵ 1632-ben a káptalan könyveinek nagy leltározása alkalmából a PK-be is beírták a sok könyvben talált bejegyzést: „Capituli Posoniensis. Litt. M. 1632.“

5. A pozsonyi káptalan 1813-ban a kódexet a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának ajándékozta. A PK jelenleg is tanulmányozható az említett könyvtár birtokában lévõ igen jó fényképfelvételeken. Mivel csak a legújabb idõben: 1939-ben helyezték a PK-nek zûrzavaros állapotban levõ íveit a helyes sorrendbe, háromféle lapszámozás szerint is idézik a PK-et. A gyakorlati használhatóság végett legyen szabad az 1939-ben bevezetett legújabb foliáláshoz viszonyítani a régebbi és legrégebbi számozást; e koncordancia segítségével könnyen megérthetõ, a régebbi szerzõk melyik oldalt idézik.⁴⁶

Új számozás:	Régebbi:	Legrégebbi:
fol. I—IV'	azonos	azonos
fol. V—XIII'	fol. XVI—XXIV'	pag. 313—330
fol. XIV—XIV'	fol. XV—XV'	pag. 311—312
fol. XV—XXVI'	fol. XXV—XXXVI'	fol. 1—14'
fol. XXVII—XXVIII'	fol. V—VI'	fol. 15—16'
fol. 1—136'	fol. 1—136'	fol. 17—152'
fol. 137—144'	fol. VII—XIV'	pag. 331—346.

⁴² Hol írták a Halotti Beszédet? Magyar Nyelv 1925, 225.

⁴³ Fol. 10. Szentpétery, Series scriptorum I. 121 s.

^{43a} Figyelõ 1877, 321—327.

⁴⁴ 1241: „Vxor Johannis occiditur et vxor ehucar a eumanis captiuatur“ V. ö. A Pannónhalmi Sz.-Benedek-Rend története I., 463—465; Zalan, M. Könyvszemle 1927, 269—270.

⁴⁵ Ipolyi Arnold, Új M. Múzeum 6 (1856) 3. f. 170.

⁴⁶ A PK mûvészettörténeti jelentőségérõl és ennek bibliográfiáját I. Berkovits Ilona, A magyar miniatúrafestészet kezdetei, Árpádkor, Magyarságtudomány 1942.

Adalék a magyar regény előzményeihez.*

4. Nalátsi József.

György Lajos könyve a 302. lapon a 109. szám alatt ismerteti Harsányi Sámuel magyar testőrzőnek 1794-ben megjelent D'Arnaud-fordítását és ennek kapcsán még három más fordítást is számbavesz. A teljesség megköveteli, hogy ehhez a felsoroláshoz hozzákapcsoljuk báró Nalátsi József két kötetét is.

Petrik jegyzéke szerint (Magyarország bibliographiája 1712—1860. I. k. 116. l.) Nalátsinak két D'Arnaud-fordítása van; ezek:

a) *Eufémia, vagy a vallás győzedelme. Szomorú darab, mely frantziából fordítottatott.* (8r. 214 és 2 l.) Pozsonyban, 1783. Ny. Landerer Mihály.

b) *A szerencsétlen szerelmesek. Avagy G. Comens. Szomorú darab, melyet írt d'Arnód. Frantziából ford. báró Nalátsi József.* (8r. XXXII és 201 l.) Kolostáratt és Szebenben, 1793. Nyomt. Hochmeister Márton.

Mind a két mű drámának van jelezve; úgy látszik tehát, a magyar regény előzményei között nincs szerepük. Beöthy Zsolt azonban (A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban, II. 102. l.) figyelmeztet: „Mindegyik drámát egy-egy terjedelmes novella előzi meg.“ Nalátsi kötetei valóban szépprózát és drámát fognak egybe. Kezembem az *Eufémiának* évszámjelzés nélkül megjelent kiadása volt s az a *Comens* megjelenését és ismeretét feltételezi; az előszóban ugyanis így ír: „Komins és Eufémia a szerzetes életnek csendességében győtrődven szerelmekkel, jobban ki voltanak tétetve ostromlásának.“ Viszont a másik mű elején (*A szerencsétlen szerelmesek*) megemlíti, hogy ezt a művét 15 évvel ezelőtt írta. Így annak keletkezését az 1778. esztendőre teszi. A fordítások tehát testőrkorából valók.

Érdekes a fordítások mentegődzése: „Hogy szerelmes dolognak írásához fogtam és hogy katona létemre reá érkeztem.“ De ha egy tanácsúr így írhatott egy huszonhat éves ifjúról, ő, a huszonnyolc-esztendős, bátran tolmácsolhatja! *A szerencsétlen szerelmesek* beosztása a következő: 17 lapon ismerteti a trappista kolostort, a 18—103. lapon több változatban meséli el gróf Comensnek történeteit; a 104—118. lapon Comens verses levelét olvashatjuk anyjához, a halála előtt; a 119—201. lap a verses drámafordítás. A prózai elmesélés tehát terjedelemben majdnem megegyezik a drámáival. Kegyetlenül érzelmes história; az írónak azonban nevelő a célzata. „Elég hasznót foglal magában, ha a szíveket meghatja és egy kevés könnyhullatást indíthat, és bennünket annak a nagy és szükséges igazságnak ismeretére vihet: hogy az indulatokban a leg-

* V. ö. folyóiratunk 1941. 173. (Perecsényi Nagy László, Pettényi Gyönyössy János), 1942. 158. (Verses mese), 1943. 62. (Faludi Böles embere), 1944. 14. l. (Bacsányi János, P. Horváth Ádám, Molnár Borbála).

gyengébb szikrák is rettenetes gyulladásokat okozhatnak, amely gyakran minden szerencsétlenségnek s néha minden halálos vétkeknek forrása lehet.“ (XXIV. l.) De a hatást mástól is reméli: „Olyan édes gondolkodást és szomorkodást hágy a lélekben, melyet mintegy meghálálni kíván az ember a szeretetnek és annak, aki elő tudja adni.“

Az *Eufemiá*-ban a célt így tűzi ki: „Az író szándéka ezen munkában egy olyan tusakodásban szaggatott szívet mutatni, valamint a *Komensben* vagyoni, hogy jobban is kijelenthesse, milyen alkalmas legyen a vallás és a szerelem vetélkedése egy valóságos nagy méltóságú szomorújátékra.“ A drámát itt is prózai elbeszélések előzik meg. Az elsőben első-személyes elmondásban halljuk Konstancia és Sz. Albon szerelmének szomorú történetét. Ezt követi (100—103. l.) a históriának egy rövidebb változata: „egy ritka és mulatságos történet“, azzal az eltéréssel, hogy itt a gyónás után az egymásra ismerés leírása színesebb, viszont a hősnő önkéntesen marad a zárdában és sárgaságban hal meg. Harmadik prózai változata: „Egy anglus író munkája szerint Eufemia esetének rövidebb jegyzése“ (103—113. l.); e szerint az elszakadásnak családi összekülönbözés az oka, a gyónás még a beöltözés előtt történik, a felismerés pedig a beöltözés után a férfi levele alapján; de a levél búcsúzó és a zárdában való megmaradásra biztató. Körülbelül egyidőben hal meg a két szerelmes, és Konstancia kérésére egy sírba kerülnek; sírjukon ez az írás: „Itt nyugszik a testek Ferenc atyának és Constantia szerzetes szíznék — egymást életekben szerettek, és a halál őket el nem választotta.“ A prózai rész arról is tájékoztat, hogy e forrásokat hogyan és miért változtatta meg az író a drámában: „Eufemia magát a vallással megerősítvén, sok hánykolódások, viaskodások után asszonya léssen hajlandóságának végre, és inkább elvész fájdalomai alatt, mintsem állapotját elhagyja. Ha engedett volna Theotimus kérelmének, akkor nem volna jó erkölcs benne, és a darabnak célozott vége semmivé lenne.“ (126. l.)

Maga a darab (127—214. l.) rövidebb e prózai szövegeknél; nyilvánvaló tehát, hogy mind a két kötetnek ott a helye a magyar regény előzményeiként felsorolt művek között, ha irodalmi értékéről nem is mondhatunk többet, mint amit Beöthy írt róla: „Alig egyéb Bátorczy-studiumnál, az eredetinek bátorsága, csínja és könnyűsége nélkül.“

Alszegehy Zsolt.

Költemények: egy fiatal egygyesület 'sengéje.

— Az erdélyi almanach-kiadványok könyvészetéhez. —

Petrik (Magyarország bibliographiája II. 480 l.) felsorolja és jegyzékbe veszi a következő könyvet: *Költemények. Egy fiatal egygyesület 'sengéje* (8-r. 174 l. és 1 lev.) Kolosvárott 1834. Burián Pál könyvárosnál. E kiadványnak kezelési szempontból megvan az a fogyatéksága, hogy címszava nincs; illetőleg lehet kettő is, de egyik se kellően tájékoztató. Ki a szerző vagy szerkesztő? *Egy fiatal egygyesület?* Világos, hogy ez a címszó akár mint a szerkesztőnek v. szerkesztőknek, akár mint szerzőknek a neve szokatlan, nehezen megtartható az emlékezetben, sőt cédu'ázása is különös. Petrik is a tartalmat

jelző *Költemények*, a címlapon olvasható első szó, azaz a tartalom alapján illesztette be a jelzett helyre, a K-betűs művek közé. Tehát a nem könnyen megkereshető és megtalálható könyvek közé tartozik.

Nem könnyen megtalálható e kiadvány azért is, mert valószínűleg kevés példányban jelent meg. Magam pl. egyetlen kolozsvári könyvtárban sem találtam meg. Pedig ha valahol, hát a hat gazdag kolozsvári közönyvtár valamelyikében csak meg kellene lennie e Kolozsvárt nyomtatott és kiadott könyvnek. De nincs, nem volt meg. Végre egy antikváriusi könyvjegyzék alapján hozzájutottam és beszereztem egy példányt az EME könyvtára számára.

A nehezen felhajtott kiadványt olvasgatva és vizsgálva megállapítottam először is azt, hogy e kiadvány, melynek pontos címe: *Költemények*. Egy fiatal egyesület 'sengője. Kolozsvárott. Burián Pál könyvárosnál. 1834., a címlapot kivéve teljesen és tökéletesen azonos az Aglája c. almanach 1830-ban megjelent második kötetével. Tartalom, nagyság, papíros, betűk, nyomás, sajtóhibák, helyesírás teljesen azonosak. Csak a címlap más: Aglája. Kiadta Kelemen János. A kolozsvári Réf. Kollégium Könyvtárnokja. Második kötet. Kolozsvárt. Nyomtatott a Királyi Lyceum betűivel. 1830. Hiányzik azonban a második kiadásból, helyesebben az új lenyomatból a cenzúra inprimatúrája (Móhes Sámuel), a gróf Rhédei Adámhoz intézett ajánlás és előszó, végül a nyomtatásbeli nevezetesebb hibákat feltüntető utolsó lap. E hiányzó részek az Aglájában számozatlan lapokon voltak kinyomtatva. Úgyhogy az *Aglája II. k.* és a *Költemények* lapszámozása is teljesen egybevágó, azonos: 174 l.

Mivel nyomdászati lag a *Költemények* az Aglája II. kötetével a számozatlan lapokat kivéve teljesen azonos kiadvány, bizonyos, hogy a *Költemények* mint kiadvány nem más, mint az Aglája II. kötetének új címlappal és fedőlappal ellátott kiadása. Minthogy pedig a *Költemények*ből hiányzik a gróf Rhédei-nek szóló dedikáció, az új kiadás magyarázata éppen ebben található meg. Abban, hogy az Aglája II. kötetét gróf Rhédei Adám az ékes ajánlás ellenére sem támogatta oly mértékben, amennyire azt Kelemen János, a kiadó remélte. A legtöbb példány a kiadó nyakán maradt s négy év múltán, a támogatás iránt táplált remények teljes megghiúsultakor, a dedikáció elhagyásával újra forgalomba hozta Burián Pál könyvárus útján, de a nyomtatóműhely megnevezése nélkül.

Petrik szokása szerint adja mindkét helyen a tartalmat. Az Aglája cím-szó alatt (I. k. 28. l.) pontosan a *Foglalát* szerint és sorrendjében, ellenben a *Költemények* címszó alatt előbb a prózai művek szerzőit sorolja fel, aztán a költeményekét. Ennek következtében Petrikből nem vehető észre, hogy a két kiadvány tartalma teljesen ugyanaz.

Még csak annyit, hogy gróf Rhédei Adám e tájt Doboka vm. főispánja, később Erdély kincstárnoka a legvagyonosabb főurak közé tartozott. Felesége, gróf Teleki Mária Blair Hugótól fordított prédikációit kiadta (1827). Tehát mindenképen hivatott és alkalmas irodalmi patronusnak látszik. Mi okozta mégis a Kelemen János palinódiáját, homály fedi.

Csak az bizonyos, hogy a *Költemények* c. almanach teljesen azonos kiadvány mind nyomdailag, mind tartalmilag az Aglája 1830-diki második kötetével. Aki a könnyebben hozzáférhető Aglája második kötetét bírja és ismeri, nem szükséges, hogy a *Költemények* után kutasson.

Kristóf György.

Petőfi nevéről.

Vannak dolgok, amelyeket megszokottságukban annyira természetesnek veszünk, hogy nem is jut eszünkbe gondolkozni rajtuk. Így vagyunk Petőfi Sándor névvel is. Mindenki tudja, hogy eredetileg Petrovicsnak hívták, de jóformán még az irodalomtörténet sem firtatta ennek a névváltoztatásnak a létrejöttét.

A *Petrovics-család* felvidéki származású s állítólag 1667-ben kapott nemesiséget I. Lipóttól, bár vannak, akik kétségbe vonják, hogy a költő ennek a nemes ágnak leszármazottja. Kevésbé ismert az az érdekes tény, hogy a család eredeti neve *Petrovicz*. Még Petőfi apja is *Petrovitznak*, *Petrovicznak* írja nevét kezdetben a kiskőrösi számadásokban, bár az aszódi házassági anyakönyvben, 1818-ból Stephanus *Petrovitsot* találunk. 1823-tól kezdve *Petrovitsnak*, *Petrovicsnak* nevezi magát a költő apja. Ez a változás állítólag a kiskőrösi jegyzőnek, *Raksányi* Józsefnek tulajdonítandó, aki ezt a „magyarosabb” alakot ajánlotta. A -vics végű, szerb hangzású alak miatt gondolták sokan Petőfit rác vagy szerb eredetűnek.

A név írott alakjának állandóságával tehát nem sokat törődtek akkori-ban. Jellemző ez a multra. Történelmi nagyjaink nevét, sőt aláírását különböző alakban találjuk a régi okiratokban. (Elég a *Balassa*—*Balassi*-vitára utalnunk.) Csak a mult század elején tiltják meg királyi rendeletekkel a nevek önkényes elváltoztatását.

A költő ifjúságából származó okmányok is eltérően őrzik meg nevét. A kiskőrösi evangélikus egyház születési anyakönyvének első bejegyzése az 1823. évben január 1. kelettel: Alexander, parentes Stephanus *Petrovics* et Maria *Hrus*. De már a kecskeméti evangélikus elemi iskolában 1828 májusában Alexander *Petrovits* néven írják be a gyermeket. A pesti evangélikus gimnázium az 1833—34. iskolaévről *Petrovich* Alexandernek ad bizonyítványt. A következő évben a pesti piaristáknál *Petrovics* néven szerepel, aszódi gimnázista korából származó füzetain és bizonyítványain, az 1836—38. évekből Alexander *Petrovics* olvasható. Innen Selmecbányára kerül az evangélikus liceum VI. osztályába. Itt verset ír *Szeberényi* Lajos nevű barátja emlékkönyvébe s ez alá *Petrovich* Sándornak jegyzi nevét. Így szerepel az önképzőkör, a „Nemes Magyar Társaság” jegyzőkönyveiben is. Nevének ch-val írása, úgy látszik, szándékos. Bizonyosan magyarosabbnak érzi ezt az alakot s talán előkelőbbnek is, bár ismerve korán kialakult demokratikus felfogását, ilyen szándéka valószínűtlennek látszik. Fellobbanó magyar érzése vezette a változtatásban, mert magyarságában sértik és támadják meg. Pánszláv érzelmi tanára magyar történelemből buktatja meg, holott maga is alig tud magyarul, a tót és magyar önképzőkör ifjúsága szinte ellenséggé áll szemben egymással. Mindez az alföldi „kunfi”-ban, ahogy magát büszkén nevezi, öntudattá izzítja magyarságát. Hirtelen lobbanó, makacs természete és elhűsége már ekkor megnyilatkozik s kitör minden célzásra, sértésre vagy támadásra. Sokszor végtelenen is. Azt vitatják szlovák iskolatársai, hogy neve és vallása szerint nem magyar, köztük van tehát a helye: megtagadja szülővárosát és vallását is. Itt a magyarázata azoknak a vitáknak, amelyek születésének helye körül folytak, s amelyeknek maga is alapot adott, amikor „Szülőföldem” c. vers

alá Kiskunfelegyháza nevét írja. Ebben a gyökeresen magyar városban tölti gyermekéveit, s ezt tekinti szellemi szülőföldjének. Az akkor túlnyomóan tót lakosságú Kiskőrös ellen tiltakozott magyar érzelme. Mikor egykori tanuló társai szemrehányóan kérdik, hogy miért tagadta meg szülővárosát, ezt feleli: „Mert bánom, hogy tótok közt születtem.“ Egy barátjának pedig így nyilatkozott: „Kiskőrösön születtem, csak azt rösteltem, hogy luteránusnak.“ Inkább vonzódik a kálvinizmus felé, amelyben ő is a „magyar“ vallást látja.

Selmecbánya után nevét már többnyire a magyarosabbnak vélt *Petrovich* alakban találjuk, így katonai okmányain, *Nagy* Imréhez írt levelén (Grác, 1840. ápr. 30), a verssorok alatt, amelyeket Pozsonyban, 1841. március 21-én ír barátja, *Török* Gyula emlékkönyvébe, pápai bizonyítványán az 1841—42. évből, *Bajzához* írt levelében, amelyben néhány versét küldi el hozzá (1842). Köztük van „A borozó“, amely *Petrovich* néven jelent meg az Athenaeumban.

Az a kis betűváltoztatás, amelyet nevében végzett, nem elégti ki. Valódi és eredeti magyar nevet akar, amely jelképe hazafiságának és méltó a magyar szó katonájához: a színészhez és költőhöz. Már nagyon korán próbálkozik neve megmagyarosításával, ami egyúttal a multjával való szakítást is ki akarja fejezni. Mikor Selmecről elmegy, *Szeberényinek* ajándékozott könyvébe *Örömi Vidornak* írja magát. 1839-ben, amikor a Nemzeti Színházban statisztál, a *Rónai* nevet használja (érdekes, hogy Jókai *Eppur si muove* című regényében a költő *Pusztai* néven szerepel). Ez év nyarat egy rokonánál, a vasmegyei Ostfiasszonyfán tölti. Itt szeret bele *Tóth Rózába*, s hozzá írt verseibe *Dalmának* írja magát. Pápai diák korában használja a *Homonnai* álnevet, s jellemző, hogy a *Tavaszi* című zsebkönyvben (Pápa, 1845) megjelent költeményei alatt is váltakozva szerepel *Petőfi* és *Homonnai* néven, valószínűleg azért, ne legyen feltűnő, hogy egy költőtől annyi verset közölnek. Vándorszínész korában (1841—43) a dicsőségre célzó *Borostyán* néven játszik. Versei alá többször írja a *Sólyom Sándor* nevet, a *Sió* név is megfordul eszében (talán tolnai emlékei nyomán), népdalait gyakran *Pönögei Kis Pál* néven adja ki később, s még 1847-ben is ír *Lator György* álneven. Egy Jókaihoz írt levelének aláírása *Dömsödi Góliáth Péter* (Pest, 1847. dec. 12). Az utóbbi neveken a költő játszi, tréfás kedve nyilvánul meg.

A sűrűn váltakozó álnevek között hamar felbukkan a *Petőfi* név. A költő családnevének magyaros fordítása, amelyhez természetes s mégis választékos ízlése vezetett. Választhatta volna a *Péterffy* is, de ez ismert családnév volt, s ő eredetit akart alkotni, amely csak az övé, egyedül őt jelenti. Tudtommal ez a névalak akkor valóban új volt. Jellemző a név írásmódja — és a régebbi álnevek is (—i végzet —y helyett) abban a korban, amely hemzseg a hazaffyas és ál-nemesi nevektől. (Ha az idegen névhez hozzátették az —y vagy —ffy végzetet, már izzig-vérig magyarnak hitték. Így született meg *Mayerffy*, *Kollerffy*, a franciásan megpödört *Zerffy* és a többi.) Petőfi a népfiának vallja magát neve írásában is. A márciusi ifjak, pl. Jókai, Vasvári stb. az ő példájára írják nevüket a demokratikus i-vel.

Abból az aránylag kevés feljegyzésből és levélből, amely a költő ifjúkorából fennmaradt, nem kapunk adatokat nevének megalkotására vonatkozólag, csak következtetni tudunk az okokra és a lelkifolyamatra, amely ide vezetett. A *Petőfi* név megszületésének időpontját azonban körülbelül megállá-

píthatjuk. A legrégibb adat egy sárszentlőrinci volt diáktársának, *Sárkány* Sámuelnek megemlékezése. A költővel pesti statisztálása idején (1839) találkozott. *Petrovics*nak szólította, de az komolyan így felelt: „Csalódik ön, én nem vagyok *Petrovics*.” Sárkány megütközve nézett rá: „Ne tréfálg, Sándor!” Erre ő félig tréfásan, félig komolyan így válaszolt: „De úgy van, barátom, én nem vagyok *Petrovics*, hanem *Petőfi*. Atyámmal keményen meghasonlottunk, — kitagadtuk egymást.” E szerint tehát a családjával való szakításnak, dacnak kell tulajdonítanunk a néveserét. *Sárkány* adata azonban olyan korai és annyira egyedülálló, hogy valószínűtlen. *Fereuzi* Zoltán szerint az eset később történt, s csak a feljegyző képzelete helyezte előbbre. Nincs semmi más adatunk, hogy a költő már ekkor *Petőfinek* mondja magát, ami fura is volna, hiszen ugyanekkor a színháznál *Rónai* néven szerepel. Ha az időpont mégis helyes, s a *Petőfi* név már ekkor felbukkan a költő agyában, csak futó ötlet lehet még.

A *Petőfi* név eddig említett első előfordulása 1842-ből való. A pápai diákvét követő szünet végén, októberben írja Szabadszálláson tett látogatásakor *Hazámban* című költeményét, amelyet Dunavecseről küld fel Bajzának. A vers az Athenaeum 1842. nov. 3.—1. (54.) számában jelent meg, *Petőfi Sándor* aláírással. Itt olvashatjuk először nyomtatásban ezt a nevet, amely annyira ismeretlen és szembetűnően álnév volt, hogy — mint *Petőfi* írja később — Vörösmarty „a *Petőfi* név alatt valami régibb írórt vélt rejtezni.” (*Petőfi* levele Szeberényihez, 1843.) Kecskemétről pedig ezt írja Bajzának: „Színész-társaim kételkednek, hogy én volnék az a *Petőfi*, kinök az Athenaeumban versei jönnek.” (1843. márc. 14.) Úgy látszik, még csak kipróbálja az új nevet, nem döntött még véglegesen mellette, mert éppen a *Hazámban* című vers megjelenése előtti napon (1842. nov. 2.) Szeberényihez *Petrovich* névvel ír levelet. 1843-ban *Andor Diák* álnévén benyújtja verseit Bajzához, aki még nem ismeri személyesen, hogy őszinte véleményét megtudja. Csak amikor a neves kritikus dícsérően nyilatkozik a versekről, vallja be, hogy ő *Petőfi*. Bajza elismerő szavai szentesítik tehát mintegy a költő új, választott nevét, amelyre versei nem hoznak majd szégyent. Ettől kezdve leveleiben is *Petőfi Sándor* aláírást találunk.

A *Petőfi* név első megjelenésére azonban van egy jóval korábbi, eddig figyelmen kívül hagyott adat. A *Petőfi-házban* őriznek egy 1841. augusztus 31-én Pesten kelt nyugtátványt *Petőfi Sándor* aláírással. (Kéziratterem, 101. sz.) Szövege: *Nyugtátvány 6, azaz hat pengő forintból, melyet verseimnek hat példányára előfizetési díj fejében fölvettem. Pest, aug. 31. 1841. Petőfi Sándor.*

Kettős érdekességű ez az adat: azt mutatja, hogy *Petőfi* már pápai diáksága előtt, színész korában megalkotta végleges költői nevét, s ezen tizenhétéves korában ki akarta adni verseit.

Ha a nyugtátvány keltezését akarjuk ellenőrizni, nem sok támaszunk van, mert a költőnek éppen erről a néhány hónapjáról tudunk legkevésébbet. Azt is egy jóval később (1842. júl. 7) *Szeberényi*hez írt adatokban meglehetősen szegény leveléből. E szerint 1841. nyarán szüleitől, Dunavecseről július 10. körül távozott. Onnan Pestre ment, ahonnan azonban, mivel ott „semmi kedvező szél nem fútt, nem is lengedezett”, tovább folytatta útját „a la

Hübele Balázs" — mint tudjuk — a Dunántúlra, s Tolnában, Ozorán egy színésztársasághoz szegődött. Pesti tartózkodásáról semmi részletet nem tudunk. Az említett nyugtatvány elárulja, hogy legalább szeptember elejéig ott volt. De hogy mit csinált, miből élt másfél hónapig, csak találgathatjuk. Bizonyosan a színház körül lézengett, mint két évvel előbb, mert ott már ismerős volt, s alkalmi munkákból tengődhetett. Valószínűleg a színészek közül akadtak az előfizetők is a hat példány verskötetre. A nyugtatvány hitelességét megerősíti különben, hogy a kiadás szándékáról tud az irodalomtörténet. *Ferencki* szerint Petőfi 1841 őszén gondol először arra, hogy kiadja verseit, amelyeket tolnai színészkedése alatt (?) írt össze. A füzetet magával vitte Pozsonyba, ahova október elseje után érkezett meg. *Wigand* könyvtáránál próbálkozott, de az nem adott semmit a versekért. Ekkor a füzetet *Neumann* Károly nevű barátjának ajándékozta, aki 1880-ban a Vasárnapi Ujságnak küldte be. Itt jelentek meg *Lanc versei* címen ezek a költemények. (36. sz.)

A *Petőfi* név megszületett tehát, most már tartalmat és értéket kellett neki adni. Csengése új és talán kissé mesterkelt is. A költő nem tudja magát véglegesen elhatározni mellette. 1842. július 7-én *Szeberényinek* küldött levelét tréfásan így írja alá:

(Jelenleg) *Petrovics* Sándor tanuló.

(Hajdan) *Rónai* színész.

(Jövőben) *Sió* színész és literátor.

A *Sió* név talán a *Sándorral* való alliterációja miatt is tetszik neki (mint később a *Sólyom*). Úgy látszik, mégis a *Petőfi* név mellett dönt, s az ezzel megjelenő verse végleg szentesíti választását. Új nevére már büszke és féltékeny is. Mint a *Pesti Divatlap* segédszerkesztője, 1844. október 27-én kérelmet intéz a lapban *Benőffy* úrhoz (Brujmann Sámuel arlói lelkész, versei jelentek meg a 40-es években): „Miután némelyek a névhangzás hasonlatánál fogva azt gondolják, hogy *Benőffy* én vagyok, a további zavar elkerüléséért igen lekötelezne *Benőffy* úr, ha e különben is álnév helyett mást szíveskednék választani.“ *Benőffy* azonban nem hajlandó erre, végül is *Vahot* Imre tanácsára kiteszi keresztnévét is, s azontúl *Benőffy Soma* aláírásai adja ki verseit.

Petőfi neve is írói álnév, s az is maradt, mert a költő sohasem gondolt arra, hogy nevét hatósági engedéllyel megváltoztassa, noha költői nevét használja hivatalosan is. (L. honvédtiszti kinevezéseit stb.) Az irodalmi közvélemény és a hír szárnyára kapja az új költő addig ismeretlen nevét és ez szentesíti a cserét. Ez elég *Petőfinek*, a hivatalos formaságokkal nem törődik. A szabadságharc másfél éve alatt a Helytartótanács helyett a belügyminiszter engedélyez kb. 600 névmagyarosítást (nagy szám ebben az időben: a hazafias felbuzdulás jele), de *Petőfi* neve nem szerepel ezek közt sem.

Jellemző a korra, hogy nemcsak a költő önkényes névváltoztatását fogadják magátólértetődéssel, hanem azt kiterjesztik családjára is. 1847-ben kelt az a levél, amelyben Petőfi kéri *Kovács* Pált, a Hazánk szerkesztőjét, hogy a neki járó lappéldányt küldje öccsének, *Petőfi István*nak, Palotára. „Mészároslegény az öcsém, de végtelenül szeret olvasni“ — írja, s ebből a mondatából a szerepet mellett kiérezzük az öt annyira jellemző őszinteséget is: nem szegyeleti öccse mesterségét. István későbbi irataiban, az 50-es évekből származó katonai ok-

mányain mindenütt a *Petőfi* nevet találjuk, habár nevét hivatalosan ő sem magyarosította meg soha. Még érdekesebb az a fordított jelenség, hogy a költő szülei fiúk nevét veszik fel utolsó éveikben, s amikor meghalnak (1849. márc. 21., és máj 17.) a halotti bizonyítványt *Petőfi* Mária, szül. *Hrus*, illetve *Petőfy* István névre állítják ki, (Az anya nevét a halotti jelentésben tévesen *Petőfiné*, szül. *Herst Mária*-nak írták, mivel egyik fiú sem volt otthon a forradalmi események miatt a halálesetkor.) A költő fia, *Zoltán* is a *Petőfi* nevet viseli (l. szarvasi bizonyítványait). 1870-ben húnyt el, s 10 év múlva, 1880-ban a költő öccsével, Istvánnal kihal a család. A név azonban nem. A század utolsó éveiben (1886—93) azonban hatan veszik fel a már ragyogó fényű nevet, köztük 4 *Petrovics*, ill. *Petrovits* (Századunk névváltozásai). Csodálkozunk, hogy a minisztérium ezt engedélyezte. A *Petőfi* név ekkor már rég a halhatatlanságó.

Kovalovszky Miklós.

Herczeg Ferenc. Szerkesztette: Kornis Gyula. Bp., 1943. (Új Idők Irodalmi Intézet.) 4°. 370 l.

Ez a gyönyörűen kiállított díszmű Herczeg Ferenc nyolevanadik születésnapja alkalmából készült 1943-ban. Vitéz nagybányai Horthy Miklós Magyarország Kormányzójának sajátkezű köszöntése ékesíti. Valóban a kiadó, amely első, legrégibb és legfelsőbb szerzőjéhez több mint felszázadon át a Herczeg Ferencet erkölcsi és anyagi szempontból egyként megillető állhatatossággal ragaszkodott: most az írófejedelem országos ünnepeltetése napjaiban e páratlan műben állított emléket az egész világirodalomban egyedülálló jelenségnek, író és kiadó több mint félvévszázados, soha meg nem zavart együttműködésének. Szellemi és irodalmi életünk kiváló munkásai, Kornis Gyula léleklátó irányítása mellett jellemzik Herczeg Ferenc sokágú munkásságát, s a kötet végén új rendszerű nagy és teljességre igyekvő bibliográfia számol be egy hatvanesztendősi diadalmas írói pálya alkotásairól, irodalmáról, és idegen nyelvekre fordításáról. Filológiai szempontból ez a bibliográfia eseménye tudományos életünknek (255—367. l.) és a világirodalomban is párját ritkítja.¹

Maga a szerkesztő, aki már egy nagy tanulmányban jellemezte Herczeg Ferenc egész írói oeuvre-jét, bevezetésül a költő életművéről írt mintaszerű rövid tanulmányt. Szerencsés szerkesztői érzékkel ugyanó a költő hatalmas és egy ember számára szinte beláthatatlan dominiumát felparcellázta, s a novellistáról Schöppflin Aladár, a társadalmi regényíróról Tóth László, a történelmi regényíróról Brisits Frigyes, a színműíróról Voinovich Géza, a tanulmányíróról Márai Sándor, a meseíróról Szabó Lőrinc, az állhatatos lélekről „Sola constantia constans” címmel Cs. Szabó László, a publicistáról Bethlen István gróf, a Tudományos Akadémiával való kapcsolatairól Balogh Jenő, a Kisfaludy Társaság életében való szerepéről Kéky Lajos, a Petőfistáról Gáspár Jenő, a színészekről Herczeg-szerepekből Csathó Kálmán, életbölcseiségéről Halasy-Nagy József, kritikusaírók Galamb Sándor, és „H. F. és az állatok” címmel Fekete István írt a kötetbe. E tanulmányok még az eddigi terjedelmes és hatalmas Herczeg-irodalom mellett is jelentősek, érdekesek és új anyagot nyújtanak. Izléses hódolat, tárgyi ismeret, írói készség száll az olvasó felé e sorok közül. A dolog természetéből adódó ellentmondások, ismétlések alig zavarják meg az olvasó élvezetét. Hang, terjedelm tekintetében is alig látunk az efféle gyűjteményes munkában szinte elkerülhetetlen kilengést. Apróbb korrekciók a bíráló részéről csak a mű megbecsülésének, odaadó olvasásának tünetei óhajtanának lenni.

Herczeg Ferenc első, nyomtatásban megjelent novellája nem *A daruvári híd*, hanem a *Sphinx* (megj. 1886. febr. 25., 1. folyóiratunk „Herczeg Ferenc pályakezdése” c. cikkét, 1928. 33—34. l.), Mikszáthnak nincs „Kedves atyafiak” c. könyve, hanem Tót atyafiak annak a helyes címe. Az egyik cikk kétszer is elmondja, hogy Mikszáth férfiaknak való, masculin író volt, ez a tétel egyszer elmondva is túlzás; ugyanitt azt olvassuk, hogy „H. felkap egy alakot, egy

¹ Klny. is megjelent: Bibliográfiai Füzetek, 5. sz.

élethelyezet, lehetőleg furcsát, különlegeset, tipikusát". (30 l.) Ami különleges, az nem tipikus. Előbb a Gyurkovics lányok jelent meg, s csak rá három évvel a Gyurkovics fiúk. Tehát az előbbi nem lehet az utóbbinak pendant-ja. (34. l.) H. F. kritikusaik sorából kimaradt az egyetlen, ifjúságnak szóló Herczeg-könyv, amely egyébként, mint ünnepi kiadvány, a nagy író kiadójánál jelent meg Herczeg negyvenéves frői jubileuma alkalmából.

E szövegek után 82 fényképlap következik, az író egész életének, sikereinek emlékei. Szinte a kötetből hiányzó *életrajz* adatai, elevenednek meg e lapokon: születéshelye, szülőháza, származása, szülei, testvérei, arcképek, házak, oklevelek, irások, egy szép Herczeg Ferenc-múzeum, egy diadalmas élet megható és művelődéstörténeti szempontból is jelentős emlékei.

A képek után következik *Fitz József* könyvészete, melynek jelentőségére már utaltunk. Ez a páratlan bibliográfia négy csoportba osztva közli az anyagot: 1. Mit írt Herczeg Ferenc? 2. Kik írtak Herczeg Ferencről? 3. Herczeg Ferenc művei fordításokban. 4. Függelék. (Film, bibliográfia, névalakjai, jelzései, arcképei.) Teljessége vagy esetleges hiányai csak az irodalmi használat során fognak kiderülni. Hogy ehhez is kapcsoljunk a megbecsülésből fakadó néhány bíráló szót: kíváncsiak tartanók, ha elhagyva az eddigi, Pintér Jenő műveiben is zavaró módot, az íróról szóló irodalomnál külön csoportosítanók az önállóan megjelent munkákat, könyveket, hogy ne kerüljenek az időrendi, mellérendelt felsorolásba nagy, esetleg alapvető művek egy sorba nyúl farknyi cikkekkel. A novellák ábécé-rendes felsorolása első megjelenésükkel, valamint a tárgyi csoportosítások valóságos eseményei a magyar szépirodalmi könyvészet történetének, az egész mű pedig egy nagy író megbecsülésének, ünneplésének el nem múló emléke. r.

Nagy Ernő: *Werbőczy és a felvilágosodás*. Szeged, 1941. (Palaestra Calasanciana, 35. sz.)

Csak most került kezünkbe ez az 1941-ben megjelent doktori értekezés: haboztunk is, kitérjünk-e így elkésve a bírálatára, de végre az a meggondoltság győzött bennünk, hogy az általános tanulság kedvéért nem szabad mellőznünk a megemlékezést erről a tanulmányról.

A doktori értekezések annak bizonyosságául szolgálnak, hogy a jelölt ismeri szakja tudományos irodalmát és a maga tudományágának művelésében valami önálló kutatómunkára is képes.

Nagy Ernő dolgozata meglehetősen nagy igénnyel, legalább is az igény színeivel készült. Értekezésének célját így jelöli meg: „Rámutatni azokra az érintkező, de főként ütköző pontokra, melyeket a középkori világnézés szellemében fejlődő politikai, társadalmi, vallási és kulturális berendezkedésünk a felvilágosodás történetformáló ereje következtében felmutat.” Ez a célkitűzés azt követelte volna, hogy alaposan körülnézzem a XVIII. század végének magyar irodalmában és regisztráljam a magyarság állásfoglalását a Werbőczy-féle államszemlélet hitvallásával szemben. Amde már a bevezetésben siet korlátokat emelni munkaterületében: kirekeszti azokat az írókat, akik „túlnőve a koroszméken, megálmodták az új-magyarság születését”, ilyenekül jelezve Bessenyeit, Kazinczyt és Széchenyit. Egyebekben viszont arról tesz bizonyosságot, hogy nem magát a kor irodalmát, hanem annak a Ballagi, Concha és Eckhardt könyvében bemutatott képét figyelte és dolgozta fel.

Mindjárt a felvilágosodás eszméinek hazai jelentkezésénél megelőzszik azzal, hogy utal a külföldet látogató magyar diákokra és a piarista iskolákra. Amott egyáltalán senkit sem említ meg; mélységesen hallgat a magyar protestáns iskolák állásfoglalásáról a modern, természettudományos filozófiai tanítás dolgában, a tudománynak e téren való felvilágosodását egyszerűen a piarista iskolák, Corsini és Cörver tevékenységének rovására írván; nem is vesz tudomást a cartesianus filozófiának megerősüléséről a protestáns iskolákban, nem is jut el hozzá a Töke Istvánéhoz hasonló megállapítás: „Physica est ea scientia, quae remedii loco adhibenda est.” (Philosophia in ill. Coll. Ref. Albano-Enyedensi restaurata, 1726.) — De a piaristák tevékenységét sem ismeri — piarista létére — közelebről; mert a Werbőczy-államszemlélet korbéli megítélései közül olyan fontos piarista írásokról sincs tudomása, mint Cörver műve (Politique Chrétienne, 1770.), vagy Eleutherii Pannonii Mirabilia fata, 1791. és ugyanannak: Leopoldus II. in Campo Rákos, 1790. Pedig ez a két utóbbi a Werbőczy-becsülő magyar reformpolitikának nagyon jelentős terméke.

Csupán Ballagiból ismeri a kor röpirat-termését, de elméleti munkáit is; Grossingnak pl. sem Jus publicum Hungariae-jéről, sem Animadversiones c. munkájáról nem tud. Nem jutott tudomására, hogy a századvég szépirodalmi termése milyen szerepet töltött be a Werbőczy-elmélet kritikájában. A kor államutópiái közül egyet sem ismer, sem Hallónak boldog estvését (1788), sem Öri Fülep Uzongját (1792), sem Wesselényi Farkas Cyrus nyugodalmát (1778), stb.

A szépirodalom eszmei regisztrálása teljesen felületes. Nem jut el tehát Orezy Lőrinc gondolkozásának megvilágításához, de észre sem veszi Szaitz Lóó werbőcianus röpiratait. Nem látta meg Gvadányi állásfoglalását az Országgyűlés leírásában, de éppoly kevésbé Verseghy Anyai szózatját. A kor írói közül csak Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel, Katona József és Kölcsey Ferenc állásfoglalásának bemutatása kerül tolla alá, azt a hitet keltvén, mintha eredetileg csak e négy író illetén megvilágítása lett volna a célja, az értekezés többi része, tehát a nagyobb fele ennek a magnak csupán a keretétől készült volna. És éppen ez az, ami bírálatusunk általános jellegű megállapítását kimondatja: legyen a doktori értekezés címe valóban annak a megmutatása, amit az értekezés ad, ne ígérjen többet; de még kevésbé ígérgeessen valamiféle bevezetés célkitűzése a valóságnál több munkát és tudományos eredményt!

Szombathy Zoltán.

Bayer József: Déryné. — Déryné levelei. Bp., 1944. (Bibliotheca.) 200 l., 5 mell. Madách Könyvtár 15. szám.

A kötet első felében Bayer Józsefnek, a magyar dráma- és színésztörténet jeles kutatójának eddig kiadatlan tanulmányát olvashatjuk Déryné Széppataki Rózáról, a második részben pedig első nagy énekes színésznőnk valamennyi — mindössze 36 — fennmaradt levelét meg néhány jelentéktelen üzenetét. A kétféle, közvetett és közvetlen forrásanyag nagyon szerencsésen egészíti ki egymást.

Amikor Bayer tanulmánya készült (1900 körül), a lélektani elemzés és a szellemtörténeti értelmezés kifinomult eszközei még ismeretlenek voltak. A virágkorát élő pozitivistá kutatómódszer nem kedvezett az essay-formájú történeti

életképnek, s bizony Bayer ezínészportréja is meglehetősen száraz és művészietlen. Bayer igen szorgalmas, lelkiismeretes és képzett filológus volt, előadásából hiányzik azonban a megelevenítő erő, a lényegyet kiemelő árnyalás. A krónikás részleteket lelkes elmélkedések és ma már közhelyeknek ható méítatások hidalják át, s ebben az egyvelegben Déryné életének és egyéniségének nem egy fontos részlete homályban marad.

Részben ezt a hiányt pótolják a levelek. A művész öntudatos emelkedettségének ugyan alig találjuk nyomát, de egy őszinte, becsületes, jó lélek harmónikus képe bontakozik ki belőlük. A kortársak feljegyezték Dérynéről, hogy egyéniségéből valami ellenállhatatlan bűbáj áradt, s ez a varázs mintha még a nyomorral és betegséggel küzdő matróna soraiban is ott bújkálna. Megható, egyben nagyon jellemző, ahogy életerejének utolsó fellobbanásával íet papírra vetni művelődéstörténetileg annyira jelentős pályafutásának emlékeit, úri tartózkodással, önkéntelen szemérmetességgel csak félig lebbentvén fel a fátylat a regényes és intímebb vonatkozású részletekről.

Bayer tanulmánya bevezetőül készült Déryné naplójának szövegkiadása elé, de ügylátszik terjedelme miatt nem került kiadásra. Most fedezte fel Kozocsa Sándor a kéziratot a hagyatékban, ő engedte át — az örökösök beleegyezésével — a Madách Könyvtár részére. A kötetet *Staud Géza* rendezte sajtó alá; az előszón kívül magyarázó jegyzetekkel és pontos bibliográfiával egészítette ki a szöveget. Megjegyzendő azonban, hogy ebben a szövegrészletben: „Most ritka közöttünk az olyan, ki a *Béts Karinthyai kapu* remek előadásokat ne csodálta volna...” (36. l.), nem valami ismeretlen drámára, hanem a Kärntnertortheater-re, a Wiener Staatsoper őszére esik célzás. rtr.

A pannonhalmi főapátsági Szent Gellért Főiskola évkönyve az 1942/43-i tanévre. Pannonhalma, 1943. Új folyam 3. sz., 480 l.

A hatalmas kötet anyagából, amelyet *Kelemen Krizosztom* főapátságának tiszestendő jubileumára adott ki a Főiskola, bennünket közelebbről Karsai Géza *Középkori vízkereeszi játékok* (7—312. l.) és Radó Polikárp *Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései* (313—429. l.) c. nagyszabású tanulmánya érint. Karsai a zágrábi érseki könyvtár MR. 165. jelzetű kódexében olvasható ú. n. *győri Tractus Stellae* kapcsán széleskörű műfajttörténeti vizsgálatának eredményeit tárja előnk. Vizsgálódása során az összes szövegváltozatok ismertetésével derít fényt a középkori vallásos színjátszás e francia földön sarjadt műfajának, a latin vízkereeszi játéknak, hazai emlékére. A kéziratot *Hartvick-Arduin* győri püspök. részére valószínűleg a pannonhalmi kódextróiskolában készítették a XI. század utolsó évtizedében. Nagy érdeklődéssel várjuk Karsai idevonatkozó, ígért bizonyítékait. A tanulmány egyébként az újkori drámáirásnak az antik drámai hagyományoktól független elemeit kutatja fel: az istentisztelet rendjébe illesztett, vagy azzal párhuzamos templomi játékot (oktató és épületes szertartást), amely végeredményben nem egy népi játékgyakorlat megindítója és fejlesztője lett (pl. betlehemezés).

Középkori szövegeink vizsgálata tehát nemcsak egyháztörténeti érdekességű, — számtalan mondanivalója az irodalomtörténet számára is. U. i. az az irodalomtörténet, amelyik számol azzal a *ténnyel*, hogy a középkori irodalom elcsúszott és mindenkifelett *vallásos* jellegű, méltányolja és méltányolnia is kell e szövegeknek irodalmi műveltségünkre gyakorolt tagadhatatlan hatását.

A Karsai és Radó-féle adatok bizonyítékai után kétséghelyezhetetlen, hogy mily nagy mértékben vett részt a *közönség* e szövegek létrejöttében, alakulásában. Radó értekezését olvasva, tanúi vagyunk annak, miként töri át az elevebb *kézírtas irodalom* a *nyomtatott szöveg* látszólagos merevségét is! Hatalmas irodalmi gyakorlatot fejlesztett ki ekként az *élet*, egyszersmind tanulságul az emberiség azon áhítatos korszakából, amelynek Istenközelége ma is oly megragadó, s amelyre csak a tulatlanság, meg a rosszakarat sütötte rá az egyébként is értelmetlen bélyeget: „sötét középkor“.

Radó igen értékes és érdekes tanulmánya sokszor kiegészíti és helyreigazítja az Országos Széchényi Könyvtár *Missalia Hungarica* (Bp., 1938.) c. kiadványának hiányait és félreértéseit. Mindkét tanulmány, Karsaié és Radóé, tökéletes tárgyismeretről, kitűnő és széleskörű tájékozottságról és gondos módszerességről tanúskodik, s így valóban gazdag nyeresége szaktudományunknak.

Csery-Clauzer Mihály.

Vajthó László: Halhatatlan magyar irodalom. Bp., [1941.] Kir. Magy. Egyetemi ny. 318 l.

Irodalomtudományunknak érdekes egyénisége Vajthó László: arra emlékeztet, akit ő esztétikusaink között a legtöbbre becsül, Riedl Frigyesre. Rá is illik, amit Riedlről mond: „Gyermekei lényében, ebben az annyira egyéni közvetlenségű szellemben minden politikai szempont hiányzik.“ Vajthó is „egészen a műélvezésnek adja át magát,“ s „legsúlyosabb ellenszenvét is tövis nélkül, szelleme derűjében érezteti.“ Eppúgy, nem irodalomtörténeti babérokra törekszik, mint mestere, hanem szubjektív vallomásokat, egy, az irodalmunkat izgatóig ismerő tudós reflexióit akarja adni sokat vitatott könyvében.

Vajthó mélyeséges alázattal, a szentélybe lépő saruoldozásával vezeti be a művelt közönséget irodalmunk halhatatlanjainak panteonjába. Mindenki kedves neki, aki valaha is tollat forgatott a magyar érzés és gondolat kifejezésére, de szubjektivitásából érthető, ha vannak kedvencei. Szecei Molnár Albert, Bessenyei, Arany és Ady mintegy a pillérei e munkának: rájuk épít, őket hívja tanúul, bizonyásgevevőül. Mindig melegen zengő hangja legjobban mégis akkor forrósodik át, amikor Aranyhoz ér. Benne látja a gondolat és forma harmóniájának kiteljesedését: szinte vallomásszerűen tesz hitet a Mester mellett. Ezekután érthető, ha neki több helyet juttat, mint Vörösmartyinak és Petőfinek együttvéve. Még így sem érezzük a kötetet egyenetlennek, vagy éppen aránytalannak, s csupán ószintén sajnáljuk, hogy nem ismerhetjük meg közelebbről a két Kisfaludyt, Katonát, s magát Madáchot is, sajnáljuk, hogy Csikynek, Rákosinak csak egy-egy sor jutott, — hogy csak néhány esetre hivatkozzunk és az említetleneket mi se említsük.

Ami a könyvet különösen vonzóvá teszi, az stílusa. Franciásan finom nyelv ez: telve megvilágító ellentétekkel, rávezető gondolatritmusokkal, gondolkodásra, megállásra készítő képekkel. Sok hasonlatát, képét külön-külön ismerjük, Vajthótól csokorba fűzve mégis megkap és felejthetetlenül belénkésődik. Ilyen Petőfi, Vörösmarty, Arany triász, mint a fiatalság, férfikor, öregség megismerésítői, — Kossuth, Széchenyi, Deák egyéniségének tükröképei.

Közönségét a saját nézetére akarja fordítani, s ezt nemcsak finoman, ötvözött gondolataival és az azokhoz símuló nyelvvél éri el, de jól megválogatott szemléleti anyagával is. Vörösmarty ez ismert sorában:

Kinek virág kell, nem hord rózsaberket,

ő a *hord* szó helyett *kér*-t használ. Valószínűleg egyike az észrevétlenül maradt sajtóhibáknak.

Irodalmunk és íróink elemzését a klasszikus, a nyugateurópai és a magyaros verselésről szóló tanulmányok követik. Régi mulasztás pótlása: nagyközönségünk éppen a poetika elemivel nincs tisztában. Vajthó könyvét olvasásra ajánlott művek felsorolása fejezi be. Azt hisszük e könyv értékét nemcsak a nagyközönség érdeklődése, és a diákság haszna jelenti, de a szakemberek is sokat tanulhatnak a szerző egyéni megérzéseiből és megfigatásaiból.

Bercsik Árpád.

A magyar piarista rendtartomány története. Írták: *Balanyi György, Bíró Imre, Bíró Vencel és Tomek Vince.* Bp., 1943. Kiadja a Magyar Kegyes-tanítórend. 376 + 1 térk.

A mű címe után ítélve, mint rendtörténeti munka, elsősorban egyháztörténeti érdekű. A piaristák azonban a magyar szellemiségnek valóban számottevő tényezői s így mi sem mehettünk el szó nélkül hazai letelepedésük háromszázados jubileumára kiadott pompás kötetük mellett. Irodalmunk és annak története sok jelesét köszönheti a Rendnek, akár Dugonics, Révai, Simay, Endrődy, Benyák s követőik hosszú sorára gondolunk. De a magyar művelődés utolsó három századának megannyi problémája s nem egynek sikeres megoldása, illetve megoldási kezdeménye is a Rend iskoláihoz és intézményeihez fűződik. (Pl. az anyanyelv, a hazai föld és történet oktatása; az ú. n. reáliák tanítására a szenci Collegium oeconomicum már 1763-ban vagy a szociális feszültség' enyhítése a falusi gyermekek iskolázásának megvalósításával a Szent Alapító szellemében stb.) A nagy távlatokat és apróbb részleteket gondosan arányító munka módszerességében is igen tanulságos. Okfejtő modor, szerénység és öntudat, vonzó előadás mind olyan érdem, ami egyszerűsmind rendi tulajdon. A munka nagyrészt *Balanyi György* vállalta, s így az elismerés méltán őt illeti elsősorban. De nem kevesebb nehézséggel küzdött meg részint a tárgy időbeli közelsége, részint annak kínos emlékei miatt *Bíró Imre, Bíró Vencel és Tomek Vince.* Bíró Imre a forradalmak és a restauráció koráról számol be, Bíró Vencel az erdélyi rendházak román impérium alatti nehéz napjait eleveníti fel. Tomek Vince a legújabb alapítást, a szabadkai piarista gimnáziumot ismerteti.

—ry.

Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. (Körmendi Füzetek 3. szám.) — Pázmány Péter kilépése a Jézus Társaságból. Körmend, 1943. Rábadék-ny. 48 l. és 24 l.

Mindkét közlés igen érdekes és figyelemreméltó Pázmány egyéniségének jobb megismerését tekintve. Az első kilenc magyar és három latin nyelvű levelet teszi közzé a körmendi, illetőleg a keszthelyi hercegi levéltárból. Pázmány az előbbieket *Batthyány* Ferenchez és Adámhoz, egyet közülök Batthyány

Ferenc özvegyéhez, *Poppel* Évához intézett. Tartalmuk szerint politikai, részint a Batthyány-család ügyes-bajos dolgaira vonatkozik. Az utolsóban az Adám gróf udvarába törekvő biharmegyei *Naddnyi* Istvánt ajánlja. A latin nyelvűek diplomáciatörténeti érdekességük, illetve a Pázmány és a gróf Eszterházy Miklós nádor közti politikai ellentétéhez szolgálnak adalékul. A másik közlés tisztázza Pázmánynak a Jézus Társaságból történt kilépésének némely körülményeit *Szittyai Dénes*nek a Társaság hollandiai *exaeteni* levéltárában végzett kutatásai nyomán. Világos ezekből, hogy *nem* a Társaság, hanem egy ember — felejtsük el a nevét —, valószínűleg irigységből sugallt mesterkedései okoztak Pázmánynak „bizonyos nehézséget”. Mindkét közlemény egyébként fényes bizonyítéka Pázmány emberi nagyságának és izzó magyarságának.

Cs. C. M.

A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai. Összeállította: *P. Fehér Mátys* O. P. Kassa, 1943. (Szent Erzsébet-ny.) 80 l.

A „Bevezetőül” írtakban *Madarász István* püspök tollából iktatjuk ide a sorokat: „Kassa hazatérésének ötödik fordulóján, amely Rákóczi városának történelmi küldetését és mai szerepét, vállalkozó szellemét állítja ország és világ elé, azzal a szándékkal bocsátom útjára a kassai püspöki könyvtár kódexének és ősnymtatványainak újabb katalógusát, hogy az érdeklődők számára hozzáférhetővé tegyem ezen szellemi kincseket és ezzel is dokumentáljam Kassa város multjában gyökerező szellemi erejét és jövőbe vetett törhetetlen hitét.” Nemzeti művelődésünk emlékeinek lelkes kutatói nagy hálával fogadják a tudományszerető püspök bőkezűségét, amellyel lehetővé tette, hogy az 1891-ben *Récsey Viktortól* közzétett hasonló katalógus helyett egy korszerű nyomán tájékozódhatnak a kassai püspöki és plébániai könyvtár jeles darabjairól. A 131 ősnymtatvány (1526-ig véve fel megjelenésük időpontját!) és az 57 RMK-könyv nemcsak a bibliográfus, hanem — kiváltképp a 65 kézirat — a művelődéstörténet különböző ágában dolgozó kutatók érdeklődésére tart számot. Az irodalomtörténet a kéziratok közül följegyzi *Bessenyei* „A Természet Világa” c. műve egy részének másolatát, *Szirmay Antal* két gyűjteményét (I. *Collectiones de Hungaria Collect.* 1782.; II. *Castis omnia casta*, azaz pajkos, de furtsa gondolatok, melyeknek kár volna ell veszni azért is Megtartás végett által adattak... 1809) és a XVIII. sz. a., említett *Miscellanea* kötetet, amelyben a Budáról a Szepességbe utazó *Molnár B. János* kanonok útleírását találjuk 1784-ből. A RMK.-könyvek között egy unikum is felbukkan, a Sárospatakon 1658-ban megjelent *Medgyesi Pál*: Győzködő hit a Testen... c. munkája. A könnyen áttekinthető katalógus *P. Fehér* szorgalmas munkáját dicséri.

Cs. C. M.

Szénási Etelka: Természetleírás líráinkban Kisfaludy Sándortól — Ady Endréig. Debrecen (1941), Városi-ny. (Magyar Irodalmi Dolgozatok A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából.) 85 (3) l.

Bergson, Freud, Heidegger, Jaspers, Kretschmer nevével találkozunk a debreceni disszertáció előszavában. A célja tanulmányának — ugyancsak az előszó szerint — megmutatni „költőink természetábrázolásának sajátosságait

és szépségeit". Dehát mi más feladata is lehet bármilyen irodalomtörténeti disziplínának, mint a költészet szépségeit megmutatni? De van-e ennél nehezebb feladat? Szénási Etelka valóban nagy felkészültséggel fogott munkához, kétséggel ismeri az előljáróban felemlített filozófusok, pszichológusok, szellemtörténészek és földrajztudósok munkásságát, alaposan ismeri a XIX. század költőit, van világirodalmi tájékozottsága, tanulmányozta a nagy költőinkről szóló régebbi és különösen újabb irodalmat, felhasználta a természettérzékéről, tájszemléletről, irodalom-földrajzi szempontokról szóló munkákat (bár helyenkint jobban kihasználhatta volna egyiket-másikat, utalással együtt. 'Miért nem említi Pados Ottokár: *Vörösmarty természetszemlélete* c. művét [Bp., 1938]?), tudja élvezni a versek szépségét: ennyi valóban elegendő, hogy egy középszerű doktori értekezés elkészüljön. A mű középszerűsége tehát nem írójának készületlenségén vagy módszertelenségén múlik, hanem a pszichológiai-filozófiai alapvetés tisztulatlanságán és a feladat igen-igen nagy nehézségein. Egy-egy fejezet az író jellemzésével kezdődik: ezekben a jellemzésekben igyekszik lelkialkatára, hajlamaira, eszményeire rámutatni, azonban nem saját kutatásai alapján, hanem mások irodalomtörténetei, tanulmányai nyomán. Ez a bevezetés már a költő természetérzékéhez is nyújt szempontokat, igyekszik az író és a természet viszonyát tömören, jelszószertűen meghatározni. Végül az idézetek következnek, igen gyakran rendkívül találó megjegyzésekkel, sokszor azonban csak lelkes, de nem túlságosan mély méltatásokkal. Szívesebben látnuk volna azon az úton, melyre Horváth János mutatott példát: alázatos verselemzéseken keresztül mondani valami lényegeset nagy költőink természetérzékéről és természettől ihletett verseik szépségéről.

s.

Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1939. év. (Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1940. 20 l.)

A trianoni béke által elszakított országrészek közül először Erdélyben indult meg a szellemi élet. Ennek nemcsak az volt az oka, hogy az elszakított országrészek közül Erdélyben élt a legtöbb magyar, hanem az is, hogy Erdélyben már a trianoni béke előtt is voltak olyan szellemi gócpontok (Kolozsvár stb.) és intézmények (Erdélyi Múzeum Egyesület stb.), amelyek Budapesttől függetlenül önálló szellemi életet éltek. Ez az önállóság az elszakítás után még jobban kidomborodott. Az elszakított magyarság, amely államalkotó népből egyik napról a másikra kisebbséggé degradálódott, a szellem várába vonult vissza, hogy átvészelhesse a súlyos esztendőket. Rövid aléltóság után megezületett az erdélyi irodalom, amely nemcsak a szépirodalomban hozott létre az egész magyar irodalom szempontjából jelentős alkotásokat, hanem a tudományos irodalom terén sem akart elmaradni. Itt jutott azután komoly feladat a bibliográfiának is, amely évről-évre számbavéve a magyar irodalom termékeit, teljes áttekintést nyújtott az erdélyi magyarság szellemi életéről.

A romániai magyar irodalom bibliográfiai munkálatait György Lajos indította meg „Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1919–1924” című munkájával. 1924-től már évenként jelentek meg a beszámolók. Az 1925. év munkásságát ugyancsak György Lajos foglalta össze, 1926-tól 1933-ig Ferenczi Miklós, 1933-tól kezdve pedig Valentiny Antal adtak bibliográ-

fiai összefoglalást. Ezek a bibliográfiai füzetek 1935-től már nemcsak az Erdélyben, hanem az egész Romániában megjelent magyar munkákat számba vették, nagyon helyesen, hiszen az Erdélyen kívül, Románia egyéb részeiben élő magyarság sem mondott le a betű fegyveréről.

Valentiny jelen kis füzete az 1939. év szellemi termését ismerteti. 247 munka bibliográfiai leírását adja, amely az egész magyar könyvtermeléshez viszonyítva kis szám ugyan, de az adott körülmények között mégis csak szép teljesítmény. Legnagyobb százalékkal a tudományos és ismeretterjesztő munkák szerepelnek (31·2%), utána a szépirodalom (18·2%), vallásos irodalom (14·6%), majd az időszaki irodalom (14·2%) jönnek. Jelentős helyet foglalnak el a tankönyvek is (13·8%). A megjelenés helyét tekintve Kolozsvár vezet (169 könyv), utána Nagyvárad (20), Temesvár (11), Arad (8) stb. következnek.

Valentiny fenti munkája Erdély egy részének visszatértével csak nyert jelentőségében. Nagy és szinte pótolhatatlan veszteség, hogy a Felvidéken és a Vajdaságban nem akadt hasonló vállalkozás. *Galambos Gruber Ferenc.*

Gerlótei Jenő: Az irodalomkutatás elvei a tudatos-eszményítő költés esetében. (Egyetemi magántanári próbaelőadás.) Debrecen, 1943. (Szerző.) 16 l.

Az a kérdés, amelyet a szerző a vékonyka füzetben felvet, csak látszólag szűken elhatárolt, valójában az irodalmi alkotások vizsgálójának egyik legsokrétűbb és legkényesebb problémája. Kissé általánosítva és tágan véve, tulajdonképp az élet és a művészi megalkotás viszonyáról, azaz a valóság és a költészet kapcsolatáról van itt szó. Minden költőnél ugyanis, de különösen a „doctus poeta” típusú költőknél, önkéntelenül is felötlük a kérdés, hogy vajjon a valóság, a valóban átélt esemény, érzelem híven nyilatkozik-e meg a műben, vagy pedig az alkotó tudatában az indító gondolat a költői formák (ritmus, rím és egyéb kötöttségek) belső nyomására elszakad az ihlető valóságtól, és mintegy a költés törvényeinek engedelmességgel, művészileg tökéletesen, de nem „őszinte”, sőt félrevezető tartalommal alakul költeménnyé. Bizonyos, hogy legtöbb esetben az irodalomkutató alig adhat erre határozott feleletet. Gerlótei sem tud mást ajánlani, csak azt, hogy a kutató legyen óvatos és tapintatos, vizsgálódásaiban pedig elsősorban a művészi megnyilatkozást és ne a mögötte húzódo tárgy valóságát keresse. Mélyreható, de sokszor nehézkes stílusú fejtegetéseinek példáit főképp a francia irodalomból veszi, és különösen részletesen szól Paul Valéry önvallomásszerű előadásáról. Kár azonban, hogy Kosztolányi Dezsőt nem említi, pedig neki erről a témáról — főképp arról, hogy a kötött forma akadályozója vagy lendítője-e a költőnek — jónéhány érdekes megjegyzése volt.

Bikácsi László.

Fábián István: Magyar diák verseskötönyve. [Pécs], 1943. (Szukits.) 220 l.

Összesen 320 verset nyújt az a gondosan válogatott kötet, amelyből 45 ú. n. kötelező, tehát könyv nélkül tudni való. Ezek az I. részben osztályonként csoportosítva találhatók. Hozzájuk az újabb kutatások eredményeinek szemlélítésével igen célszerű magyarázatokat fűz a szerző. A II. rész 185

verse nagy gonddal összeszedett verseket tartalmaz. — A bizonyára élénk kelendőségre szerttévő könyv újabb kiadásában ajánlatos volna legalább a nehezebbekhez egy-egy jegyzetet csatolni. Kíváncsok volna Arany János valamely versének a VII. ill. VIII. o. anyagában helytadni, mert — úgy látszik —, a tanuló a VI. o.-ban elbúcsúzik tőle. ry.

Simonffy Aladár: Ibrahim Mütefferika. Bp., 1944. (Vajna és Bokor.)
60 l, 2 tábla.

Különös, termékeny véletlenek. Egy fiatal svájci nemes Konstantinápolyban vetődik, mint az angol követség titkára. Itt megismerkedik Rákóczi rodostói magyar kíséretének egyik tagjával. Előbb csak rövid látogatásra megy Rodostóba, majd a száműzött fejedelem egyéniségének hatása alá kerül s maga is a Márvány-tenger melletti magyar udvartartás szolgálatába áll, amelyet Rákóczi haláláig nem hagy el. Ez a sokat utazott Césár de Saussure magyar kapcsolatainak rövid foglalata. Azután újabb véletlen. Másfélszáz évvel később egy Genfben tanuló magyar kálvinista papjelölt kezébe kerülnek Saussure iratai, aki sietve közli felfedezését Thaly Kálmánnal. A Saussure-kéziratok magyar vonatkozású részletei így látnak nyomtatásban is napvilágot. Az azután már nem is véletlen talán, hogy Saussure a konstantinápolyi utcákat róva, rábukkan az első török könyvnyomtató műhelyre és annak emlékét is megörökíti feljegyzéseiben. A műhely alapítója és tulajdonosa történetesen szintén magyar. Saussure elmondja, hogy a Thököly-féle felkelés idején hurcolták rabságba a törökök az erdélyi származású fiatal lelkészjelöltet. Magyar nevét eddig nem sikerült kideríteni: új hazájában az Ibrahim Mütefferika elnevezést tette híressé, amelyet renegáttá válása után adtak neki, Ibrahim a szultán legközvetlenebb bizalmas szolgálatában tüntette ki magát. Egy időben Rákóczi mellé osztották be, mint tolmácsot. Szorgalmával és ügyességével szerzett összeköttetéseinek köszönhető, hogy megkapta az engedélyt nyomdaja felállítására, hogy kiadhassa az első Törökországban megjelent nyomtatott könyvet. 1729-től, a nyomda felállításától Ibrahim 1745-ben bekövetkezett haláláig műhelyében 17 könyv jelent meg. Legnagyobb részt történeti munkák; köztük Ibrahim saját művei és fordításai is. Nála készült az első francia nyelven írt török nyelvtan. A 17 mű 23 kötete összesen 12.500 példányban jelent meg. Simonffy Aladár Ibrahim-életrajza talán túlságosan sommás, túl rövid. Az élvezetes, könnyed előadásmód azonban komoly tárgyismeretet sejtet; erre mutat adatainak részletessége, könyvészeti tájékozottsága is. Kár, hogy ez a könyvkultúra világtörténetének fontos magyar fejezetét feldolgozó könyv csak német nyelven jelent meg. A kis kötet kiállítása figyelemreméltó. A háborús viszonyokból folyó szegényes lehetőségeket ezúttal legyőzte a hozzáértő ízlés.

Dezsényi Béla.

Missuray-Krúg Lajos: Hany Istók, rábaközi regék hőse. Sopron. [1943.]
Röttig. 38 [2] l., 1 t.

Jókai *Névtelen vár*-ának jelentéktelen, de mindnyájunk emlékében mégis nagyon megragadt alakja Hany Istók, a Fertő csodaszörnye. Azaz, hogy csak Jókai fantáziája torzította viziszörnyé, mert a valóságban nem volt más, mint valami úton-módon a hansági Éger-erdőben elköborolt, vagy ott sorsára ha-

gyott, gyöngélméjű gyermek. Szerzőnknek mégsem volt könnyű ezt az egyszerű tényállást a rengeteg monda-, mese-, szóhagyománytöredékből, hírlapokban, folyóiratokban, naptárakban, útleírásokban napvilágot látott cikkek garmadájából kihámozni. Akkora tömegét böngészte át a nehezen hozzáférhető adatoknak, hogy a forrásmunkák tárháza kimerítettnek mondható. Ám még fontosabb, hogy Missuray minden jogosan fölvethető kérdésre válaszolva, teljesen eloszlatja a Hány Istók alakját körüllebegő homályt. Hivatkozva a kapuvári anyakönyv már 1858-ban közzétett adataira, tisztázza az 1749. évi márc. 17-én történt megkereszteltetést. Ezek az adatok kétségtelenné teszik, hogy Hány Istók nem lehetett ember-állat korcsa; sőt bizonyos az is, hogy a vízi életmódhoz való alkalmazkodásnak külső bélyegei (halszem, pikkelyes bőr, úszóhártya) sem ütözköztek ki rajta. Minden „természetfölötti“ zománc lepattogzott tehát a Hanság reghőseről a szorgos utánjárás nyomán, mégis úgy érezzük, hogy Hány Istók a szerzőnek éppen illetén nyesegető munkája révén vált további irodalmi alkotások számára alkalmas anyaggá, mert így — hajlíthatóbb. Missuray eleven tollal, színesen megírt tanulmányát különösen a Hanság s a Fertő vidékén megforduló természetjáró fordíthatja hasznára, mert belőle a terület természeti viszonyainak vonzó és üde képe bontakozik ki.

Gabl István.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Délvidéki Szemle. — 1944. 2. sz. Vajtai István: *A naturalista Móricz Zsigmond*. „Eszztétikai hatásának titka valóságérzékében rejlik.“ — 3. sz. Madácsy László: *Juhász Gyula elfelejtett műfordításai*. A Délmagyarországban s a Szeged és Vidékében megjelent fordítások.

Erdélyi Helikon. — 1944. 2. sz. Vita Zsigmond: *Apáczai*. A pedagógus arcvonásai. — Kovács Endre: *Illyés Gyula, a költő*. Portré a „Válogatott versek“ alapján. „A költő nem egy harmónikus, boldog belső élet visszaadója. ... egy szebb magyar élet vágya hatja át egész lelkét.“ — 3. sz. Kovács László: *A székkely költő*. Tompa László jellemzése.

Erdélyi Múzeum. — 1944. 1—2. sz. Kristóf György: *Reményik Sándor*. „Költészete önmagában is, mint pusztán művészi formaadás és teremtés, lírai költészetünket új színnel és maradandó értékkel gazdagította.“ — Makkai Ernő: *Sipos Pál és Kazinczy Ferenc*. A filozófus és literátor szellemi kapcsolatai. — György Lajos: *Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság másfél százados évfordulója*. Visszapillantás Aranka György működésére.

Hitel. — 1944. 2. sz. Jékely Zoltán: *Emlékeztetés Adyra*. „Csak sajnálni lehet azokat, akikben nincs meg Ady felfogásának, megértésének vágya.“

Kalangya. — 1944. 1. sz. Garay Béla: *Déryné Széppataki Róza*. Emlékezés születésének 150. évfordulójára. — 2. sz. Herceg János: *A halhatatlan Ady Endre*. „Amíg élt, harcok középpontjában állt, a gyűlölködés sötétén izzó tüzeiben, a féltékenység, az intrika szennyes hínárjában. Soha magyarnak még annyi ellensége nem volt, mint neki!“ — Herceg János: *Ady szerb-horvát fordítói*. Különösen Mladen Leszkovác és Todor Manojlovics fordított sok Ady-verset, de legjobb értője Krleza volt. — Féja Géza: *Papp Dániel*. Vonások a mult századvégi elbeszélő arcképéhez.

Katolikus Szemle. — 1944. 1. sz. Horváth Miklós: *Reményik Sándor költészete*. Reményik nem annyira az emberiség, mint inkább a magyarság prófétája. — 2. sz. Péntes Balduin: *Féja a mérlegen*. „Féja nem bírál, hanem botoz irodalomtörténetének lapjain.“ Féja is annak az „új“ irodalomszemléletnek a híve, mely irodalmunkat a „mély“ és a „híg“ magyarság „elvé“ alapján különíti el, az utóbbiak közé sorolva Vörösmartyt is!

Magyar Középiskola. — 1944. 1. sz. Megyer József: *A magyar irodalom tanításának problémái*. „A jó tanár még a jó tantervnel és a jó tankönyvnel is többet ér.“

Magyar Lélek. — 1944. 1. sz. Németh Sándor: *Petőfi két esztendeje*. Petőfi pályaképe 1843—44-ben.

Magyar Szemle. — 1944. 3. sz. Gábel Asztrik: *Szent Margit*. Szent Margit kultuszának története. — Kovalovszky Miklós: *Tóth Árpád emlékezete*. Tóth Árpád nemzedéke egyik legnagyobb formaművésze.

Pásztortűz. — 1944. 1. sz. Gál István: *A fiatal Szalay László. A történetíró Szalay szépírói pályakezdése.* — Ficzy Dénes: *Illyés Gyula.* „Babitsnak szuggesztív hatásán túljutva találta meg Illyés a maga igazi hangját.“ — *Döbrentei Gábor ismeretlen naplőfeljegyzései a magyar szabadságharc idejéből.* Kiadatlan naplőfeljegyzések. — Barta István: *Révai Miklós szerepe a népdalközlésekben.* Révai 1782-ben, a Magyar Hírmondóban közzétett felhívása a népdalközlésekre való törekvés csirája.

Protestáns Szemle. — 1944. 1. sz. Szabó Richárd: *A halott Ady huszonöt esztendeje.* „Babits, Földessy, Hatvany a multban gyökerező egzegetái költészetének. Az irodalmi jobboldal böles tartózkodással kezd közleedni — Horváth János adta meg erre az erkölcsi lehetőséget — s Brisits Frigyes, Alszeghy Zsolt, Sik Sándor tanulmányaihoz megkapta elismerését.“ — Friedrich Károly: *Reményik Sándor vallásossága.* „Kötelményeiből hitet és békességet meríthetünk Isten végtelen nagyságának megismeréséhez.“ — Vajda Endre: *Harsányi Zsolt.* „Oeuvreje elsősorban a mának szól.“ — 2. sz. Debreczey Lilla: *Felduzzadt irodalom.* Az irodalmi túltermelés ellen. — Máthé Klára: *Bemutatók az 1943—1944-es színházi évad első felében.* Beszámoló. — Gönczy Gábor: *Szabó Lőrinc.* „Az igazi költői arcél a „Té meg a világ“-ban bontakozik ki.“ — Harsányi István: *„Népi tróók.“* A népi irodalom három kodifikálójának (Veres Péter, Németh László, Juhász Géza) munkái alapján leszűnhető eredmények.

Protestáns Tanügyi Szemle. — 1944. 1. sz. Harsányi Zoltán: *Oláh Gábor, a tanár.* A költő és pedagógus kapcsolata. — 2. sz. Ruhmann Jenő: *A magyar irodalom úttörői.* Czvittinger, Wallaszky, Rotarides és Bél Mátyás működésének áttekintése.

Soproni Szemle. — 1944. 1. sz. Ruhmann Jenő: *Rotarides Mihály soproni kapcsolatai.* Tanulóiévek.

Sorsunk. — 1944. 1. sz. Bodnár István: *Garay János és költő-barátai.* Kiadatlan levelek Garay Jánosnak a Szekszárdi Múzeumban lévő levelesládájából: két Vörösmarty- (1850. XI. 4. és 1850. XI. 18.) és három Arany-lévél (1850. XI. 28., 1850. XII. 28. és 1851. I. 11.) — 2. sz. Rezek Román: *Kuthy Lajos kiadatlan levele.* Unokaöccse feleségének, Kuthy Károlynénak írt, érdekes önéletrajzi adatokban gazdag, kiadatlan levél 1860. VII. 9-én kelt. — 3. sz. Földessy Gyula: *Ady a művész.* Lírája organikus egész.

Termés. — 1944. Tél. Makkai Sándor: *A halottak élén.* „Ady soha sincs benne a jelenben, mindig a multban van és ugyanakkor már a jövőben is.“ — Erőss Alfréd: *Költészet és filozófia.* Reményik Sándor költészetének filozófiai elemei.

Új Magyar Múzeum. — 1944. IV. 1. sz. Forgách Géza: *Sziklay Ferenc,* a Felvidék kultúrpolitikusa.

Asszonycsúfolók.

Az asszonycsúfoló, nőbecsmérő iratok eredete a középkorra vezethető vissza. „A középkort úgy szokás emlegetni, mint a nőtisztelet idejét. A Mária-kultusz hatása alatt csakugyan a lovagi erények közé tartozott a nők védelme és megbecsülése. Ez azonban voltaképen ellenáramlata volt annak a lenézésnek, ellenszenvnek, sőt nagyfokú gyűlöletnek, amely ezekben a századokban a nőket úgyszólván semmibe sem vette.”¹ Már kódexeinkben találhatunk egy-egy csúfondáros hangot pl. Éva anyánkról a „gonosz agg nő”-ről a Teleki-kódexben, meg a gyóntatni akaró apácákról a Cornides-kódexben. Armbrust Kristóf *Gonosz asszony embereknek erkölcséről való ének*-ében (1550) a középkori és humanista példák és magyarázatok jórészt összegyűjtötte. Armbrust maga tapasztalta az asszonyok gonoszságát egy „megvénhedt, kopott ebagné”, augsburgi szállásadónője személyében s az ő hosszúságára először németül írta meg verses művét, „kit osztán egy barátja kérésére magyar nyelvre fordíta”. Az asszonyok alávalósága szerint kiténik többek között abból, hogy Isten legelőbb férfit teremtett s asszonyt a férfi csontjából. Itéletkor egy asszonyember sem lesz, mert visszamegy valamennyi oda, ahonnan vétetett: a férfi oldalába. A komoly, prédikátor hangú házasesnekek mellett akadtak csúfondáros és dévaj hangúak is. Példát adott ebben a nemben Tar Benedek *Házasságról való dicsérete* (1541), mely már erősen ajánlja az ifjaknak a sompálca használatát. Legelevenebb és legsikerültebb az *Adhortatio mulierum*, afféle házasesnekeparódia, melynek refrénszerű becsmérő metaforái érdekes, régi hagyományt őriztek meg. E hagyományt XVII. századi népszerű énekek tartják fenn; (pl. *Az vén asszony borját őriz...*), de felbukkan humanista ízű műköltőknél is, mint pl. Rimay Jánosnál *Az gonosz asszonyállatról* meg a *Bedő Panna komáromi asszony élete* című versekben. Valóságos enciklopédiája a nőgyűlölő irodalomnak az *Igen hasznos és drága nemes receptum*, mely „dorong peczenyét, czép hadarófa fánkot, erős ököl huppogást” ajánl orvossággul „mikoron az asszonyi állaton tunya, rest, avagy czaczogó szin vagyon”. A XVI–XVII. század fordulójáról való „népirodalmi emlék” a német Malus Mulier fordítása.² Drámai munkákban is fellelhető a nőbecsmérlés motívuma, *A bor és víz dicséretében* (XVII. sz.) meg a *Kocsonya Mihály házassága* címen ismert pálos közjátékban (1765.) Faludnak is van efféle verse a *Nincsen nere* című, mely egy „agg-lant”-ot csúfol ki szinte Villon-ra emlékeztető realitással. Amade *A házasság által elvesztett szabadságnak megsiratása*, Mátyási József *Egy hatvan esztendő Hajadonnak temetési versek*, Nagy János *Nyájas Műzsájának* néhány gúnyoló éneke és Poócs András *Lucrétziai Világ szép-rossz*

¹ György Lajos: *Világjáró anekdoták*. Bp., 1938. 65. l.

² Trostler József: *Az „Igen hasznos és drága nemes receptum” német eredetije*. IK. 1913.

Asszonya, mely „a hitetlen feleség álnok Praktikáit“ adja elő, szintén ebbe a sorba tartozik. (Néhány efféle verset ismertet Kosztersitz Géza: *A feddő költészet régi irodalmunkban*. Bp. 1935.)

A hagyományos motívumok a népies ponyvairodalomban és a kollégiumi kéziratos gyűjtemény-irodalomban³ tenyésznek tovább, és kissé megfínomodva s hazafias célzattal megjelennek pl. Orczynál és Gvadányinál s a rokokó gúnyorosságát diákos dévajssággal egyesítve Csokonainál is.

Az effajta ponyvairatok közül való pl. egy 15 lapos gúnyolódás: *Az egész világon lévő leg-drágább Kintsnek, az az: a jó Feleségnek rövid leírása* (1780), meg a *Pulkéria és Amália* (1782).⁴ Folyóiratokban is található ilyeneket. A Bécsi Magyar Kurír (1788. 522—525. l.) közli az *Asszonyok Imádságát*, „mellyet egy Berlini Kereskedő minden este maga előtt térdén-álva mondatott vala-el Feleségével“. „Mentsd meg már valaha a módik ortza vakolások, festések és haj-tornyozások bolondságától, ne-légyek tovább is nevetsége az Okosoknak. Tégy vigyázóbbá a mások jó-hire neve megsértésében és őrizd-meg az én nyelvemet a szóhajtástól az asszonyok gyülekezetében s kivált a fetegés és suttogás viszketegeitől a Te Templomodban; szemeimet pedig a csiklándozástól, és ideo s tova való kandikolástól...“ A Kassai Magyar Múzeumban (1790. I. 79—80. l.) versek jelentek meg „az felettébb szokásba jött Ortza festés ellen“, az egyik „Boileau Asszonyokról irt Szatirájából van költsönözve“. Az Orpheus (1790. II. 396—98. l.) Földi durvaliangú versét közölte, mely a divathölgy „lakirozott pofájának vakolását és patmagolásait“ gúnyolja. A vaskos tréfájú csúfolódások legnépszerűbb darabjait Kónyi *Democritusa* tartalmazza. Ebben a nevezetes anekdotagyűjteményben van két különálló s éppen az asszonyok becsméréseire hivatott rész: *Az asszonyoknak igazságok és privilegiumok*, mely tizenhét pontban foglalja össze az asszonyok kívánalmait s a férfiak kötelességeit, és az *Egész új litánia azon asszonyokról, kik minden gonoszságnak és rossz erkölcsnek alája vának rettetve*, melynek legszelidebb tételei között ilyenek szerepelnek: „Te keserű veres hagyma, Te nyikorgó kokorutza malom, Te hóhér szerszám, — jobbitsd-meg magadat.“

Izlásban és ötletben Kónyiéhoz hasonló egy 1810-ből való ponyvairat, melyről György Lajos említett román-bibliográfiájában a címlap adatain kívül egyebet alig árul el, pedig érdemes vele bővebben foglalkozni.

Nagy Sámuel geszti nótárius műve: *Egy satyra: asszony törvény. Mellyet az egyszeri falusi asszonyokból fenn-állott bírák' protocollumból hitelesen kiírt és közönségessé tett N. S. G. N.* Ez a cím nemcsak formailag kettős, hanem izlésbelileg is. „Egy satyra“ tudós cím, együgyű olvasók nem igen értik, vagy legalábbis nem vonzó számukra. „Asszony törvény. Mellyet...“ — ez már egyszerű olvasóknak való fontoskodás, tekintélyre való hivatkozás. Mintha azt mondaná, hogy nem az ujjából szopta, hanem egy nagy könyvből írta ki. A cím kétfélesége az íróra jellemző. Az újdonsült könyvszerző geszti nótárius klasszikus idézeteket használ s vaskos tréfákat

³ Otkoeci Nagy Gábor: *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában*. 1942. 33—38. l.

⁴ György Lajos: *A magyar regény előzményei*. Bp., 1941. Román-bibliográfia 29. és 42. sz.

beszél el. A címlap hátán felsorakoztatja az asszonybírák neveit: „*Főbíró*: Széles Panda, Esküttek: Durtzás Pila, Tütükés Mantza, Nyalkus Borka, Sátán Évi, Makrantzos Juli, Nyelves Örzse, Nótárius: Fetske-lotska Kisó, Kis Bírák: Utri-futri Kati, Házaló Jutzi.“ Bizonyára kedvet kapott az egész kis könyv elolvasására. akinek ez a névsor szemébe ötlött. A könyv latin mottója (Dupplex libelli dos est: Quod risum movet Et quod prudenti vitam consilio monet. *Phaedrus*) első tekintetre megint más ízlést mutat, de ez csak afféle tudós járulék. Az Olvasóhoz címzett előszó érdekes és jellemző adatokat tartalmaz. „Ezen munkácska, mely először tsak a jádziságnak időtöltő Költeménye volt, némely Társaságokban felolvasatván, s a Falusi Köz-nép erköltsének pallérozására, annyiban a mennyiben eszköznek tapasztaltatván: hogy többeknek a kik tőlem azonnal kikérték vele szolgálhassak, nyomtatás alá adni kellett...“ Nyilvánvaló ebből, hogy a geszti nótárius ezt a szatírárt csak úgy jó kedvből írta s szűkebb társaság mulattatására szánta. Azonban híre ment, talán kéziratban is terjedt, végül is ki kellett nyomtatni. Az író a népszerűséget annak tulajdonítja, hogy népnevelő hatása volt. Ez nyilván leplezés s ha magának az írónak nem ez volt a szándéka, aligha tették ezt olvasói. Inkább nevettek rajta. Az előszó így folytatódik: „...már hát ez elébe Mentő Beszéd is kell: A mi azért ebbe, az Ortografia, a pallerozott Dialectus sat. ellen van írva és szólva; az azokért és azokhoz a kikért iratott önként és szükségképpen lett úgy és nem amúgy. Azt is lehet gondolni, hogy a Városi Asszonyok ezen tükörbe tekintvén magokat nem fognák látni benne. Egyéb aránt mivel, hogy ezen munkának foglalatlja az ótsárlás, ötét is ótsárlani szabad.“ Mindebből az látszik, mintha ez a könyv egyenesen falusiaknak készült volna. Lehet, hogy ez csak mentegetődzés a finomabb ízlésű olvasók előtt, de az is lehet, hogy a bihari nép valóban olvasott efféle. Ez utóbbit bizonyítaná magából a könyvből vett idézet. Egy parasztlány mondja: „a mult Vasárnap a többi jányok hittak tztizázni, de Apám Úram akkor sem eresztett, mert azt mondta: Tán nem ülhetek itthon a..., nem lelek könyvet hogy olvasnám.“

„Bihar Vármegeyének egyik szélibe“ gyűltek össze az asszonyok s előadták a férfiak ellen panaszaikat. A pletykázó, futkosó asszony, a sóvár vénleány, a pálinkás menyecske, a pajzán fiatalasszony, a cifrálkodó, makacs feleség és a csintalan leányzó, mind tiltakoznak a férfiak uralma ellen s a bírák és esküdtek nyomban ítéleztek. Ha a kutyák ugathatnak, mért ne pletykálhatnak az asszonyok; ezentúl a leányoknak is szabad megkérni a legényeket; szükség lesz az asszonyoknak olyan tágas zsebet tartani, melyben egy boroskorsó megfér, hádd tütükéljenek bátran ők is, mint a férfiak; ha férjednek parancsolni akarsz, eleinte keresd a kedvét, hízelkedj s kapasd magadhoz: így lehet a legszálajabb férfi szájába is mézes madzagot húzni; szépszóval, hízelkedéssel sokra lehet venni az okos férfit, de ha úgy nem bologulsz, törj, ronts, pusztíts, zörögj, morogj, forgass fel, vonj, húzz össze mindent, ne tágíts; az asszony a férfival soha egy akaraton ne legyen: ha ő parancsol, te is parancsolj, ha ő bekapar, te meg kikaparj, ha megüt, te meg a gutával üttesd; a lány meg válogasson a legénybe, mint a kondás a pergőbe. Vége lévén a törvénykezésnek Bírák Asszonyomék az italhoz fogtak, pálinkáztak s addig elmulattak, hogy végre dallásra került a dolog, „de utoljára úgy is eláztak, hogy egymást sem esmérték... Elaludtak s ki kontyát

ki pendelyét, de a mi több: Tanácsbéli hivataljokat átaljába elvesztették, úgy-hogy azólta senki Asszonyokból Bírakat nem látott, hanem még is benne van az, hogy a Férjfiak dolgait vellikálják, és a kis ajtó félen, a nádfal alatt, a kis patkán, az Ország bajainak elintézésére gyakran öszvegyülekeznek, de senki se bízza rájuk: azért is mikor mindenből kikoptak, hozzáfognak az Emberszóláshoz, arra pedig kitsinytől fogva nagyig alkalmasok.”

Az effajta csufondáros iratok jóformán mind mentegetőző NB-vel végződnek, hogy pl. ez „csak egyedül a rossz Asszonyokat illeti: a jóknak pedig minden tisztesség és betűlet adassék”. A változó irodalmi ízlés lassanként visszaszorította ezeket a vaskos tréfájú asszonycsúfolókat s az érzelmes és erkölcsi románok áldozatos hősnőit, a Kartigánokat, Etelkákat, Svédi grófnákat, Vandákat és Pamélikákat népszerűsítette.

Kulcsár Adorján.

„Az első magyar költőnő.”

Thaly Kálmán mutatta be ezekkel a szavakkal Petrőczy Kata Szidóniát (Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból, Bp. 1885. 117. l.). Az alább bemutatandó költemény azonban minden valószínűség szerint korábbi, mint Pekry Lőrincné versei. Az Országos Széchényi Könyvtár Quart Hung. 177 jelzetű gyűjteménye őrizte meg, eredeti vagy legalábbis egykorú kézírásban. Az említett kézirat Jankovich Miklós 1852-ben megszerzett második gyűjteményéből származik, az Ia levélen a Magyar Énekek címet viseli. Különböző eredetű kéziratokat tartalmaz a XVIII. századból és a XIX. század elejéről. (A 44—47. leveleken található Verseghy-kéziratot kiadta Gorzó Gellért az ITK 1914. évfolyamának 464—475. lapján.) A 28—29. levélen van Eszterházy Magdolna költeménye. Nevét a versfők tartották fenn. A papíros sárgászínű, vízjegye nincs, mérete 229 × 190 mm. Eredetileg in-8° alakra volt hajtogatva. Gyakorlatlan, nőies írás: a 28a-n cím helyett három ujjnyi üres helyet hagy, a sorokat folyamatosan írja s csak az új versszakokat kezdi külön sorban. Minden versszaknak ilymódon első sorba kerülő részét vastagabb és nagyobb betűkkel írja, majdnem minden szót nagy kezdőbetűvel. A lap alján custosok. A 29a-n a két utolsó versszak, utána egy kisebb cikornya, mely a vers végét jelzi.

Az Eszterházy-családnak a XVI—XVIII. században öt Magdolna nevű tagja volt: az egyik csecsemőkorban halt el, a másik tizenötéves korában apáca lett, tehát ezek egyike sem gyanúsítható a vers szerzőségével. A legkorábbi tekintetbe vehető Magdolna, Eszterházy Ferenc pozsonyi főispán és Illénázy Zsófia leánya, 1567. január 26-án született.¹ Már 1586 előtt férjhez megy Kubinyi László királyi tanácsoshoz, mert ebben az évben Eszterházy Ferenc már mint Kubinyi László ipja szerepel.² Kubinyi ügyes latin költő: Listhius

¹ Az Eszterházy-család és oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár [=Oklevéltár]. Összeállította gróf Eszterházy János. Bp. 1901. 178. l.

² Kubinyi Ferenc: A felső-kubinyi Kubinyi-család története. Bp. I. köt. 1901. 135. l.

János egri püspök halálára kiadott 1577-ben egy epitaphiumgyűjteményt.³ Liptó megyében élnek, madacsányi és bertalanfalvi kastélyukban. Ezt az utóbbit ők újítják meg.⁴ Kubinyi László 1598-ban halt meg.⁵ Özvegye továbbra is Bertalanfalván él: 1604-ben nagy segítségére volt nagybátyjának, Illésházy Istvánnak, aki a landskronai börtönben sínylődött: leveleket, üzeneteket közvetített neki, bort és kenyeret küldött.⁶ Meghalt 1617-ben.⁷ Egy levele fennmaradt a Radvánszky Könyvtárban.⁸ Nem valószínű, hogy ő lenne a vers szerzője, mert a család nevét ekkor még Eszterhas, illetve Eszterhaz alakban írja (maga Magdolna is említett levelében így), az Eszterházi alakra 1619-ből és 1620-ból vannak az első adatok.⁹

A ceszneki ágon Eszterházy Dánielnek és Rummy Juditnak van egy Mária Magdolna nevű leánya. 1633. február 19-én született Beckón.¹⁰ 1652-ben Galántán vagy Érsekújvárott esküdött Serényi Andrással.¹¹ Galántán élnek, legalább itt született 1653. június 1-én Krisztina leánya.¹² Szülei különben Mancsának becézik.¹³ Meghalt 1672-ben mint gyermektelen özvegy (úgy látszik a kis Krisztina még gyermekkorában elhalt).¹⁴ Egyik testvérének unokája a harmadik Magdolna, Eszterházy Péter jász-kún kapitány és Török Krisztina leánya, elébb Illér János, majd 1716-ban a zólyomi ágból származó Eszterházy Sándor felesége. Meghalt 1739-ben.¹⁵

Az első Magdolna nem jöhetvén tekintetbe, csupán az írás, a papír s talán a helyesírás vizsgálata döntheti el, hogy melyik Magdolnának tulajdonítsuk ezt a költeményt. Valószínűbbnek látszik, hogy Serényi Andrásné írta 1653 és 1672 között. Sajnos Serényi Andrásról semmiféle életrajzi adatunk nincs, így halála évét sem tudjuk megállapítani. Ha mégis a harmadik Magdolna szerezte volna, nem valószínű, hogy az 1720-as éveknél újabb.

Maga a költemény: szerelmesétől elhagyott asszony panasza. Hangja, tárgya Petrőczy Kata Szidónia költészetére emlékeztet. Gróf Eszterházy Magdolna verse meglehetősen terjedő, bőven felhasználja a XVII. századbeli költészet közhelyeit. A Balassa-hagyomány szinte versszakról-versszakra ki-mutatható, gyakran sorokat vesz át Balassából. A vers a felvidéki főúri költők szellemét tükrözi vissza s szépen mutatja a színvonal viszonylagos magasságát. Figyelemreméltó ügyes és élénk verselése, szokatlan formája. Egy-egy versszak tizenkettes, nyolcas és hatos sorpárokból áll. Egy-egy szakon belül

³ Szabó—Hellebrant: R. M. K. III. 664.

⁴ Kubinyi i. m. I. köt. 138. l.

⁵ U. o. II. köt. 1906. 242—244. l.

⁶ Történelmi Tár 1883. 324. és 326. l.

⁷ Kubinyi i. m. II. köt. 245. l.

⁸ Századok, 1875. III. l.

⁹ Oklevéltár, 194. l.

¹⁰ U. o. 184. l.

¹¹ Gróf Eszterházy János: Az Eszterházy-család és oldalágainak leírása. Bp. 1901. 179. l.

¹² Oklevéltár, 188. l.

¹³ U. o.

¹⁴ Gróf Eszterházy János i. m. 179. l.

¹⁵ U. o. 190. l.

tehát kétszer vált ritmust a vers: ez a kettős fordulat befolyásolja azután a 'gondolatmenetet is. Szép példa erre az Oh! te Csalárd Világ... kezdetű versszak. Az első tag kényelmes tizenketteseiben egy felkiáltó kérdés van, mellékmondatával, a második, gyorsabb, *mikor*-ral kezdődő tag visszatekintés, végül a harmadik, friss hatospár *most*-tal kezdődik s a multtal szembeállítja szomorú jelenét. A hosszabb sorok értelmileg is általánosabbak, míg a rövidek egészen személyesek. A gondolat egy általános maximából jut el egy-egy versszakon belül az egyéni panaszig, vagy az egyéni remény kifejezéséig. Minden szakaszban meg lehet figyelni a gondolati tartalomnak a formától is befolyásolt líraivá alakulását, gyakran éppen rövid elbeszélő részén keresztül.

Az eredetiben a sorok folyamatosan követik egymást, itt azonban tagoltuk, hogy a forma világosabban kitűnjék. Egyébként betűhíven adjuk.

[28a] Gyászos Eletemet Szánom Keservesen,
Kiben néha napján, éltem szerencsésen,
de már szerencsém ell fordult
régi jom tőlem ell pártult,
Engem Gyászban hozott
Kedvemtől meg fosztott.

Ritka ez Világon hiv Szívet találni,
találván a' mellet hivséget meg álni,
En ugyan találtam volt,
de ismét tőlem ell pártult,
illen az szerencse,
nincs állandó kincse.

Oh! hitető világ mért vagy álthatatlan
változó Szerencse, mert olly Nyukhatatlan,
egyszer mutatod kedvedet
mászor nyujtod bal kezedet
nincs benned igazság,
nincsen állandóság.

Fájdalmas Szívemnek mért acz több gyötrelmet,
ugy is imár tőled elég sebeket vett,
ne ujjasd kinaimat,
gondold meg igazs voltomat,
szűnnyad esetemet,
vigasztald éltemet.

Eletemet éltem valaha Kedvemre,
fordittá Szerencse mindenképp fejemre,
de immáron meg változott
tőlem igen távozott,
Engem búra hozott,
kedvemtől meg fosztott.

Szívem Keserodik, és igen gyöttrődik,
tőlem a jó kedvem hirtelen távozik
mert az álthatatosságát
nem nem¹⁶ találtam ez világon,
ell tűnt már jó kedvem
nincsen remensegem.

¹⁶ Iráshibából eredő ismétlés.

[28b] Te álnak Szerencse, Engem mért nem Szánál,
vélem illy álnakul kegyetlenül bánál,
hiszen néked nem vétettem
semiben kedved nem szegtem,
mért köl hát kinoznod
s Engem búra hoznod.

Édes jó Napjaim, gyönyörű oráim,
hova lettetek már én szép mulcságim,
éltem bennetek kedvemre,
foltatok vig örömömre,
már ell hattatok,
szomorítottatok.

Remenségem nincsen, ámbár valaha volt,
Kiben gyönyörköttem az tőlem ell pártult,
Szomorú Gerlicze vagyok,
és szárazs ágra szallok,
im keserég szívem
ell pártolt kegyessem.

Hagyom Istenemre, s bizom mindeneket,
aki ell nem hadgya az igaz sziveket,
talán én réámis tekint,
mindenekben és meg segít,
szívem meg ujjította,
s búmat elfordította.

Alhatatosságom nékie ajánlam
igaz hiv voltomat előtte meg vallom
tudom meg halgattya szomat,
En sok méltó panaszomat
ő meg orvosolja,
sorsom meg másolja.

Szenvedésimnek is meg adja jutalmát,
allandóságomért meg nyerem az Pálmát
békességes türesemért
Kihez nem minden Ember ért,
meg álgya fejemet,
s bánatos szívemet.

Igasságim láttya Isten eő Főlsége,
Könyörül még rajtam örök kegyessége,
föll kell viszontag Csillagom,
ell érkezik vigasságom,
ell jönnek napjaim,
régi mulatságim.

[29a] Meg adgya még Isten, örömit szívemnek
fordította kerekít ell mult szerencsémnek,
a' ki volt talán az lészen
buzából konkolt ki vészen
meg ujjul én szívem
meg tér régi kedvem.

Átkozott Cupido mért égsz nem nyukhatol,
igaz szivek közé miért avatkozol,
akiket már őszve adtál,

azok között szépen laktál,
mért megint ell hagytál,
föll háboritottál.

Gonosz szerencsének nyilván te vagy Társa
álhatatlanságnak igazán Pajtársa.
Sokaknak ha buritoja
vagy törben Csalban hagyója,
álnokul bánsz vélem
s noha nem érdemlem.

Drága életemet mért meg változtatnám
szabados sorsomat mért rabságra adnám,¹⁷
mikor szabadságban éltem,
seukitül semit nem féltem
már most rabod vagyok,
mert kinaim nagyok.

Oh! te Csalárd Világ, mért vagy olly kegyetlen,
hogy vetel engemet e' sorsban véletlen,
mikor mentes bűtől voltam,
a bánatot nemis tudtam
most bű az én társom,
siralom tanácsom.

Levelek az Fákön Szépen Zöldelődnek,
Kegyetlen derektúl meg nem sértettettek,
Zöldellő ágacska voltam,
még csalárdságot nem láttam,
de már ell hervadok
mert bű Leánya vagyok.

[29b] Nem gondolok véle akár ki mit tégen,
aki nem igaz sziv, kövesse azt szégyen,
de én kötelességemet,
és szívbéli Hívségemet
állandon meg tartom
meg sem változtatom.

Adgyon Isten előtt számat az ollyan Sziv,
aki eő Társához nem állando nem hiv,
aki haboktul hányatik
egy[gy]el nem Contentáltatik,
én annak ezt irám
magamat ki sirám.

Sárkány Oszkár.

¹⁷ Javítva *adtam*-ból.

Czakó Zsigmond János lovagja és a Bánk bán.

Czakó Zsigmond műveinek elolvasása után minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy ő volt a magyar romantikus dráma legnagyobb ígérete. A *Kalmár és tengerész*, a *Végrendelet* és *Leona* értéke nem vitatott. Sokkal kevesebb figyelemben részesültek azonban történeti drámái, amelyek pedig szintén figyelemreméltók.

Vértesy Jenő *A magyar romantikus drámáról* írt kitűnő művében néhány szóval rámutatott arra, hogy Czakó Zsigmondnak ismernie kellett a *Bánk bánt*. Ezt az összefüggést szeretnők egy pár szóval jobban megvilágítani.

Nem mesterkéltséget dolog Czakó János lovagjának és a *Bánk bánnak* az összefüggése. Már maga a tárgy is rokon volt: mindkettőben a magyarság és az ittlévő idegenek viszonyának problémájáról van szó. Mindkettőben fellázad a magyar az idegen uralom ellen. S így nem lehet csodálkozni azon, ha Czákóra a *Bánk bán* is hatott, amelynek előadását különben írónk mint színész is láthatta.

Vértesy csak egy-két külsőségben keresi ezt a hatást. *Szent Lászlóban* Czakó a nádort *nádorispánnal* jelöli, a *János lovagban* már *nagyúrnak* nevezi Garát, ami nyilvánvalóan Katona hatása. A másik hely, amelyet Vértesy megjelöl, már kevésbé meggyőző, ha pontosabban összehasonlítjuk. Gara szavai Czakó Zsigmondnál:

A szent korona érte homlokom,
Személyedet szóval nem bánthatom.

De ajkamon hazug szó jönne ki,
Azt mondva, hogy szeretlek.

Bánk bánban: mihelyst fejét
A korona diszesíti, mindegy az,
Mert szent előtttem a királyom és az
Asszonyt becsülöm...

Ezek nem meggyőző részletek. Pedig a mű olvasásakor mindinkább az a meggyőződésünk, hogy nincs Czakó művei között egy sem, amelyet ilyen szinte „Bánk báni szellem” hatna át. A Vértesy-féle kapcsolatoknál meggyőzőbb már a következő részlet:

Petur:

Aludj
Mohón kilobbant hazafiság! —
Dicső fény-
csillag! Lopott fény! — ej! —
Jó éjszakát!

Czakó Zsigmondnál

Horváth János:

Hát
Ez mind, amit az elmúlt nagy korok
Dicső ragyogványához toldhatunk!
Sár napjainkból? No, *jó éjszakát!*
Ez büszkeséged, oh nagy nemzetem
Harapd igád s *aludj*, jó éjszakát!

Még határozottabb és mélyebb összefüggés Petur bán és a *János lovag* egyik alakja között. De ez *nem Gara nádor*, mint Vértessy véli (id. mű 187. l.), hanem *Horváth János*, akinek jelleme szükségkép is jobban kell, hogy hasonlítson a Petur bánéhoz. Hiszen Horváth az idegen- és asszonyuralom ellenzőinek, tehát Czakó Zsigmond összeesküvőinek a vezére, ő a nemzeti elégedetlenség kifejezője. Szellemben és a kifejezés lényegében beszéde, amelyet a negyedik felvonás elején tart, erősen hasonlít Petur beszédéhez a Bánk bán II. felvonásának elején. A királyi udvar züllésének festése lényegileg ugyanaz, s éppen így az idegenek elleni gyűlölet kifejezése is. A nyugtalanság lángja benne is az égig lobog:

Petur:

Szorongatást

Okoz talán a jó szerencse? vagy
Csak összetett kezekkel várakoztatok.
Hogy majd helyettünk fog dolgozni a sors?

Horváth:

Derék jövőt várhat javunk s nyakunk.
Ugy hozza ég: hisz összetett kezünk
galambra vár, mely kész sültén potyog.

Az idegenek lenézésére is lényegében hasonlóan nyilatkoznak a szereplők:

a *Bánk bán*ban:

Egy magyar csak egyik
Bajusza végével pokolba úzhat
Egy ily szegényke németet...

Czobor:

Ej,
Bajusznyi egy király. Bajszom torony
Mellette, hogyha *hegyre* állítom.

Horváth János és *Petur bán* édestestvérek, ugyanazon lelki és történelmi helyzet kifejezői, de Czakó *Horváth Jánosa* természetesen önálló alkotás, a költő egyik legéletteljesebb alakja, ha *Petur bán* jellemének ihlető hatása alatt is keletkezett.

A „bánki szellem“ másik hatását *Erzsébet* alakjának nagyarányú fel fogásában láthatjuk. Czakó *Erzsébeta Gertrudis* nagy arányai nélkül nem lenne ilyen nagyszabású drámai alak. Korlátlanságra tör ő is. Az eszközökben nem válogató. De Gertrudisnál emberibb. Sírva fakad, amikor erőt vesz rajta asszonyi érzékenysége, nem olyan bálványszerűen gögös és drámaian szükséztű jelenség, mint a *Bánk bán* királynője. Mint Gertrudban rokonai iránt, benne is nagy szenvedély él: szeretete leánya, Mária iránt szinte korlátlan s ez viszi romlásba, mint Gertrudot Ottó iránt érzett túlzott szeretete.

Még sok apró motívumot és képet lehetne felhozni a *János lovagból* Katona hatásának illusztrálására. Pl. Gara és Bánk bán közös vonása, hogy amíg lehet, meg akarnak maradni a törvény útján. Gara azt várja, hogy Károly valami törvénytelséget kövessen el s úgy akar végezni vele. Biberach elvetemültsége, ha lehet, Albericoban, Károly „kőbor ritte“ében még jobban fokozódik. *Erzsébet*ben is az tartja ideig-óráig a lelki erőt, hogy Károly véres meggyilkolása „igazságos vala“, mint Bánk bán lelkében:

Örvendj becsületem, lemosta moeszkod
A vérkeresztség —

Erzsébet nagyarányú alakja bizonyos mértékig háttérbe szorítja Palizsnát, „János lovag“-ot, akit pedig költőnk nagy gonddal jellemzett. János loagnak már csak annyi köze van Bánk bánhoz, hogy tragikuma neki is „homályba rejtezés“, egy elvesztett céltalan élet fájdalma és bűnhődése. De Palizsna lelkében inkább shakespeare-i hatások mutatkoznak. Néha Shakespeare nagyszabású bűnőseire emlékeztet. De nem tör hatalomra. Az Igazság loagja, amelyet e földön nem tud megtalálni. Shakespeare-i motívum — akár csak a Macbethben — a természeti erők szerepeltetése. Ilyen shakespearei többek között a bolondok alakja is.

Azonban a *Bánk bán* nemcsak ilyenekben hatott Czakóra. Ha összehasonlítjuk Czakó utolsóelőtti történeti drámájának, a *Szent Lászlónak* és a *János loagnak* a nyelvét, látjuk, hogy az utóbbi sokkal tömörebb, sokkal fegyelmezettebb. Kétségtelen, hogy Czakó hamarabb ment át Vörösmarty, mint Katona iskoláján s Katona hatása életének későbbi és rövidebb szakában érte, mint a Vörösmartyé. A *Szent László* alakjai (pl. az örült Joláné) és nyelvezete számos helyen mutatják Vörösmarty Salamon királyának befolyását. De a *János loag* figyelmes olvasása arról győz meg, hogy benne költőnk egy új, és már részben a *Bánk bán*on iskolázott drámai stílus megformálására törekedett. Ez a drámai nyelv merészebb, tömörebb, festőibb, szaggatottabb, drámaibb, mint Czakó előbbi drámáinak nyelve s jobban benne van a dráma atmoszférája, mint Czakó előbbi drámaiban. Ime, néhány próba:

Frangepán (Máriához):

Kezed tüzet havaz...

Erzsébet (Károlyhoz):

Voltak napok, voltak mult éjeim,
Hol a könnyüktől ágyam rothadt...

Palizsna (Károlyhoz):

Nevetnem kell király,
*Midőn a medve bármily nagy s erős,
Zsineg hegyén táncolni kénytelen,
Es dörmögésben lel vigasztalást.*

Vagy halljuk Vörösmarty Salamon királyában a szokványos dialógust:

László: Setét nézésed, bátya, mint az éj,
Mi háborítja belső csenedet?

Géza: Időnk, öcsém, mely ismét megbomolt,
Annak homályát látod arcomon.

László: Lelked sugára felderíti azt.

Géza: Ha csügged, azt is bús homály fedi...

Tiszta líra, amely a drámaibb helyeket is megakasztja. Ez a lírikus stílus Czakóra is jellemző bizonyos mértékig, amire példát látunk még a *János loagban* is. De itt már mily szaggatott, drámai erejű is tud lenni költőnk a monológokban és párbeszédekben:

Alberico: Tisztemet kockára nem teszed.

Palizsna: Megtartom azt.

Alberico: Nem értelek.

Palizsna: Csak ez bajod, lovag?

Alberico: Fejtsd meg nekem.

Palizsna: Kíváncsod szerint.

Alberico: Most mennem kell — holnap.

Palizsna: Legyen!

Alberico: Váljék
egészségünkre e szerep.

Palizsna: Amen!

Vagy *Erzsébet* és *Gara* párbeszéde:

Erzsébet: Hideg van itt.

Gara: (ellenkezőt ért) E hév majd pörkölő.
Az udvaronc szörnyén befűtetett.

Erzsébet: Nem reszketek talán? (Garához.) Nyujtsd jobbodat.

Gara: Kezem kezedtől meggyul, aszonyom.

Erzsébet: Hogyan?

Gara: Kohó lángjával ég.

Erzsébet: Fázom.

A pere közel, mégis oly messze —

S e drámai nyelvben fel-feltűnik a *Bánk bán* ihletése:

Mária: Országnagyim s anyám tisztelt keze
Mocskolva lón, vérrel fertőztetett.

Lelekemnek összerontott templomában

Egy szög maradt még...

Azonban más irányban is fejlődik Czákó drámai nyelve s ez talán e drámai stílus egyik legnagyobb ígérete és lehetősége. Czákó filozófus-költő volt, erre példák többi darabjai is. De mily magas fokra ér ez a filozófiai költői nyelv a *János lovagban*:

Palizsna: A nép szavát nem hinni nincs okom.

A nép, ha ép, megérzi a veszélyt,

S mi jósszavakra bírja, nem jelek,

De belvilága fürkész tárgyat, a

Melyen sejtésinek sugallata

Visszhangra talál, és azt mindig talál,

Miként zenész beszélő hűrokat.

Mária: Halál után menny jó, avagy pokol.

Mindegy: *a lét enyészve ott s vele*

Tudása kinja is.

Már-már madáchi hangok ezek, amelyek Madách műveiben is megállnák helyüket. Madách *Mária királynő* c. drámájában Czákó *János lovagjához* hasonló motívumok vannak. A természeti előjelek, a Károly meggyilkolása előtti jelenet, a lázadók lesbenállásának festése s különösen Erzsébet végperceinek megelevenítése hasonlítanak a két műben, ami közös forrásra is vallhat.*

* A *János lovag* a *Déli*bábnban megjelent még a *Mária királyné* kidolgozása előtt, bár kihagyásokkal. Lehet, hogy Madách olvasta Katona művét. Madách *Mária királynéja* azonban a Czákóéétól lényegében eltérő mű. (Például Zsigmond szereplése, Palizsna alakjának felfogása.)

Czakó drámai tehetségének nagyságát mutatja, hogy különb drámát tudott formálni a közös anyagból, mint *Az ember tragédiája* költője. Palizsna alakjának felfogása s a dráma zárójelenete erről szinte kézzelfoghatóan meggyőzhet bennünket. De a *Mária királynő* Madách költészetének csak mintegy mellékterméke, míg Czakó a *János lovagot* élete főművének tartotta. S a mű valóban a romantikus magyar történeti dráma egyik legköltoőbb és egyik legmélyebb alkotása, amelyben zseniális sejtalemmel kapcsolódott költőnk Katona József hagyományához és jóval előbbi történeti drámája (Szent László) fölé emelkedett műfaji egység, anyaggazdagság, drámai lüktetés és történeti eszmé tekintetében.

Véleményünk szerint Czakó a *János lovagban* a Katona—Vörösmarty-féle fejlődési vonal egyesítésével arra az útra lépett, amely a halhatatlanság felé vezetett volna. Kár, hogy kora ízlése még nem volt elég fejlett ahhoz, hogy kezdeményezésének és szándékainak nagyságát valóban értékelte volna. Tragédiája innen is magyarázható.

Merényi Oszkár.

Reviczky „Az utolsó költő”-jének első kidolgozása.

Reviczky Gyula kéziratait tanulmányozva, a legérdekesebbnek és közlés szempontjából a legváltozatosabbnak *Az utolsó költő* első kidolgozását találtam. Reviczky nagy költeményei között egyike a legmélyebbeknek és a legkevésbé ismerteknek. *Látomány*, ahogy maga a költő nevezi, de tulajdonképen szörnyűséges apokaliptikus vízió arról a korról, amikor a föld a végenyészet szélén áll s az „utolsó” költő végigtekint az emberi élet és haladás multján. A költemény hat negyedíves fehér papírlapon maradt fenn, a költő jellegzetes lilaszínű tintájával írva, melyen utólagos ceruzajavításokat és kiegészítéseket eszközölt. A fennmaradt kézirat 280 sorból áll, melyekből 61 újraírt vagy tört sor. A már megjelent szöveg 180 sor, tehát 39 teljesen új sorral gazdagodott Reviczky költészete: az invocatio 12 és a befejezés 10 sora teljesen új, a végleges szövegből egészen hiányzik, de magában a verstestében is rengeteg az új. Érdekes, hogy a kézirat 3. lapjára ezt jegyzi föl: *Tegyen új csodát Kleopátra*, a 4. lapon ismét ez a gondolat kísérti: *Kleopátra, ki csupa tűz valál* s mégis sem ebbe, sem a későbbi kidolgozásba nem szötte bele a híres egyiptomi uralkodónő alakját. Jellemző az is, hogy a 268. sor után † ceruzajellel a következő sort fűzte: *Nincsen mit várni, nincsen mit remélni*, a verssor párja azonban már tollában maradt. Reviczky a költeményben áttekinti az emberiség történetét, szellemi mozgalmait s mindenből végső tanulásként az élet és a kultúra hiábavalóságának szomorú akkordja csendül ki. A schopenhaueri kultúrájú, de az élet értékeit mindig optimista hittel néző Reviczky ebben a költeményében a lírájában szokatlan pesszimizmussal reagál az élet és a szellem jelenségeire. *Az utolsó költő* hangulatában Hölderlin költészetének, Byron *Darkness*-ének, *Az ember tragédiájának* és a *Vanitatum Vanitas*-nak sugalló hatását érezni, de határozott teremtképzlet és költői alakítókézség nyomait is. A szerkezet lazasága, a gondolatok hullámmása a költő önkényességéből magyarázható, mert ezzel is a látomány fantasztikus, álomszerű jellegét akarta kidomborítani

s teljesen rábízta magát képzeletének korlátlan csapongására. A kézíraton semmiféle évjelző dátum nincs, úgyhogy nem lehet keletkezésének korát közelebbről meghatározni.

Kőszikla mellett, sápadt napvilágnál
Emberke, ember árnya, kuczorog.
Rongyos mezén hó s szél hidegje átjár,
De meg se rándul, csendesen zokog.
Csend van, csak néha hallhatók a hóban
Csikorgó léptek s csend leszen megint.
Egy másik törpét lát a távozóban
A mint a bús emberke föltekint.
Könnyeiben úszó két sötét szemével
10 Utána néz, míg a homályba vész el,
Aztán mellére csiggesztvén fejét,
*Ajkáru! [árad] ömlik szózatoss beszéd.**
Ajkán megindul szózatoss beszéd:

Hervadt virág, haldokló égi test,
Megöregedtél, véred hűlni kezd.
Hajdan virágos kebled most aszott,
S fonnadt öled nem szül több magzatot.
Hő vágyak, lángoló eszmék mit érnek?...
Mint izzó vágyak, eszmék, hevülések
20 Mint izzó vágyak, égő hevülések,
Kis rőzse-tűz kíváncsósba tenéked
Kis rőzse-tűz kíváncsósba ma néked.
A nap nagy jégdarab, bús szürke fénnel,
A nap jégtenger, ölmos szürke fénnel,
Aludni készülsz, föld, közel az éjjel.
S nem tudni nappal-e ez még vagy éjjel.
Nem kell többé neked már népek áradása,
Nem keli, hogy dögvész öldössön rakásra.
Nem kell se vízőzön, se tüzeső,
30 *Hódító hadvezér, világverő.*
Véredben gázoló világverő.
Magadtól hervadsz, haldokolsz, enyészsz,
Mint sápadt fényed, nap, ha jó az éjjel.

Az ezredévek száma olvasatlan;
Korok születtek, tűntek szakadatlan.
Születtek [és] meg letűntek szakadatlan.
Más korszakok más istenben hívének,
Erköcsöket, ruhát egyképp cseréltek
Ruhát, erkölcsöt egyformán cseréltek.
40 Csupán a költő volt mindég a régi;
Kihűltél, föld, s ő nem tudott kiégni.
En, az utolsó itt állok s tűnődöm,
Kétségbeesve minden volt időközön.
Siratom enmagam s kik vélem élnek,
Hogy e törékeny gömbre mért jövének.
A mi már volt az visszahozhatatlan,
Tudása szörnyű kin e zürzavarban
S csak hogy kétségbeejtsen él az agyban.
Es a jövő sejtelve a halálnak,
50 Es a mi lesz sejtelve a halálnak,
Soha nem virradandó éjszakának.

* Dült betűvel a költő által keresztülhúzott sorok.

Oh, jaj, e gömbre már elkésve jöttem,
 Előttem nincs jövő, csak mult mögöttem,
 Itt állok s mint nagy dözsölésre kelve,
 A vágy bennem lankadt, zsibbadt az elme.
Csak egy világos, vén föld, a valóság,
 S az észbontó a rettentő valóság,
 Hogy a mi volt, mind hiábavalóság.
 Oh, mi a hirnév, eszmék győzedelme!

- 60 Csak egy lehellet, semmiségbe veszte,
 Egy röpke sóhaj, egy habloccsanás csak,
 Futó villáma az örök múlásnak,
Proféta hangja, kérész zümmögése
 Proféta hangja, csak légy zümmögése.
 Martir halála féreg szisszenése
 Költőnek hite porszem csak a szélben,
 Királyi gőg aranylégys a szemében.
 Bölesek, próféták, költők elenyésztek.
 Királyok hamva lett játéka szélnek.

- 70 Népek pusztultak, trónok összedőltek,
 Más isteneik voltak más időknek,
 S csak egyre jöttek-tűntek ezredévek,
 Örök időhöz mérve semmiségek.
 Százszor megváltozott a földnek arca,
 Meg-megpihent az ember földi harca
S az eredmény, hogy
 S a tanulság, hogy minden füst, hiúság
Csak egy nem változott
 S az, a mi el nem muló a szomorúság.

- 80 *Az volt a bölcs, az tudta mi az élet,*
 Az volt a bölcs, csak annak állt az élet,
Ki nem hajszolt hatalmat, hirt, csak élvét.
 Ki hirt, hatalmat nem hajszolt, csak élvét.
 Ki rózsák közt járt s tántorogva itta
 Arany nedvét a gyöngyöző kehelynek.
 Ki érzelmét nem kongó rimbe' írta
Ki meleg ajkakon vallott szerelmet
 De meleg ajkakon vallott szerelmet,
 S nem bízta szíve lángját a papírra,

- 90 Ki útjában letört minden virágot,
S távol nyílot elérni sose rágyott
 S a kérdéssel, hogy mért él, nem tusázott
Az szívta csak a legtöbb rózsá illatát,
 Csak szívta a virágok illatát,
 Ki lepke-módra élte át nyarát.
S midőn a tójat őszi szél belengé,
 S mikor már nem rózsákon járt, de hóba
Némán lehullt a hervadt rózsá mellé.
 Úgy halt meg, mint a lepke, mint a rózsá.

- 100 Hol vannak ők, a biboros királyok,
 S kinek szavára a nap is megállott,
 Hol van csodás hatalma Józsuének?
 Hétszáz nejl bölcs Salamon mivé lett?
 Aranyba' járt, nárdusszal kente testét,
 Kegyét a legszebb asszonyok keresték,
 S mégis jóllakva hírrel, gyönyörökkel:
 Csupa hiúság minden! így nyögött fel.
 Hol vagy csodált, tisztelt királyi Buddha,
 Ki népedet vivéd erényes útra?

- 110 Hol vannak, kikről költők lantja zengett,
 A szép leányokat sehol sem látom.
 A hősrégék, kalandok és szerelmek...
 Valóság volt-e mindez, vagy csak álom?...
Se trubadúrok ábrándos seregét
 A trubadúrok ábrándos fáját,
Vágytam a mesés virágok illatát,
 Szelid virágok édes illatát,
 Ma már nem őrzi csak mesék homálya...
 Hideg van, hó van: ennyit tudni már ma.
- 120 Prométeusz, leláncolt istenember,
 Mi hasznót hoztál ellopott tüzeddel?
 Hiába hoztad földre az Olimpust,
 Nézd a világot, megfagyásnak indul.
Epikur, bölcse elmosott időknék,
 Epikur, bölcse a mérték tudásnak
Az élet üdve, mondd, hogy fejthető meg?
 Az élet üdve, mondd, így fejthető meg!
S te istenember
 S Jézus, kit mindenek felett csodálok,
- 130 Ezért szenvedted csúf kereszthalálod?
Azért rendült a föld meg, hogy kimultól.
A föld nem ad erőt már Anteusz.
Erőt a föld nem ad már Anteusz
Szemöldököd már nem rémit Zeusz.
 Nincs több erő a földben, Anteusz,
 Villámod megfagyott, szegény Zeusz.
Jehóva, Buddha, Allá és Zeüs,
 Jehóva, Buddha; Allá nagy nevének,
 Hol vannak ők, kik bennetek hívének,
- 140 Nem száll a földről égbe háláének.
Mind, mind
 Mivel, mind hazátlan árnyékká levétek.
Hol már a végítélet harsonája.
 A végítélet szörnyű harsonája,
S az isteneket mind holtakul találja.
 Az isteneket holtakul találja.
Erény és bűn, örültség s bölcsesség,
 Erény és gazság, gyöngeség s erő,
 Ütszéli koldus és világverő.
- 150 Örültség, bölcsesség, ah [egy] minden egy.
 Ha a mi volt, nem lesz, mert tönkre megy.
 Hiába törtök ég felé, hegyek.
 Hiába, a föld mégis csak kerek.
 Hiába égtél, földet rázva, vulkán,
Csak hiába vagy, lángod kialudván.
 Holt kötömeg vagy, lángod kialudván.
 Bármeddig éltél, ember itt dadogva,
 Az idők teljén ninesen semmi csorba.
Óh, mert ha kihaltván itt nemsokára minden
- 160 És majd kihaltván nemsokára minden
 Ép, mintha sose lettél volna itten
 Mert nincs idő s mely el fog múlni, élet,
 Az örökkévalósághoz ha méred.
 Egy rebbenésig élni, nyögve, sírva,
 Vagy kéj-mámor közt tántorogni sírba.
 A földből átváltozni újra földdé,
 Esmélni percig, aztán soha többé.
 S nem tudni, hogy e játékot velünk,
 Ki űzi, mik vagyunk, mivé leszünk:

- 170 Óh, föld, im' ez rövid történeted.
 Könny és kacaj, vér s balzsam egyre megy.
Ki kérdi, ez vagy az erényt tiport-e,
 Ki kérdi, a ki volt, erényt tiport-e,
 Balgák közt balga, vagy lángelme volt-e.
 Koldusnak született-e vagy királynak,
 Ki volt a társa, [kék] üdv-e vagy a bánat.
 Vivódott-e álmatlan éjszakákon,
 Feljajdult-e a földi hiúságon?
 Mi az igazság? Mondom én azoknak,
- 180 Kik megfektésén holtig fáradoztak:
 Minden csak semmi: ez a végtanulság,
 Örülni, sírni egyformán hiúság.
 Mit ér a tudomány, óh, Faust, mit ér?
Óh, jaj nekem, ki most mindezt belátom
Quijote mit küzdesz embertársidér'?
 Tudósnak lenni, lásd ma nincs kiér.
 Búbajos Heloise, mesés alak,
 Nincs több szerelmet suttogó ajak!
 S hiába támadnál fel, Don Juan,
- 190 Mézes szavadtól nem csábúl a lány.
Már nem szalad csókolni és ölelni,
 Nem is tud már csókolni és ölelni,
 Csak azt tekinti van-e még mit enui!
Quijote, megveszett emberbarát,
 S te szélmalomokkal harcoló bolond
 Nézd, nézd, fajod felfalja önmagát.
 Koriolán, hajolni nem bíró:
 Ma már nincs nyers tömeg, csak eszkimó,
 Byron, kinek még látom sugárát
- 200 Ki leirtad a végső éjszakát.
 S ki a sötétség borzalmát leirtad
Költője a pokol borzalmainak.
 Költője a pokolnak és halálnak,
 Óh, Dante borzasztóbb ez, mint te láttad.
 Nézd, nemsokára több nap nem virad.
Kizökkent az idő, jó Hamletem,
 Kizökkent a világ, jó Hamletem,
 De helyre már nem tolhatod te sem.
Óh, jaj nekem, ki most mindezt belátom.
- 210 Óh, jaj nekem, jaj hogy mindezt belátom,
A legutolsó költő a világon!
 Én, az utolsó költő a világon!
 Való, hogy a régen letűntek is,
Midőn a gömb kin is volt, édes is,
 Midőn a lét kín is volt, édes is,
 Virág is nyílt, madár is csattogott,
 Sőhajtottak: Nem élni jobb dolog!
Pedig rájok még a jövő mosolygott
 Pedig rájok még a jövő tekintett
- 220 A hírért el tudtak szenvedni mindent.
 Nektek még volt miért meghalnotok,
 Ha keserűség volt is sorsotok.
Ebéd után volt, a világ emésztett, nemzedékek
Ebéd után volt, az újabb emésztett nemzedékek
Emésztették,
 Dicsérték őket késő nemzedékek,
Ebéd után volt, a világ
 Midőn ebéd után a föld emésztett.
 De most közlge e [fő(ld)] vén gömb éjszakája:

- 230 Aludni fog mindenki nemsokára;
S a kik fénylettek, mint a csillagok
Gúnynevükön: a halhatatlanok.
Eltűntek rég az őshomály kódében,
Nem tudni már a legtöbbnek nevét sem.
Shakespeare, és Goethe, Dante... óriások,
Napok voltak, most kialudt világok.
Egykor napok, most kialudt világok.
Óh, jó nekik, hogy oly régen halottak,
Hogy idáig, mint én, nem vánszorogtak.
- 240 Kegyes nívána, befogadtad őket,
A soha többé föl nem ébredőket,
De én, szegény elkésett jövevény,
Végpusztulásnak hirdetője, én,
Elátkozom, mely szült az anyaméhet,
A véletlent, hogy itt vagyok, hogy élek.
Síró szavam bús temetési gyászdal,
Együtt halok a haldokló világgal!
Együtt veszek a haldokló vilaggal!
Nincsen jövő már s nem fog soha lenni;
- 250 Mi ezután jó, a káosz, a semmi.
Ninesen vigasztalásom, nines reményem,
Hogy eszmémnek folytatása léssen.
Az eszme nem fog vívni több csatákat;
Igazság, nem fogsz vívni több csatákat;
Csend, béke lesz, de csendje a halálnak.
Mit halandó valaha szenvedett,
Min szív valaha kétségbeesett:
Itt zúg, üvöltöz mindnek forgatagja,
Itt zúg, üvöltöz kínja forgatagja,
- 260 Itt zúg, üvöltöz gyötörő forgatagja,
Itt zakatol, nyilal, pusztít agyamba,
Salamon undorát, Jóh isten-átkát,
Jeremiás próféta jajgatását,
Bábel zavart nyelvét, titánok estét
Bábel zavart nyelvét, sátán tusáját,
Szanzára kábitó zaját, [örök] zúgását
És Dante poklát telve rémülettel
Magamban érzem mind tombolni le s fel.
- Ahazvér, vén, törődött cimbora,
270 Ki nyugtot nem lelél sehol, soha,
Csak a te lelked víg, öröm-napod
Csak a te lelked víg, közelg napod
Közelg
Middn fejed álomra hajthatod.
Bús lelkeдрől lehull a súlyos átok,
S ha élted gyászos volt, víg lesz halálod.
Az utolsó költőnek hivatása,
Hogy elringasson jöltevő halálba.
Óh, hajtsd ölembe bánatos fejed,
- 280 Hogy én fogjam be két haló szemed'.

A költemény először *Magány* c. második versgyűjteményében (1889)
jelent meg.

Kozoca Sándor.

Hírek.

Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. A nagyjértékű életrajzi lexikonnak 1944 tavaszán a VI-ik kötete is elhagyta a sajtót, mely a Doctor Sándor—Dzurányi László neveket foglalja magában. Az új kötet 1140 íróról ad felvilágosítást. Ezek közül csupán 176 szerepel Szinnyi József Magyar írói között, a többi 1064 (93·3%) új. Az írók közül 1 a középkorra, 5 a XVI. sz.-ra 9 a XVI—XVII. sz.-ra, 21 a XVII. sz.-ra, 6 a XVII—XVIII. sz.-ra, 11 a XVIII. sz.-ra, 25 a XVIII—XIX. sz.-ra, 141 a XIX. sz.-ra, 706 a XIX—XX. sz.-ra és 215 a XX. sz.-ra esik. Nem szerint 110 a nő, a többi férfi. Rang szerint 11 gróf, 8 báró, a többi köznemes és közrendű. Vallás szerint 296 róm. kat., 34 gör. kat., 100 ref., 101 ev., 1 unit., 22 gör. kel., 74 izr., 1 mozlím, a többi vallása ismeretlen. Foglalkozási ágak szerint: 82 bíró, ügyész, közjegyző és ügyvéd; 36 földbirtokos és gazdálkodó (ebből 3 egyszerű földműves); 5 gyáros. vállalkozó; 13 iparos és gyárimunkás; 69 író és hírlapíró; 20 katona és csendőr (ebből 1 a legénység állományából); 8 képzőművész; 4 kereskedő; 164 közalkalmazott (ebből 3 altiszt); 55 magántisztviselő; 18 magánmérnök; 13 magánzó; 93 orvos, állatorvos, gyógyszerész; 168 pap (a szerzetes tanárok kivételével); 3 színész; 223 tanár és tanító; 29 tanuló; 8 zenész és énekes; a többi ismeretlen. Az eddig megjelent VI. kötetben feldolgozott írók együttes száma: 17.813.

Régi magyar verseskötetek. A Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyararságtudományi Intézetének kiadásában megindult új sorozat első kötete a *Szentsey-daloskönyv* teljes anvagát tartalmazza betűhív szövegközléssel. A XVII. és XVIII. század fordulóján keletkezett leggazdagabb tartalmú daloskönyvünket az 1942-ben fiatalon elhunyt piarista tanár, *Buda János* dolgozta fel, másolta le és látta el előszóval. Ezt a másolatot a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő eredetivel *Csapodiné Gárdonyi Klára* vetette össze. A kiadás gondozását és a sorozat szerkesztését *Alszeghy Zsolt* vállalta. A Szentsey-kódexnek ezzel az immár teljes és szövegghű közlésével (eddig Thaly Kálmán tette közzé a legtöbb verset belőle, kiadása azonban nem volt sem hű, sem teljes) a kiadó tudományunkat nagy hálára kötelezte. A fokozottabb figyelmet igényelő nyomdai munkát az Athenaeum nagy gonddal végezte. Az ízléssel kiállított könyvet egy iniciális jólsikerült hasonmása díszíti. Érdeklődéssel várjuk a sorozat további darabjait, különösen a Mátyás-daloskönyvet.

Ady Endre tanulmányainak majdnem teljes gyűjteményét rendezte sajtó alá *Földessy Gyula*. A könyv Ady egyetlen tanulmánykötetének (*Vallomások és tanulmányok*) jellemző címét kapta. Ennek megfelelő módon alakult a cikkek és tanulmányok tartalmi elhelyezése is. Önéletrajzi feljegyzésekkel kezdődik, majd az 1911-es tanulmánykötet dolgozataival folytatódik. Ezután következő cikluscímek: Magyar irodalom, Külföldi irodalom, Művészet, Színház. A hatalmas anyagot felölelő gyűjtemény becses irodalomtörténeti dokkumentum, színes mozaikok Ady lelki fejlődésének rajzához. Ady Endre összes műveinek gyűjteményes sorozata ezek szerint a következőképpen alakul: 1. *Versek*, 2. *Novellák*, 3. *Vallomások és tanulmányok*, 4. *Párisban és Napfényországban* (cikkek), 5. *Hétrel-hétre s napról-napra* (cikkek és feljegyzések), 6. *Lázbán ég a világ* (hírlapcikkek), 7. *A história műhelyében* (tanulmányok).

Erdélyi Ritkaságok. *Jancsó Elemér* szerkesztésében indult meg 1939-ben egy új, irodalomtörténeti tárgyú műveket is tartalmazó sorozat. Első füzetében *Nagy Lázár* kolozsvári színikazgató 1792 és 1821 között írt, adatokban gazdag feljegyzéseit kapjuk. A második számban *Kristóf György* adta ki *Péterfi Károly* marosvásárhelyi kollégiumi tanár Esztétikáját, mint A vizsgálódó filozófiának systemája című rendszerező mű harmadik részét. A 3. füzet „egy erdélyi muzsikus“-nak, *Ruzitska Györgynek* a múlt század közepén íródott vallomásait tartalmazza *Lakatos István* feldolgozásában. Irodalomtörténeti szempontból a sorozat egyik érdekes kötete a 4-ik, *Bod Péter* Önéletrajza (*Jancsó Elemér* bevezetésével), melyről folyóiratunkban már megemlékeztünk. Az 5. könyv *Oroszián-hegyi Jósá*, Romániába került orvos feljegyzései a Román élet változásairól a múlt század hatvanas éveiben (*Biró Sándor* rendezte sajtó alá). A 6. darab *Lakatos István* latin nyelvű városképe, Székelyudvarhely legrégibb leírása 1702-ből *Jaklowszky Dénes* fordításában. A 7—8. kötet *Jánosfalvi Sándor István* Székelyhoni utazását adja a két Homoród mellett 1838 és 1858 között (sajtó alá rendezője: *Benczédi Pál*). A 9—10. kötetben *György Lajos* adta ki Nagyenyedi Demokritos címmel *Hermányi Dienes József* 1762-ből származó kéziratot anekdótagyűjteményt. A nagy gonddal készült kiadás (339 anekdótából 230 darabot ölel fel) részletes ismertetésére következő számunkban térünk vissza. A 11. füzetben a sorozat szerkesztője a híres erdélyi utazó és politikus *Böloni Farkas Sándor* Nyugateurópai utazásának azt a részét tette közzé, melyben franciaországi élményeiről számolt be. *Wesselényi Miklós* régen elfogyott Szózatának a szöveg alapos áttanulmányozása után készített kiadását kapjuk a sorozat eddigi utolsó, 12—13. kötetében *Gál István* bevezető tanulmányával és jegyzeteivel.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TARSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszeghy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyi Ferenc. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Ágner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky-Jób László. — Barta János. — Bán Aladár — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császár Ernő. — Dezsényi Béla. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábián István. — Farkas Gyula. — Fest Sándor. — Fóris Miklós. — Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Agost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth János. — Imre Sándor. — Kardeván Károly. — Kardos Albert. — Kardos Tibor. — Kéký Lajos. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korompay Bertalan. — Korpás Ferenc. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Makay Gusztáv. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Petri Mór. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Antal. — Sándor István. — Solt Andor. — Soly mossy Sándor. — Staud Géza. — Szabó Richard. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. VII, Barcsay-utca 5.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

Szerkeszti: Kozocsa Sándor.

	P
1. Fábian István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla: Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2—
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	2—
11. Török Pál: Új vonások Eötvös József báró arcképén	2—
12. Szemző Piroska: Petőfi Sándor követjelöltségének egykorú hazai sajtója	2—
13. Sík Sándor: A magyar romantika kérdése	2—
14. Alszeghy Zsolt: Faludi Nemes emberének rokonai	2—
15. Gáldi László: „Ludas Matyi“ román átdolgozása.....	2—
16. Brisits Frigyes: Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története	4—

A füzetek a szerkesztőségben kaphatók!

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCHARMA DIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1944.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK.

	Oldal
Solt Andor: A dráma fajai	97

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Alszeghy Zsolt: A Judith-dráma problémája	109
Kárpáti Sándor: Két jezsuita vigjáték	110
Radó Antal: Brüsszeli és drezdai Jósika-levelek	115
Komlós Aladár: Honnan merítette Kiss József zsidó balladahőseit?	118

BÍRÁLATOK.

Friedrich Károly: A magyar evangélikus templomi ének történetének vázlata. — Nagyenyedi siró Heraklitos és hol mosolygó s hol kacagó Demokritos. — Csonka Ferenc: Hiador. — Papp István: Az irodalom életformái. — Nábrády Mihály: A magyar írói életrajz. — Balás P. Elemér: A Széchenyi—Kossuth ellentét hírlapi vitájuk tükrében. — Hegyi Endre: Szász Gerő élete és irodalmi munkássága	121
---	-----

FOLYÓIRATOK.

Folyóiratok szemléje	128
----------------------------	-----

FIGYELŐ.

Szemere Pál két ismeretlen levele Bártfay Lászlóhoz. — Tallózás a kuruc balladák körül. — Szentelieky Kornél. — Hatvany Lajos széljegyzetei a „Vér és Arany“ margóján. — Hírek. ..	130
--	-----

A dráma fajai.

Irta: SOLT ANDOR.

1.

Társaságunk titkára 1941-i jelentésében szomorúan panaszkolta, hogy irodalomtudományunk nélkülözi a „stilisztikai és poétikai jelenségek ismeretnek, a műalkotás korszerű lélektanának mai értelmű jelentőségének továbbvezetését, időszerűsítését, külföldi irodalmának közvetítését.”¹ Igaz, hogy az elvont fogalmi rendszeralkotás sohasem volt erős oldalunk, de amióta a szellemtörténeti szemlélet elterjedése következtében a stílus-, ízlés- és eszmetörténeti jelenségek kerültek a kutató érdeklődés gyújtópontjába, a filológiával együtt a költészettani gondolkodásmód is hitelét veszítette. A műfajelmélet terén pl. nemcsak, hogy nem alkottunk újat, hanem még a meglévő régít sem igyekeztünk megtartani — elég, ha e tekintetben a középiskolák tanítástervében végbement változásra utalok.

Pedig a szellemtörténeti módszer éppen nem ellenkezik a poétikai rendszerezéssel, sőt kettejük szempontjainak egybevetése és egymással való kiegészítése igen gazdag új eredményekre vezethet. Legjobban bizonyítja ezt a műfaji problémákkal foglalkozó III. Nemzetközi Irodalomtörténeti Kongresszus (Lyon, 1939. május—június) beszámolója,² vagy pl. a német szellemtörténet vezető folyóirata, a *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, amely céltudatos tervszerűséggel közöl műfajtörténeti és műfajelméleti tanulmányokat.

S valóban ez az egyetlen helyes eljárás, ha meggondoljuk, hogy a költői műfajok nem mesterséges elvonás útján kieszelt kategóriák, hanem az irodalom élő és ható valóságai. A költő ugyan egyéniségének titkos sugallatát követi az alkotásban, de a mű mégis csak irodalmi élményeinek disszociált elemeiből alakult formává. Ma már persze senkisésem hisz a klasszikus (Horatius) vagy a klasszicizáló (Scaliger, Boileau) poétikai szabályok normatív erejében, s túlzottnak tartjuk F. Brunetiére biológiai színezetű elméletét a műfajok fejlődéséről,³ viszont sohasem szabad elfelejtenünk, hogy az irodalom folytonosságát, a költészet értékkeszletének megőrzését és továbbfejlesztését részben éppen a műfajoknak nemzedékről nemzedékre történő átadása teszi lehetővé. Az azonos szerkezetű műalkotások történetileg összefüggő láncolatot alkotnak, s a műfaji egyezés és különbözőség jellege és mértéke egyrészt az irodalmi hagyomány és a teremtő eredetiség erejére, másrészt az egyéni magatartás és a közösségi behatások kapcsolatára utal. Ezért az irodalom-

¹ Irodalomtörténet, XXXI. évf. 1942. 59. 1.² *Helicon*, II. köt.³ *L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature*. Paris, 1890.

történet semmiképen sem mondhat le az írói alkotások műfaji vizsgálatáról; Petersen szerint a műfajoknak az irodalomtörténeti elemzésnél olyan szerepük van, mint a nyelvtannak a nyelvtudományban: szilárd támaszpontot nyújtanak a jelenségek egységes rendezésére.⁴

Különösen a drámai műnem területén nélkülözhetetlen az egyes műfajok pontos megállapítása és hatáskörüknek elhatárolása, valamint egymáshoz való viszonyuknak tisztázása. Műfajon ugyanis általában a formai és a tőlük függő tartalmi elemeknek hagyományos kapcsolatát értjük, már pedig éppen a dráma az, amelynek legsajátosabb jellegét a különböző korok ízlésétől függetlenül állandósult szerkezeti lényegi jegyek alkotják. Az ú. n. drámai hatás túlnyomórészt a hatáselemek objektív s meglehetősen kisszámú rendjétől függ, s csak kisebb mértékben a költő egyéni mondanivalójától — illetőleg ez is csak közvetve, mégpedig éppen a műfaji sajátosságok egyéni köntösében érvényesül. A lírikust legfeljebb a költői magatartás, a mondanivaló szándéka fűzi elszakíthatatlan szálakkal az elődökhöz, egyébként szuverénül teremthet magának egy egészen új formanyelvet. A drámaíró viszont éppen a mű objektív rendjét illetőleg kötik időtlenül érvényes alkati törvényszerűségekre: a formai alap tekintetében nincs különbség a görög tragikusok, Shakespeare és Ibsen között, s a naturalizmus és az impresszionizmus újító kísérletei is csak a drámai hatás rovására tudtak szakítani az évezredek hagyománnyal. A dráma szociális és technikai kerete ugyanis lényegében változatlan. A nézőtér magatartásában ugyanazok a tömeglélektani törvényszerűségek érvényesültek az athéni Dionysos színházban, mint a Comédie Française-ban vagy a salzburgi ünnepi játékokon, s ha a modern technika ezernyi fogása áll is egy mai rendező rendelkezésére, a színész ugyanannak az ősi játékosztónak hódol napjainkban, mint háromezer évvel ezelőtt.

Ezért szinte magától értetődik, hogy a drámatörténeti kutatás főszempontja mindenkor a műfaji jellegzetesség volt. Az egyes művek analízisének a szerkezeti minőség helyes értelmezésén és értékelésén keresztül igyekeztünk eljutni a költői műalkotás belső világába, a dráma stílári és esztétik történeti sajátosságaihoz, a szintézisnél pedig a műfajok szolgáltatják az anyag rendezésének külső kereteit és a történeti fejlődés vizsgálatának irányvonalait.

2.

Ezek után azt hihetnők, hogy a drámai műfajok tisztázása már régen megoldott probléma, viszont egy pillantás a szakirodalomba éppen az ellenkezőjéről győz meg minket. A drámával kapcsolatos alapkérdésekben ugyanis az egyes európai nemzetek, ezek keretén belül pedig a különböző irányok és iskolák kutatóinak felfogásában olyan mélyreható eltérések mutatkoznak, hogy nemcsak egy általánosan elfogadott műfaji felosztás, hanem még egy olyan egységes nemzetközi terminológia sem tudott kialakulni, mint aminővel pl. a lírai műfajok (óda, elégia, szatira, stb.) dicsekedhetnek. Minthogy a nyugati nemzetek műveltségében az antik hagyomány hatóereje ma sem szűnt meg, francia és angol kutatók drámaelméleti kérdésekben változatlanul Aristotelest vallják a legfőbb tekintélynek, s *Poétikája* nyomán a drámának két főtípusát

⁴ *Die Wissenschaft von der Dichtung*. Bd. I. Berlin, 1941. 119. s. k. 1.

különböztetik meg: a klasszikus szabályoknak megfelelően szerkesztett *szomorújátékot* (tragédie classique, haute tragédie, tragédie régulière) és az ugyancsak „szabályos” *vígjátékot* (comédie classique).⁵ A drámának további csoportosítása a tragédiáknál inkább tárgyuk (pl. Heroic tragedy, Horror tragedy, Domestic tragedy), a vígjátékoknál pedig hangulatuk és tendenciájuk szerint történik. (Comedy of Humour, Comedy of Satire, Comedy of Wit — comédie sociale, comédie psychologique). Ami pedig sem „tisztá” szomorújáték, sem „tisztá” vígjáték, azt a *tragikomédia* — a franciák általában dráma-nak nevezik! — népes kategóriájába sorolják. Ennek alfajai korszakonként változnak; ismertebbek a pastorate, farce (XVI. század), mélodrame romanesque, drame bourgeois, comédie larmoyante (XVIII. sz.), drame romantique, tragédie historique, comédie historique (XIX. sz.) stb.

A német és a hatása alatt álló magyar irodalomtudományban két irány áll egymással szemben: egy klasszikus poétikai és egy gyakorlati dramaturgiai. Az előző nézet hívei — főleg esztétikusok és a deduktív esztétikára támaszkodó irodalomtörténetírók — az angol és a francia felfogáshoz hasonlóan azt vallják, hogy valójában csak kétféle dráma van: a *tragédia* (mégpedig a végzet- és jellemtragédia) és a *komédia* (felsőbb, azaz jellem-, és alsóbb, azaz helyzetvígjáték). Minden egyéb alkotás ezek egyikének elfajzása, felhígítása, esetleg kettejük különböző arányú keveréke. A tragikomédia elnevezés — elszigetelt esetektől eltekintve — Németországban és nálunk nem használatos, helyette általában a *színmű* (színjáték, középfajú dráma, Schauspiel) megjelölés járja; komolyabb változatát általában a tragédiából származtatják, míg a nyersebb komikumú bohózatot és rokon fajait a vígjátékból vezetik le.

A dramaturgok többsége s velük együtt maguk a drámaírók nem tesznek különbséget „tisztá” és „vegyes” műfajok között; a szomorújátékkal és a vígjátékkal teljesen egyenrangú, önálló műfajnak imerik el az idők folyamán kialakult többi drámatípust: a színművet, a bohózatot, a romantikus mesovígjátékot, a drámai költeményeket, a zenés drámákat, stb. A további felosztás azután a drámák tárgya szerint történik. Így alakult ki az a szokás, hogy külön csoportnak tekintik a történeti és külön csoportnak a társadalmi drámákat. Ez utóbbiak egyik, sokirányú beágyazottságánál fogva műfajilag meglehetősen bonyolult változata a stílustörténeti jelentősége következtében önálló típusnak tekintett népszínmű és népdráma (Volksstück), de beszélnek katonadramákról, mesedramákról, tündérbohózatokról, szalonvígjátékokról, pszichológiai drámákról, sőt Pirandelloval kapcsolatban felbukkant az „ismeretelméleti dráma” elnevezés is.⁶ A XIX. század hatalmasra duzzadt színházüzeme azután még egy sereg szórakoztató jellegű műfajt termelt ki, úgyhogy modern drámatörténetek, mint pl. Galamb Sándor monografiája,⁷ külön fejezetet szentel az ú. n. alsóbbfajú drámai műveknek, közéjük sorolván az ope-rettet, az életképet és a látványosságot.

⁵ V. ö. Léon Levrault: *Drame et Tragédie*. Paris, 1901., Ch. M. Des Granges: *Histoire Illustrée de la Littérature Française*. 12. éd. Paris, 1930. Allardye Nicoll: *British drama*. London, 1925., u. a.: *The theory of drama*, London 1937.

⁶ Grandpierre Emil: *Az olasz ismeretelméleti dráma*, Budapest, 1933.

⁷ *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig*. I. köt. 1937., II. köt. 1944.

Mindkét rendszerezéssel szemben több tudományelméleti kifogás hozható fel. A tragikum és a komikum esztétikai és nem a dráma konstrukciójából fakadó fogalmak, ennek következtében a rájuk épült felosztás nem teljes és nem lényegbevágó. Már Shakespeare drámáinak csoportosításához sem elégséges a tragédia-komédia kettősségén alapuló felosztás, nem is beszélve a XIX. század meg napjaink drámairodalmáról, amelynek legtöbb alkotása e szerint kívül esnek az „igazi” dráma körén. Minthogy pedig mind a tragikum, mind a komikum szubjektív életérzésből táplálkozó, mindenkori világnézetünkől függő fogalom, tág tere nyílik a relatív ítéletalkotásnak: különböző korok és nemzetek különbözőképpen értelmezték a tragikumot és a komikumot, ezért nincs abszolút mértékünk arra vonatkozólag, hogy melyik dráma szomorújáték, illetőleg vígjáték és melyik nem. Zacharias Werner *Február 24-e* vagy Grillparzer *Az ósanya* c. drámájának pseudoromantikus végzetessége meg rázza és felemelő életérzéssel töltötte el a biedermeier nyárspolgárokat, ma gyerekesen naivnak érezzük ezeket a „kísérteties” alkotásokat; a németek ma is Lessing *Minna von Barnhelm*-jét tartják a legmintaszerűbb vígjátéknak, de kétséges, hogy nem német kultúrterületen komikusan hat-e Tellheim őrnagy poroszosan merev-makacs magatartása, és í. t. De van ennek a felosztásnak még egy másik nagy hibája. Azáltal ugyanis, hogy különbséget tesz „tisztá” és „vegyes” műfajok között, már titkos minősítést sugalmaz, holott nyilvánvaló, hogy a műfaji hovatartozóság önmagában még semmiféle értéket sem képvisel — egy szellemes és célbataláló kabarétréfa feltétlenül sikerültebb alkotás, mint egy elhibázott történeti tragédia.

A dramaturgiai felosztás első pillanatra alkalmasabbnak látszik az irodalomtörténetírás számára, mert a mindenkori való élethelyzet előítélet nélküli mérlegeléséből indul ki. Itt viszont az a veszedelem fenyeget, hogy stílustörténeti kategóriák — tárgyválasztás, kor- és jellemrajz, világnézeti felfogás, stb. — szerint történik a drámák csoportosítása, ez pedig megint másodlagos, nem a dráma lényegéből fakadó szempont. Mivel pedig a stílustörténeti jegyek mindig függenek az időtől, sőt a fajiságtól is, a dramaturgiai felosztás az anyag elaprózódásához vezet, ezért nagyobb összefüggések, a fejlődés hosszabb menetének ábrázolásánál alig használható. Az kétségtelen, hogy minden kornak, sőt bizonyos mértékben minden írónak megvan a maga poétikai rendszere, ezt feltétlenül figyelembe kell is vennünk, viszont mégsem mondhatunk le egy olyan rendszerezésről, amely a műfaj belső jegyeit veszi alapul.

3.

Az esztétikai és a különböző dramaturgiai felosztások elégtelenségéből keletkezett zűrzavar arra indította a német irodalomtudomány egyik vezető egyéniségét, Paul Kluckhohn, hogy a szakemberek egész sorának véleményét meghallgatva revízió alá vegye a dráma fajainak problémáját, s egy olyan megoldást keressen, amely alkalmas a nehézségek és az ellentmondások kiküszöbölésére.⁸

Kluckhohn arra a filológiai magyarázatra építi elméletét, hogy a görög „*dran*” ige, amelyből a dráma szó keletkezett, nem akármilyen cselekvést

⁸ *Die Arten des Dramas. Deutsche Vierteljahrsschrift f. Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. 1941. 241—269. 1.*

jelent, hanem csakis olyat, amelyet válogatás, habozás, majd pedig egy bizonyos irányban való elhatározás előz meg. A szoros értelemben vett dráma tehát mindig *konfliktus-dráma*, központjában egy olyan helyzettel, amely a hőst pártállásra, sorsdöntő választásra kényszeríti. Ide tartozik a *tragédia* (mégpedig mind a jellem-, mind a sorstragédia); a *megváltó-dráma*, amelyben a végső katasztrófát vagy egy felsőbb hatalom beavatkozása szünteti meg, mint pl. Euripides és Calderon darabjaiban az ú. n. „deus ex machina“, vagy pedig a hős lelki megtisztulása hárítja el a belső összeomlást (lásd Goethe: *Iphigenia*, Calderon: *A zalameai bíró*, Corneille: *Horace*); végül a *komédia*, amelynek szintén kétféle lehetősége van, ú. m. a csel- és a jellemkomédia. Ez utóbbinak legjelesebb mesterei az úgörgör Menander, a római irodalomban Plautus és Terentius, Molière, a dán Holberg, stb.

A drámák másik csoportjában nem elhatározásról s vele kapcsolatban két ellentétes erőcsoport küzdelméről van szó, hanem egy epikus esemény, egy fordulatokban gazdag történet ábrázolásáról. Kluckhohn ezek számára a *játék* (színjáték, Schauspiel, ludus) nevet ajánlja. Ide is három főtypus tartozik 2—2 alcsoporttal. Az első csoportot az *élettörténetek* (historiák) alkotják, amelyek egy ember egész pályafutását felölelő hosszú mesét teregetnek ki. Ezek vagy történeti játékok, mint pl. Shakespeare királydrámái, Goethe *Götz von Berlichingen*-je, stb. vagy dramatizált regények, mint pl. a *Romeo és Julia*. A második csoporthoz tartozó drámákban a cselekmény túlnő a természetes emberi erők körén, azért *csodajátéknak* nevezhetjük őket. Egyik változatuk a vallásos játék (középkori misztériumok és moralitások, a spanyol autós sacramentales), a másik a mese- és az álomjáték. (Pl. Shakespeare-től a *Szent-ivánei álom*, *Téli rege*, *A vihar*, Raimund ú. n. tündérbohózatai, és i. t.) Utoljára marad a *vígjátékok* osztálya. Ezek annyiban különböznek a komédiától, hogy vagy komoly, sőt olykor tragikus elemekkel keverik a vidámakat, vagy pedig hogy rakoncátlan jókedvükben feloldják a valóságot s részben a tiszta képzelet, részben pedig a nyers mindennapiság világában nyujtanak alkalmat az öncélú játéköröm kitombozására. Az előbbi típusra a humorjáték, az utóbbira a tréfa elnevezést ajánlja Kluckhohn, s jellegzetes példák gyanánt *A velencei kalmárt*, Kleist *Amphitryon*-ját, illetőleg a commedia dell'artet, Nestroy ú. n. paródiáit, a bécsi Hanswurst-darabokat idézi.

Ehhez a hat főtypushoz hetediknek a közösségi szellemből kinőtt *ünnepi játék* csatlakozik. Ez is kétféle lehet: vallásos és népi-nemzeti. Főeleme a karének. Vallásos ünnepi játékok voltak a görög tragédiák előfutárai, a Dionysos-kultusz szertartásai, de ilyenek tekinthetők Klopstock ú. n. barditái vagy a *Faust* második részének befejező jelenete; a népi ünnepi játékok műfajának kialakítására főleg a német írók tettek kísérletet.

Amint látjuk, Kluckhohn a poétikai és dramaturgiai szempontok egyezésével kísérte meg a drámai műfajok rendszerének felépítését. Alapos és széleskörű felosztást szerkesztett, a hallgatolagos értékelés és a külső szempontok érvényesülésének veszélyét azonban neki sem sikerült kiküszöbölnie. Azáltal, hogy a konfliktusdrámát tekinti a „szorosabb értelemben vett“ drámának, azt a látszatot kelti, mintha a színjátékokban kevesebb drámaiság volna, noha a felsorolt példák sokszor éppen az ellenkezőjét mutatják: aligha akad olyan néző vagy olvasó, aki Goethe *Iphigeniá*-jának cselekményét feszül-

tebb érdeklődéssel kísérné, mint mondjuk a *Romeo és Juliá*-ét. A konfliktus-dráma és a színjáték szembeállítását egyébként elméletileg is gyenge lábon áll, — a filologusok egyrésze állást is foglalt a „dran“ ige egyoldalú értelmezése ellen — de gyakorlatilag is nehezen hasznosítható, mert a határok sokszor elmosódnak. Shakespeare legnagyobb drámái pl. (*Othello*, *Macbeth*, *Coriolanus*) hősök élettörténetét adják elő, tehát a „historiák“ csoportjába tartoznak, ugyanakkor azonban kétségtelenül „tisztá“ jellemtragédiák is. Különösen sok ellentmondásra vezet a vígjátékok besorolása. Otto Rommel külön tanulmányban foglalkozott ezzel a kérdéssel.⁹ Rámutatott arra, hogy a vígjátékot semmi körülmények között sem szabad párhuzamba állítanunk a tragédiával: az intrika nem hasonlítható a „sors“-hoz, s a jellemvígjátékok hősei is egészen más alkati törvényeknek hódolnak, mint a jellemtragédiáké. Szerinte egészen új alapra kell helyezni a vígjátékok felosztását, s a német romantikusok komikumelméletének felélesztésével egy meglehetősen bonyolult rendszert szerkesztett. Rommel felosztásának egyelőre még nem akadt kritikusa, érvei előtt maga Kluckhohn is meghajolt. Nem vette figyelembe, hogy a szomorújáték és a vígjáték túlságosan spekulatív szellemű szembeállítása éppen úgy útját állja a drámai műfajok egységes rendszerezésének, mint a konfliktus-dráma és a színmű megkülönböztetése.

4.

Az eddig ismertetett felosztásokat kivétel nélkül esztétikusok és irodalomtörténetírók szerkesztették, akik a drámát kizárólag mint írói-irodalmi művet fogták fel és értelmezték — azt, hogy a dráma már keletkezése pillanatában is egyúttal színészi-színi alkotás, egyikük sem vette figyelembe. Tudomásom szerint csak a legújabb időkben tett kísérletet egy a színháztudományi kérdésekkel is foglalkozó svájci rendező, Oscar Eberle, hogy az irodalmi-esztétikai szempontokon nyugvó felosztással szemben a színészi játék alapján osztályozza a dráma fajait.¹⁰

Szerinte négyféle színész van: a műkedvelő, az alkalmi (laikus-népi) színész, a hivatásos-kenyérkereső komédiás és a művész. Mindegyiküknek egy-egy játékkönyv lehetőség felel meg: a műkedvelőnek az *egyesületi darab*, az alkalmi színésznek a *népi játék*, a komédiásnak a *színdarab*, a művésznek a *dráma*.

Ezek a főtípusok belül azután a darabokban felhasznált mimikai eszközök minősége szerint (tréfás és komoly párbeszéd — énekkel és táncsal vegyes párbeszéd — tisztán mozdulat) a következő alfajokat különböztethetjük meg:

Egyesületi darab	Népi játék	Színdarab	Dráma
bohózat	móka (Fastnacht-spiel)	szalondarab	komédia
érzékeny darab (Rührstück)	sirató (Trauer-spiel)	államcsелеkmény	tragédia
énekes-táncos egyveleg	énekesjáték	operett	opera
tánc	táncjáték	ballett	némajáték

⁹ Deutsche Vierteljahrsschrift f. Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. 1943. 252. s. k. 1.

¹⁰ Theaterwissenschaftliche Grundbegriffe. Basel und Freiburg, 1928.

Tagadhatatlan, hogy Eberle felosztása a négy típusnak megfelelő párhuzamos fokozataival első pillantásra nagyon szellemes. De éppen annyira mesterkelt is: jellegzetes germán rendszerezési túlzás. Már maga a felosztás alapja is ingadozó és önkényes: a népi (alkalmi) színész is művészt nyújthat a maga nemében, gondoljunk csak pl. az oberammergaui passziójátékokra vagy a mi Gyöngyösbokrétánkra. Azonkívül nehéz pontos határvonalat húzni hivatás és művészet között — ugyanaz a színész egyik szerepében eléri a művészi tökély színvonalát, máskor egy kevésbé kedvére való darabban jól-rosszul lemorzsolja mondókáját. A társadalmi funkciók szerint történő osztályozás is viszonylagos minősítéseket tesz lehetővé: ugyanaz a darab a szereplők és a közönség jellege szerint más-más kategóriába tartozhat — ezt Eberle ugyan nem mondja ki határozottan, de rendszeréből ezt is ki lehetne következtetni.

Eberle tanulmánya azonban szélsőséges álláspontja ellenére is tudományos értékű, mert nyomatékosan felhívja figyelmünket a dráma egyik fontos alkotó elemére, a játékra. Ugyanez az érdeme a dramaturgiai vizsgálódás legmodernebb irányának, a *színházstudománynak* is, amelynek nyomán ma már a drámának egy egészen új szemlélete alakult ki.¹¹ Mielőtt tehát hozzáfognánk a dráma fogjainak magunkalkotta tisztázásához, röviden foglalkoznunk kell a dráma fogalmával, úgy ahogy az a legfrissebb kutatások megvilágításában előttünk áll.

5.

Általánosan elfogadott nézet, hogy a dráma a költészet egyik faja, egytestvére a lírának és az epikának, tőlük párbeszédes formájában és előadásra ezánt kidolgozottságában különbözik. Ez a meghatározás azonban az egyes költői alkotásoknak csak külső formáját, közvetlenül érzékelhető adottságait veszi figyelembe, ezért kevésbé alkalmas arra, hogy vele a dráma legbensőbb lényegét megragadjuk. A műfaji eltérések gyökerét mélyebb rétegekben kell kutatnunk — már Goethe is utalt arra, hogy a líra, epika és dráma a költői magatartás természetes östípusai, s ugyanezt hirdeti a lélektani megfigyeléseket hasznosító modern esztétika. „Epikáról akkor beszélünk, ha a tartalmak nyugodt elbeszélés formájában közöltetnek; a líra elevenebb ütemű, formailag zártabb s többnyire zenei eszközöktől is támogatott előadás; a dráma párbeszédes formájú mimikai közlés” — mondja Müller-Freienfels,¹² s ezzel az alapvető műfaji különbségeket nyilvánvalóan az írói szándéktól függő közlésmód kategóriájába utalja. De még ennek ellenére is érezhetően ott kísért a költői alkotások köntösét döntő tanuságtételre hívó szemléletmód.

Holott sohasem lenne szabad arról megfeledkeznünk, hogy „forma” a művészetben nemcsak valami külsőséget jelent. Csak terméketlen szellemi korszakoknak alapjában véve művészetellenes nézete következtében terjedhetett el az a felfogás, hogy a költői műfajok előre kicirkalmazott, s a hagyománytól vagy az éppen uralkodó divattól megszabott merev és kihült alakzatok, amelyekbe a költő a maga forró mozdánivalóját, a tartalmat, mintegy beleönti vagy belegyúrja. Forma és tartalom megkülönböztetése utólagos elvonás eref-

¹¹ Ld. Staud Géza: *Dramaturgiai vázlatok*. Budapest, 1940., azonkívül Robert Petsch tanulmányát: *Zwei Pole des Dramas a Gehalt und Form* c. kötetben, Detmold, 1925. 23—55. 1.

¹² Richard Müller-Freienfels: *A költészet*. Budapest, 1941. 77. 1.

ménye: a költő mindig egészet teremt, tevékenységének lényege éppen az, hogy szubjektív énjét objektív életjelenségeknek jelképes felhasználásával kifejezi. A műalkotásban tehát a belső és a külső mozzanatok egymástól csak mestersegesen szétválasztható szövödményben jelentkeznek: van „belső forma” is, s rajta a szubjektív és az objektív elemeknek szerves kapcsolatát értjük. S éppen a tartalmi és a formai mozzanatoknak ez a válthatatlan egységé szövődött jellege fogja az írásmű műfaját meghatározni. Az elemeknek ezt a kapcsolatát *alkatnak* nevezhetjük — ennek a szónak biológiai színezete is nyomatékosan utal arra, hogy miként az egyént is a testi és a lelki adottságoknak együttes minősége, úgy az írásműveket is a külső és belső elemeknek a szövődéke jellemzi.

Ha mármost az így értelmezett alkat szempontjából vizsgáljuk a drámákat, akkor azt tapasztaljuk, hogy a bennük megnyilatkozó szubjektív mozzanat már önmagában is összetett valami. Éppen ez különbözteti meg a drámát a költészet többi termékétől. Egy lírai költemény vagy egy regény mindig egyetlenegy, önmagával azonos művészi akarat eredménye, míg minden igazi drámában két egymástól különböző jellegű, de egyenértékű alkotási vágy ült testet: *egy trói és egy színészi szándék*. Ebből a kettős forrásból táplálkozik a dráma: a költői élményből — ennyiben rokon a lírával és az epikával, és a színész-élményből — ebben különbözik az irodalom többi lehetőségeitől.

A drámai alkat különmemű összetettségét egészen világosan mutatja a műfaj multja, elsősorban eredete. „Kezdetben vala” a mozdulat, s csak későbbén társult hozzá a szó — az ősszínész időben megelőzte az első drámaíróit. Ezt a sorrendet nemcsak a primitív népek ma is megfigyelhető élete vagy a klasszikus görögség művelődéstörténete bizonyítja, hanem az ősmagyar színjátszásnak a ráánkmaradt emlékekből feltételezhető viszonyai, az ú. n. „táltos-színjáték” is.¹³ És ugyanez a folyamat ismétlődött meg a középkori misztériumok esetében is: a passziójátékok kizárólag mimikai közlések voltak. A bennük előforduló szövögrészek utólagos járulékok, korántsem drámái — azaz a cselekvést előidéző vagy azt feltételező — párbeszédek; pusztán a logikai összefüggést kiegészítő magyarázatul szolgáltak a laikus nézők számára, akárcsak a középkori festményeken az egyes személyek szájából előkigyózó szó-szalagok.¹⁴

A modern európai dráma alkatának van azonban még egy harmadik tényezője is: a *színház*, mint önálló művelődési tényező. A fejlődés kezdeti korszakaiban a színész egyúttal a színházat is jelentette; kettejük kapcsolata sokkal szorosabb volt, mint például a színész és az íróé. Később azonban további differenciálódás figyelhető meg: a színész és a színház kb. a XVIII. század óta már önálló életkört jelentenek. A görög-latin világban, a középkorban, sőt részben még Shakespeare évtizedeiben is a színház csak technikai keret volt, egyébként teljesen egybeforrott a színészi tevékenységgel, ennek segédeszközeként szolgált. A barokk emelte önálló kultúrtényező rangjára a színházat: a zenével kiegészített képzőművészeti elemeknek szimbólum értékét tulajdonítván, a díszítő látványosságot a dráma egyik lényeges kellékévé avatta. Irodalmi viszonylatban ez a változás különösen akkor kezdi hatását éreztetni, amikor a színház társadalmi feltételei megváltoznak: a mecénás helyébe a közönség lép, a főrangú társaság zártkörű udvari ünnepélye a városi

¹³ Hont Ferenc: *Az eltűnt magyar színjáték*. Budapest, 1940.

¹⁴ Jens Soltau: *Die Sprache im Drama*. Berlin, 1933.

terei a szavalódramának: Corneille, Racine, Voltaire tragédiái legnagyobbázzt ehhez a csoporthoz tartoznak. Minálunk az ú. n. újromantikus drámák egyike-másika minősíthető szavalódramának. A német irodalomból Goethe és Hebbel műveit idézhetjük; Wilde, Strindberg és Schnitzler aforisztikus „párbeszédeit“ a szavalódrama modern változatainak tekinthetjük. Általában azonban az újabb irodalomban elég ritka az igazi szavalódrama — igaz, hogy az ú. n. *kamarajátékok* ebben az irányban is kísérleteztek, de a színházi közönség többsége ma sem elégszik meg a csak intellektuális szórakozással, hanem a szemével is akar élvezni. Viszont a rádió újra becsületez juttatta ezt a műfajt, hiszen az ú. n. „hangjáték“ velejében szavalódrama.

7.

Kétségtelen, hogy a drámaalkati típusok szerint való rendszerezés nem teszi feleslegessé a színműveknek tartalmuk és hangulatuk szerint való megkülönböztetését. A tragédia-színmű-komédia kategóriájának segítségével első-sorban a drámaíró lelkiségébe pillanthatunk be, azonkívül biztos alapot nyerünk vele az esztétikai értékelés számára. A történeti, társadalmi, népi és mesetárgyak közti válogatás és választás pedig a korizlés és a korszellem felől tájékoztat, ezért nélkülözhetetlen szempontja az irodalomtörténeti kutatásnak. De az így kapott eredményeket megint csak a drámai alkot alapján lehet közös nevezőre hozni; a drámaíró magatartását végeredményben nem az dönti el, hány tragédiát és hány vígjátékot írt, hanem az, hogy sikerült-e és milyen fokozatokon keresztül a legmagasabb eszményt, a színiköltészeti drámát elérnie. (Tanulságos e tekintetben pl. Katona, Vörösmarty, Szigligeti, Csiky pályája.) És végső fokon a drámai stílus fejlődéstörténetét is az alkati típusok mennyiségi és minőségi viszonya jellemzi: a drámatörténeti korszakok egységét és határait az egyik vagy a másik típus uralma, illetőleg az uralomért folytatott versengés szabja meg.

Ezért a dráma alkotának és a belőle folyó műfaji osztályozásnak ismerete mind az esztétikai, mind az irodalomtörténeti értelmezés és értékelés helyességét könnyíti meg. Nemcsak a képzőművészeti, hanem minden irodalmi alkotásnak is van egy távlati pontja, s a mű értelme, egysége, a részek helyes aránya és összefüggése, valamint történeti szerepe csakis innét határozható meg. Ez a pont a drámáknál feltétlenül az alkati sajátosság vonalában fekszik. A költői tárgy, a mögötte rejlő eszme és az egész művet betöltő hangulat lehet irracionális élmény eredménye, de a felvonásokra és jelenetekre való tagolás, a párbeszéd vezetése, a szereplők magatartása, a színpadi hatáskereső megválogatása már józan mérlegelés, illetőleg állandósult költői gyakorlat eredménye, ezért a költői hevületnek különböző drámaalkati típusokban történt lecsapódása nemcsak az esztétikai, hanem a történeti megítélésnek is legtermészetesebb kiindulópontja.

Az egyes alkati típusok között lényegbevágó különbségek vannak. Egészen más a célkitűzése, ezért más eszközökkel is dolgozik a szavalódrama, mint például a színszerű dráma, — világos tehát, hogy az egyiket nem lehet a másik mértékével mérni. Egy drámaíróra mindenekelőtt az jellemző, hogy mi a fel-fogása a dráma célját illetőleg; a dráma eszmei tartalmának viszonya a színpadi hatáskeltés eszközeihez, más szóval a költői és a színészi szándék egyen-

súlya nem technika kérdése, hanem strukturális sajátság, amely a dráma alkati felfogásában gyökeredzik. Bessenyei drámáiról nem mondhatunk véleményt a shakespearei hagyományokból sarjadt dramaturgiai szemlélet alapján; naivitás lenne Szigligeti színműveit ugyanazon szempontok rendszerében megvizsgálni, mint például Vörösmarty drámai alkotásait; a XVIII. század drámairodalmát, amely eddig meglehetősen mostoha elbánásban részesült, akkor fogjuk igazán helyesen értékelni, ha saját célkitűzései, és nem a XIX. század színházi kultúrája alapján közeledünk feléje. A drámairodalom multja tehát nemcsak egyének és korok szerint rendeződik, hanem a lehető drámatípusok koordinált fejlődésvonala szerint is. Kereszteződés, kölcsönhatás és átmenet természetesen mindig bőven akad és nagyon jellemző is, de egy szerepdráma mint történeti láncszem sohasem kapcsolható egy szavalódrámához és i. t.

Végül az alkat alapján megállapított osztályozás segítségével tudjuk pontosan megvonni a dráma birodalmának műfaji határait: a művészi szándék többrétűségéből világosan következik, hogy az írásművek közül csak azokat tekinthetjük drámának, amelyekben az írói és a színészi szándék kettőssége határozottan felismerhető. Mihelyt kettejük közül az egyik hiányzik, a mű dramaturgiailag nem tekinthető többé drámának. A dráma körén kívül esnek tehát a tisztán színészi megnyilatkozások: a némajáték, a táncjáték, az élőkép. Ez a megállapítás nem új, s helyességét már az a körülmény is igazolja, hogy az ilyen „csupajáték” nem rendelkezik az irodalmiság előfeltételével, az írásbeli vagy szóhagyománybeli rögzítettséggel.

De nem nevezhetők drámának azok az alkotások sem, amelyek a „csupajáték” ellenkező végtete gyanánt „csupaszüvegek”, vagyis a színpadi életrekeltes szándéka nélkül kizárólag olvasás céljából készült *drámai költemények, könyvdrámák*. Első pillanatban ez a korlátozás talán meglehetősen, már csak azért is, mert a drámai költemények szerkezetileg felvonásokra tagolódnak, szerzőjük mondanivalóját magán- és párbeszéd formájában különböző személyek szájába adja, azonkívül a drámai költemények közül több — gondoljunk csak *Az ember tragédiájára* — jelentős színpadi sikerrel dicsekedhetik.

Ne felejtjük azonban el, hogy a jelenetekre és színekre való beosztás, valamint a párbeszéd a drámának csak külső formája és nem lényege. Minden drámában van párbeszéd, de nem minden párbeszéd dráma. (Pl. Plato vagy Faludi értekezései.) A színpadi előadás sem döntő érv. E tekintetben ugyanis különbséget kell tennünk a szerző eredeti szándéka és a színpadi átdolgozás között. *Az ember tragédiája*, formáját tekintve, valamint azért, hogy az emberi élet küzdelmének problémáját boncolja, erősen drámai hatású; egyes jelenetek, nevezetesen a római és a londoni szín maguktól is színpadra kíváncznak. A mű azonban, teljes egészét tekintve, úgy, ahogyan azt Madách megírta és közrebocsátotta, szándékában és alkatában bölcselő költemény, s mint ilyen a gondolati líra (tanító költészet) kategóriájába tartozik. Drámairodalmunk fejlődéstörténete szempontjából nem is az eredeti szöveg, hanem annak színpadi átdolgozásai jönnek számításba, elsősorban mint színszerű látványosságok. Éppen a színpadiasítás szükségességének, valamint különböző lehetősége — Paulay, Hevesi, Németh Antal, Röbbling H. „rendezése” — bizonyítja legjobban, hogy *Az ember tragédiája* nem a drámai, hanem az elmélkedő költészet remeke.

A Judit-dráma problémája.

Pukánszky Kádár Jolán „A Nemzeti Színház százéves története“ c. művében (6. l.) említi, hogy Budán a jezsuita kollégiumban 1749-ben adtak elő egy Juditról szóló magyar játékot. Forrása e megjegyzésnél Takács József könyve (A jezsuita iskoladráma, Bpt. 1937. 90. l.), ahol ezt a közlést találjuk: „Poéz. *lusit Berthuliam liberatam et aulae regiae recens surgentis novum exortum fictione adumbravit.* A budai kir. palota építésére céloz. (EK. Ab. 84. — 1749.) Magyar nyelven teljes szöveggel nyomtatásban megvan a Nemz. Múz.-ban; címe: *Ama Híres Bátor szívű és Vitézi Nagy erejű Nerezetes Szent Judith Asszonyinak Holofernessel, Nabugodonozor erős Táborának kevély Fő Hadi Vezérével lett jeles dolgairól íratott Rövid Historia, Melly Tragédiás Magyar Versekben újonnan foglaltatván, kibocsáttatott. Nyomtatott Budán 1749. Esztendőben.*“

A szóban lévő mű 1744-ben készült, mint a záró versszak valja:

„Írtam ez verseket a Duna mentébe
Ezer hétszáz negyven negyedik töltébe
Tanításim között munkám megszüntibe,
Meleg Canicula reánk érkezébe.“

Már ez a vallomás is kérdésessé tenné a jezsuita évkönyv említette darabnak a nyomtatásban megjelenttel való azonosságát; hiszen az évkönyv alkalmi darabról beszél, az alkalom pedig öt esztendő alatt elavult!

Már Bayer (A magyar drámairodalom története, I. 71—79. l.) nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy nem előadásra, hanem olvasásra szánt művel van dolgunk. Az elején lévő „rövid megszólítás“ határozottan mondja:

„Azért jó olvasó! ki engemet szemlélsz,
Oly dolgokat olvassz itt, melyet még nem is vélsz...“

— A Bérekesztés is olvasóhoz szól:

„Szerelmes olvasóm, el ne felejtkezzél,
Együgyűknek írtam, arról emlékezzél...“

A jezsuitáknál előadott darab a budai vár építésével volt kapcsolatban. A nyomtatott darabnak más a tanulsága: „Had verése Isten igazgatásából vagyon... Ne kevélykedj te is, ember, szerencsédben, mert Isten kezében vagy egész éltedben... Nem tudod éltednek idejét és napját... Te pedig, ki szenvedsz sok nyomorúságot, Istennek könyörögj, adjon szabadságot, Távoztassa tőled a háborúságot, Ne láss ellenségtől soha bosszúságot...“

Bayert azonban megállítja a cím vallomása: „tragédiás magyar versekbe foglalta“ szerzőnk a művét. „Legnagyobb valószínűség szerint e kijelentés a párbeszéd formát akarja — úgymond — jelenteni, megkülönböztetéstül a verses elbeszélés előadó stíljétől.“ A tragédiás forma nyilván párbeszéd

formát jelent. De a párbeszédes forma még nem előadási szándék jele. A bibliai történetet versbefoglaló széphistóriák közt párbeszédes formájú is kerül elénk, a nélkül, hogy szerzője azt előadásra szánta volna. Ime Páriz Pápai Ferenc 1703-ban kiadja alkalmi házassági versét e címen: „Abrahám pátriarka Fija Isák és Bethuel leánya Rebeka. Házasság alkalmatosságával lett Beszélgetés”. (Említi Dézsi: Pápai Páriz Ferenc, 271. l., közli is az 1794. évi kiadás címlapját, de megvan a Nemz. Múzeumban budai 1781. évi kiadása is.) A lakodalmasokat oktató szerző eljárása egyezik *Judit históriájának* feldolgozójával: párbeszédes jelenetekbe szedése a bibliai történetnek.

Lám az *Eszter-história* feldolgozói nyilván előadásra szánták művüket. A Bayer közölte feldolgozás (Egy magyar Eszter-dráma, 1904.) a beköszöntő versekben bejelenti, hogy „mint gyenge nevendék deákok, fakadóban lévő szép oltoványúgok” ezzel akarnak „számot adni arról, amit itt tanultunk”. Az újabban előkerült másik Eszter-dráma,* amelynek prologusa a keletkezés dátumát így jelzi: „Ezer hét-száz felett huszon negyed idő Minden részeiben frissen kedveskedő, Elegyes is noha ez újult esztendő, Mert örömmel öszve bánatot is szerző”, e prologusban is, epilógusában is a néző és hallgató közönséghez fordul. Az epilógusban pl.: „Láttátok s hallátok kedves felgyűlt hívek, Christus nyája körül forgódó személyek, Alnok practikáját az gonosz Ördögnek...” Ilyenféle szövegrész nincs a mi Juditunkban. Nyilvánvaló, hogy szerzője nem is gondolt műve előadására.

Irodalomtörténeteinkben tehát helyesbítenie kell két téves adatot: a *Judit-históriáját* nem iktathatjuk a XVIII. század drámái közé, de még inkább törölnünk kell a jezsuita iskoladramák lajstromából. *Alszegehy Zsolt.*

Két jezsuita vígjáték.

1942 nyarán György Lajos professzor úr szíves engedélyével és támogatásával a kolozsvári r. kat. Lyceum hatalmas könyvtárában kutattam. A gazdag kéziratos anyagban két, eddig ismeretlen iskoladráma kézirata került a kezembe, a XVIII. század jezsuita iskoladramájának két tipikus terméke.

A kolozsvári jezsuita kollégium iskoladráma-termését Erdélyi Károly (A kolozsvári piarista gimn. története, 1897) és Ferenczi Zoltán (Erdélyi Múzeum 1897. és 1900.) után Gerencsér István (Adalékok a magyar iskolai drámák történetéhez, 1909.) állította egybe. Az ő figyelmüket ez a két darab elkerülte, bár nyilvánvaló — tartalmuk és forrásuk vallomása alapján nyilvánvaló —, hogy ezek is a kolozsvári jezsuita kollégium hagyatékából valók.

Az első darab címe: *Botfalvai vígjáték*. Könyvtári jelzése: Kézirat, 365. a. A címet adó név a darabban szereplő Szűkmarkosi Peti úrfi szolgájának a neve, aki azzal szolgál reá e vígjátéki megörökítésre, hogy ifjú urát megmenti abból a kényes helyzetből, amelybe az játékszenvedélye következtében jutott. A vojta nevezetű kártyajátékon ugyanis egyre vesztett, végre is zálogban kellett hagynia óráját és kardját; Botfalvai az, aki ezeket ügyes hazudozásai és mesterkedései révén visszaszerzi.

* Kézirat a Nemzeti Múzeumban.

A darab erkölcsi tanulsága az lenne, hogy a kártyaszenvedély milyen veszedelmes. De ennél sokkalta határozottabban hangsúlyozódik ki a hamisjáték rút volta, sőt talán még ennél is jobban a hazudozás sikere. Az erkölcsi tanulságnak ez az elhomályosodása már sejteti, hogy darabunk iskolai előadás céljára adaptált darab.

A játékszenvedély ellen küzdő színjátékok nem ritkák a jezsuita színpadon. A jeles francia jezsuita drámaírónak, Carolus Poree-nak egyik darabja, *Paezophilus sive aleator* is ilyen célzatú. Argumentuma ez: „Juvenis parentibus orbatus, per aetatem juris sui factus, aleae deditus, arte nulla sanabilis, amissis paternis opibus, a patruo exhaeredatur et in eo statuitur exemplum adolescentibus, quam damnosa sit aleae cupiditas.”

A magyar darabban is megvan e tanulságnak a nyoma: „Azt tartom, az én fickóm is ezentúl okosabb fog lenni, nem egy könnyen adja magát a vojtára, sőt még több ifiak is példát vesznek róla.” Ebben a magyar darabban azonban a komikum erősebb a tanulságnál; nincs is Poree darabjával kapcsolata.

A *Botfalvai* forrása az antik komédia mesterének, Plautusnak egyik darabja, a *Pseudolus*. Plautusnál azonban egy szerelmes ifjúról van szó, aki szerelmétől ezt az értesítést kapja: „Húsz minán eladott gazdám egy macedoni katonának, ki eltávozva innen, tizenöt minát adott; még öttel tartozik. Azért jegyet hagyott itt, a saját képét, gyűrűjével viaszba nyomva, hogy gazdám majdan annak adjon át, aki hasonló jeggyel lép eléje”. A latin darab ifja tehát leányt akar szerezni, és hogy megszerezhesse, a kerítőt kell félrevezetnie. Ez a tárgy a szerzetesi iskola színpadján megváltozott: itt a kiválandó a kártyajátékon elzalogosított óra és kard. A bonyodalom megoldása megmaradt.

A szereplők így felelnek meg egymásnak:

Pseudolus servus: Botfalvai Gazsi.

Calidorus adulescens: Szűkmarkosi Peti.

Simo senex: Szűkmarkosi Fülöp.

Ballio leno: Vojtási Gyárfás.

Callipho senex: Lotsonda Lőrinc.

Charinus adulescens: Kártyási Palkó.

Simia sycophanta: Retkesi Miklós.

A darab meséjében nincs is más változtatás, csak amit a zálog megváltozása megkövetelt. Eltűnt minden kényes mozzanat, de minden komikum megmaradt. Magyar darabunk írója szabadon fordít, de híven. Sokkalta bőbeszédűbb, mint Plautus, de lehetőleg azt tolmácsolja, amit latin forrásában talált. Ennek szemléltetésére néhány részletet egymás mellé állítok, a plautusi darab magyar szövegét Csiky Gergely fordításában közölve.

Ime, a megindulás:

Plautus-Csiky:

Pseud. Ha hallgatásodból megérteném
Uram, minő baj gyötíri lelkedet,
Megmentenék két embert szívesen
A fáradtságától: én nem kérdenőlek,

Kéziratunk:

Ugyan ha én a néma szádból
kivárolhatnám, hogy mi a mañó
gyötíri az elmédet, hideg-é, vagy kó-
lika? Úgy egykönknek sem kellene

S te nem felelnél. Ám ez nem lehet,
S a szükség kényszerít, hogy

[kérdjelek,

Felelj: mi az, hogy annyi napja búsan
Hordod magaddal ezt a levelet,
Könnyeddel áztatod s szándékosat
Nem közlöd e világon senkivel?

Szólj, hadd tudjam meg, amit nem

[tudok.

nyelvünket koptatni, nékem kérdésekkel, néked pedig feleletekkel, s így a két dologból egyet tsinálnánk. De mivel én a varázslással soha sem éltem, nem is kereskedtem, mert ahhoz tsak annyit értek, mint számár a furulyához; különben nem is tudhatom, mi bajod van, ha tsak meg nem mondd, azért tátsd fel a szádat. Nem győzlek tsudálni egy időtül fogva: hol tekeregsz, mint az uttya vesztő lövöldek, hol ropánszkodol, mint a kereke törött kotsis. Mond meg tehát, mi furdalja a mellyedet: közlöd velem bajodat. Miért takarod gondolatidat, mint a kotlós tyúk a tojását?

Az I. felv. 1. jelenete a szolga tájékozódása fiatal urának baja felől, a 2.-ban a zálog-tartót ismerjük meg, Plautusnál Balliót, a kerítőt, a magyar darabban Vojtásit, a kártyást. Bemutatkozásukban épp ezért csak a zsarnokkodás azonos. A 3. jelenet az ifjú és szolgája próbálkozása a zálogtartónak megpuhítására; itt hallják, hogy a zálogra már pénz vett fel, de ha a pénzük ök hozzák meg előbb, nekik adja át. Ebből a jelenetből is érdemes egy részletet idéznünk: *PS. Inpudice. BA. Itast. PS. Scelesteste. BA. Dicis vera. PS. Verbero. BA. Quippini? PS. Bustirape. BA. Certo. PS. Furcifer. BA. Factum optume. PS. Sociofraude. BA. Sunt mea istaec. CA. Sacrilege. BA. Fateor. CA. Periure. BA. Vetera vaticiamini. CA. Legirupa. BA. Valide. PS. Permitties adulescentum. BA. Acerrume. CA. Fur. BA. Babae. PS. Fugitive. BA. Bombax. CA. Fraudulente. CA. Inpure leno. PS. Caenum, etc.* A magyarban: *Botf.: Te szemtelen. — Vojt.: Úgy vagyon. — Botf.: Te kaptzám feltja. — Vojt.: A vagyok. — Botf.: Te Istentül elpártult, sárkány tejen nevelkedett gaz férég. — Vojt.: Igazat mondasz. — Botf.: Te tsizmaszár torku Gófus! — Vojt.: Jól mondja ked. — Botf.: Te maszlagon hizott, nadragulyán nevelkedett karabiny orru. — Vojt.: No még többet... stb.* Ez is mutatja, hogy a magyar szerző nem fordít szót szóval, hanem szabadon követi a latint. A 4. jelenet a szolga morfondirozása. Az 5.-ben ugyancsak a szolga hallja ifjú-ura apjának beszélgetését barátjával, majd elébük áll és bejelenti nekik nagy vállalkozását a zálog ügyében. Az érdeklődést annyira felkelti, hogy a két öreg is pénzügyet tesz neki a siker esetére.

A II. felvonás 1. jelenete a szolga készülődése. Az azonosságot ez a részlet is mutatja: „Felállítam keblemben a cselek, furfangok kettős, hármassorait, hogy amidőn majd összeütközöm az ellenséggel, őseim vítez erénye és saját iparkodásom, ravasz furfangom által könnyedén győzelmet nyerjek és zsákmányt szerezzek. Pompásan meg fogom nyaggatni ma e Balliót, mindnyájunk ellenét. Vigyázatok csak! Ezt az ócska várat azonnal megrohanják sergeim, s ha meghódítom, akkor könnyű lesz polgárainknak dolga, stb.” A magyar szöveg: „...már kettős, hármassorú ravasztságot s hitetlenséget állí-

tottam a mellyem bástyájára, akárhol megütközhetek ellenséggel. Bízok fortélyos ravaszságomnak sántaiban, hogy könnyen árkot ugratok az Uram ellenségeivel. Most szemetek láttára ezt az ifiaknak közönséges ellenségét, húzó, tsaló, ragadó hite szegett kerékre való Vojtásit akarom ki vojtázni: tsak vigyázatok, mert bíztat a szerentse, mindjárt el kezdem ostromlani a várát, már a forpostokat mind elküldöttem..." A második jelenet a zálogbeváltó küldőne félrevezetése; szolgánk azonban csak a pecsétet, illetve a levelet kapja meg, nem a pénzt. A 3. jelenetben ennek örül a szolga és a további terveket szövögeti. A 4.-ben a zálogfájlaló ifjú találkozik barátjával és attól segítő társat kérnek. A III. felv.-ban a kerítő-kártyás egy legénye világosít fel bennünket arról, milyen ember a gazdája. A 2. j.-ben maga a gazda is élénk lép önzésével, míg a 3.-ban óvó intézkedéseit halljuk a szolga esetleges fufangjai ellen.

A IV. felv. 1. jelenete a szolgát hozza össze méltó társával, az úrfi barátja által ajánlott Simia-Retkesi-vel; halljuk a kioktatását, a 2. jelenetben ennek próbáját, mert itt Ballio-Vojtási előtt kell adnia a zálogdíjat megküldőnek küldőncét. Nem csoda, hogy még hamis szolgánk is csodálkozik a következő jelenetben az ügyességén; a 4. jelenetben együtt örülnek a sikernek, Ballio-Vojtási pedig a következőben azon mulat, hogy a zálogot mégsem Pseudolus-Botfalvai kapta meg. A latin darab ezzel kezdi az V. felvonást, míg a magyar darab ehhez, mint 5. jelenethez fűzi hatodiknak Szűkmarkosi és Vojtási beszélgetését, illetve Simo és Ballio-ét, az ígérettel, hogy Ballio-Vojtási a zálogot ingyen, sőt tíz mina ráfizetésével ígéri, ha a szolga megkapná a zálogot. A következő jelenet a zálogért jelentkező, de félrevezetett küldőncnek szava révén vet világosságot a szolga cselére, akinek Szűkmarkosi-Simo részéről is elismerés jut ki.

Itt, a latin darabnak V. 3. jeleneténél indul a magyar darab utolsó felvonása: jön a részeg Pseudolus-Botfalvai; a következő jelenetben a latin darab az apával leckézteteti a szolgát, a magyar komédia Vojtási dühét szóltatja meg. Párbeszédükkel a darab be is fejeződik: „*PS. I hac, te sequor. SI. Quin vocas spectatores simul? PS. Hercle me isti hau solent vocare, nec ego istos. Verum sultis adplaudere atque adprobare hunc gregem et fabulam in crastinum vos vocabo!*“ — „Hát az urakat nem invitáld? B. Ők sem igen invitálnak engem! Hanem ha tetszett a játékunk, örvendünk rajta: ha pedig némely helyet megbotlottunk, azt senki se tsudálja, mert a lónak négy lába vagyon, mégis megbotlik.“

Plautus *Pseudolus*-ának ügyes és hű iskolai adaptálásával van tehát dolgunk. A magyar iskoladráma emlékei közül eddig ennek a plantusi darabnak magyar szövegével nem találkoztunk. A magyar piarista drámák sorában Kolozsvári János nem tart számon egy *Pseudolus*-fordítást sem. (Magyar piarista iskoladrámák, 1938.) Császár-Prónai jegyzéke szerint a *Pseudolus* 1756-ban Szegeden vitte színre Tarnóczy Simon; 1766-ban Vácott Holly átdolgozásában, valószínűleg latin nyelven adták. Nem tartozott tehát a kedvelt Plautus-darabok közé, pedig, mint K. v. Reinhardstoettner könyve értesít (Plautus, Spätere Bearbeitungen plautinischer Lustspiele, 1886), Lessing is tervbe vette átköltését. Magyar darabunk tehát ezért is érdekes. De számba kell vennünk a jezsuita Plautus-fordítások sorában is. A jezsuita iskolai dráma

magyar termékei közül alig egy-két vígjáték szövege maradt reánk. A komédiák regisztrálása is nagyon hézagos a jezsuita kollégiumok évkönyveiben. Plautus-fordításról is csak háromról tudunk:

1. A trencsényi iskoladráma-kéziratban lévő *Zsugori* Plautus *Aulularia* című darabjának magyar töredéke (Irodalomtörténet, 1943. 13. l.).

2. Beöthy Zsolt iskoladráma-kéziratában talált Alszeghy Zsolt egy vígjátékot, „mellyet hertzeg Barkótyz Ferentz előtt játszott a jesuita szerzetesi ifjúság Nagyszombatban 1765-dik esztendőben“. Ennek summája: „Gazda Péternek, megélemedett öreg embernek egy szülötte, Peti, magával hasonló ifjúval, tudniillik Szöllös Márton Martzi fiával, amíg attya kereskedését úzi, a háznál mindent el vesztegetett, sótt mint magát, mint pajtás társát adósságba verte. Azért félelemtől viseltetvén, Rókai furtsa eszü szolgának mesterségéhez folyamodnak, ki is mint az adósságát önnön attyoknak erszénnyéből megfizeti, mint a maga ellen dörgölődő fősvény urát, Gazda Pétert egész bőrig megtérfálja“. Ez a darab — amint a cím alá tett jelzés is vallja — Plautus-fordítás, mégpedig — mint a magyar Plautus-fordításokkal foglalkozó Tési Edit dissertációját megállapítja — a *Mostellaria* fordítása.

3. A kolozsvári kéziratban, íme, a *Pseudolus* ügyes adaptálását ismerjük meg.

A másik vígjáték címe: *Varga-műhely a tunyák oskolája*. Jelzése: Kézirat, 365. b. A darab forrására Alszeghy Zsolt professzor úr figyelmeztetett; ez az 1691–1754 között élt német jezsuita drámaírónak, Claus Antalnak komédiája: *Sutrina pigrorum schola*. Clausnak ez a vígjátéka *Exercitationes theatrales* című kötetében 1755-ben jelent meg. A magyar fordítás híven követi az eredetit; ha nem is szóról-szóra, de gondolatról-gondolatra. A fordító nem műfordításra törekedett, hanem iskolai színpadon előadható szövegre. Magyar beszéde könnyen ömlik, olyan természetességgel, hogy senki sem érzi rajta a fordítás munkáját. Iskolai vígjáték lévén a fordító előtt, nem volt szükség semmi változtatásra; ezért hívebb az előbbi Plautus-fordításnál.

Egyszerű meséjét így mondja el az argumentum: „Civi sutori duos fuisse filios fingimus, quorum natu majorem literis, minorem sutorum opificio addixerat. Deprehensa tamen prioris pigritia fecit parens, quod plures fecerent, si cum hoc sutore ultra crepidam saperent“.

Az eredetinek szerzője, Claus Antal a kedveltebb jezsuita szerzők közé tartozik. A magyarnyelvű jezsuita drámák közül Lestyán kéziratoss *József*-drámájáról Alszeghy Zsolt mutatta ki, hogy Claus egyik drámájából fordították. A kegyesrendiek iskoladrámái között Kolozsvári ismerteti Claus *Stilico* című tragédiájának a fordítását. A kézdivásárhelyi iskoladrámák sorában Alszeghy Zsolt mutatta ki Claus *Tonsiatrius*-át, *Poenia contempti missae*-jét és *Sanctus Paulinus*-át. Kedveltségének újabb bizonyossága ez az itt előkerült vígjátékfordítás.

A fordítás hűségének bizonyosságául annak a két levélnek szövegét idézem, amelyeknek a lusta diák sorsában olyan fontos szerepe van. Az egyiket a diák kérésére írta házigazdája; íme latin szövege: „Laudare cogor filium tuum. Ipsemet hoc petiit a me. Diligentiam ipsius ex his abunde colligo, multos libros jam devoravit, namque vix duo amplius illi supersunt, qui remanserunt, laceri omnes, et (usu nempe continuo) admodum detriti, ut ipse saepius vidi.

Novos ut possit emere, petit a me identidem pecunias. Jam porro scribendo calamus ne forte desit, anseres, quotquot potest, intercipit“. A magyar darabban: „Ditsérem kell fiadat, erre ő maga kért engemet. Szorgalmát annyibul betsülhetem, hogy már sok könyvet elpusztított; úgy hogy már kettőnél több ninta is néki, a mik vannak is, mind igen rongyosak, és a sok használatok miatt nagyon el koptak, a mint magam szememmel gyakorta láttam. Hogy újakat vehessen, gyakran kér tőlem pénzt. Hogy pedig pennája fogyatkozást ne szenvedgyen, a mi ludat tsak talál, mind össze fogdossa“.

A másik levél a rokontól származik, aki eddig a fiút pártfogolta; latinnyelvű szövegezése ez: „Charissime affinis. Fui hesternum die in urbe. Post confecta ibi negotia ludi magistrum filii tui quoque accessi et ex hoc audiui, quae me pudet scripsisse. Certe poenitet me vel obolum tam lurido impendisse lurconi. Novum, quod destinaram pallium cum pileo, si jam Pigrillo traditum est, rursum eripe, nam tale tegumen neququam quadrat asino“. — Magyar szövegünk: „Kedves Sógorom! Tegnap a vásársa lévén, egyéb dolgainat végezvén, a Fia Professorat meg látogattam, és Tőle értettem, a mit most szégyennel írok. Lelkemből sajnálom, hogy tsak egy fillért is költöttem arra a semmire való gaz gyermekre, azért a köpönyeget is és sapkát, melyet neki szántam, ha már viseli, azonnal húzza le Sógor Uram rolla, mert ilyen takarékos nem illik számár“.

Ne feledjük, nem nyomatásra szánt műfordítással van dolgunk, hanem az iskolai előadás céljából készült átültetéssel. De éppen ezért marad a szereplők beszédje izes magyar beszéd.

A magyarnyelvű jezsuita iskoladrámának jegyzékét ezzel a két vígjátékkal gazdagítja a kolozsvári Lyceum könyvtára.

Kárpáti Sándor.

Brüsszeli és drezdai Jósika-levelek.

Jósika legtöbb munkájának Heckenast Gusztáv volt a kiadója, akinek a magyar könyvkiadás körüli érdemeiről nagyon behatóan szól Roboz Andor a Beöthy-féle Képes irodalomtörténet II. kötetében. Az ő cégét vette át 1873-ban a Franklin-Társulat, melynek éveken át König Gyula, a nagy hírű matematikus, volt ügyvezető alelnöke. Ő díjazta 1910-ben egy a cégnek tett fontos szolgálatomat azzal is, hogy átengedte nekem a cég irattárában levő azokat a leveleket, melyek megőrzését sem a törvény, sem a részvénytársaság üzleti érdekei nem tették szükségessé. Így gazdagodott kéziratgyűjteményem számos oly írással, melynek irodalomtörténeti fontossága is van és melyek közül ezúttal néhány olyat akarok ismertetni, mely világot vethet Jósika utolsó éveire.

Mielőtt ezekre az egytől-egyig német nyelven írt levelekre rátérnék, meg kell említenem egy magyar Jósika-levelet is, melynek csak az idegen kézből való másolata jutott hozzám és melynek aljára ez van jegyezve: „Közlő Csaplár Benedek.“ Nem tudom most megállapítani, hogy ez a közlés csakugyan megtörtént-e vagy csak tervezetett-e, s azért megírom, hogy az 1851. május 16-áról Brüsszelből kelt levél „Kedves Jó Ferim!“ megszólítással kezdődik és hogy minden valószínűség szerint Deák Ferenchez volt intézve. Jósika „Jó

tanácsot“ akar benne kérni, de előbb tudni akarja, „írhathatna-e neked s a hosszas távolság nem ingatott-e meg mindent annyira, hogy barátok is csak óvakodva közelíthetnek“. Aztán közli, hogy „szeretne néha egy magyar szépirodalmi lapot itt Brüsszelben kiadni stb. Ez és több, ami érdekel igen kedvessé tenné azon szabadságot, neked néha írhatni s tőled, ha csak minden szent napon választ nyerni“. Aztán ezzel folytatja: „Írd meg, hogy őlsz s hány hét a világ?“ Az aláírás után ez van: „Isten veled és áldás a hazára.“ Deák választát nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy a túlságosan merész tervből nem lett semmi.

E levélen mint Jósikáék brüsszeli címe ez állt: „*Rue de la Procession 53.*“ Hogy mikor költöztek el innen, meg nem állapíthattam, de Jósika neijének a Heckenast-céghez intézett, birtokomba jutott levelei elsőjén (kelt 1862. május 19-én) a lakáscím ez: „33, rue St. Alphonse“, magának Jósikának ugyanez év július 1-én kelt levelén pedig ez: „25 rue de la Commune“. Eddigi lakásaik nyilván bérelt vagy tán albérleti lakások voltak, mert ebben a levélben már ezt írta Jósika: „Mint a keletből láthatod, már a *magunk házában* vagyunk. E ház nagy és kényelmes, de minden fényűzés nélkül van berendezve. Amellett száraz és igen egészséges fekvésű.“ (Megjegyzem, hogy mikor 1927-ben Brüsszelben voltam, meg akartam nézni ezt a házat, de ottani kalauzom azt közölte velem, hogy ez az utca már nincs meg.)

Az 1862. júl. 12-én kelt levélben Jósika egyebek közt arról ír, hogy felesége novellás-kötetének mi legyen a címe. Választást enged ezek közül: *Új és régi, Torzóval az élet útjain, Lomb és ág, Rajzok és ábrák, Való és költött, Novellák és vázlatok.* „Ha valami jobbat tud, teszi hozzá, carte blanche-t adunk önnek.“ Egyúttal nagyon sürgeti Nagy Iván „Magyarország családjai“ c. művét, melyet aztán aug. 28-án kelt levelében meg is köszönt Heckenastnak. Ebben a levélben egyébként sürgeti a neki és a feleségének járó tiszteltdíjat is, amint hogy a többi levélben is sok szó esik ezekről az anyagi kérdésekről. Érdekes, hogy a *német* levelet Jósika ezzel a pár magyar szóval végzi: „Áldja az ég.“

Egészségi állapotáról már itt is panaszskodik. Önéletrajzának tervével ekkor foglalkozik először. Úgy látszik, az ennek megírására való serkentést Heckenasttól kapta, mert az 1862. okt. 10-én kelt levél, melyben ezt a kérdést tárgyalja, ezzel kezdődik: „Megkaptam becses levelét. Az ön gondolata szerencsés, föltéve, hogy ezt az új és szép feladatot meg tudom oldani.“ Később így folytatja: „Ígaz, hogy életem tapasztalatokban gazdag, és mivel 70-ik évem köztöbén vagyok, jelentős időtartamot foglal magában; ezért emlékirataim körülbelül a század elejével, à peu près az 1804-dik évvel fognak kezdődni.“ „Gyűlölöm — így folytatja — azokat az önéletrajzokat, ahol a szerző magát szinte a világesemények központjává teszi és ahol ő egyre mint vezérkerék szerepel. Ezért a nagy élményeimről csak itt-ott és csak közvetve fogok beszélni, de a kort, melyet átéltem, társadalmi és politikai vonatkozásban annál inkább fogom *amennyire lehetséges* éles bírálattal, de *tárgyilagosan* esőtelni.“ (A „tárgyilagosan“ szó csak kiegészítés, mert az illető német szót nem bírom elolvasni.) „Ebből a szempontból nézve — folytatja — természetesen eltűnik minden animozitás, és még inkább az Ausztria elleni animozitás, annál inkább, mert tudom, hogy ez megakadályozná emlékirataim megjelenését. A ké-

nyes mozzanatoknál, aminő 1848—49, a Bach-féle állásfoglalás, a provizórium etc., tisztán a tényekre fogok szorítkozni, melyek már amúgyis a történetírás körébe estek; az érdeklődést majd jellemző részletekkel iparkodom fokozni." A levélben aztán az 1804—1863-iki időszakra vonatkozó forrásműveket kér Heckenasttól, egyebek közt Kőváry „Erdély története” c. művét, hogy — mint mondja — különben elég jó emlékezőtehetségöt felfrissítes. Ir azután arról is, hogy a nemrég vásárolt brüsszeli házat el akarják adni, ha ez sikerül, Drezdába költöznének, ahol — írja — „majdnem több a rokonunk, mint Magyarországon”.

Az 1862. dec. 19-iki levélben érdekes, hogy a kiadótól kérdezi, van-e valami kedvenc témája egy az ő számára irandó regény vagy történeti munkára. Panaszkodik, hogy „A magyar kényurak” c. regényéből elküldött egy részletet Jókainak (aki akkor a *Magyar Sajtó*t szerkesztette), de az nem jelent meg, holott Jókai „*Politikai divatok*”-jából ott igenis megjelentek részek; az ő küldeményében — írja — nem volt semmi kényes dolog („nichts scabroses”). A meg nem jelenésnek talán az volt az oka, hogy már december végén Vajda János vette át a Magyar Sajtó szerkesztését. Róla Jósika nagyon epésen nyilatkozik: „Mint uticai Cato, mint az egész világ prófétája lép fel, s így ennek az országában neki, Jósikának, nem lehet helye, minthogy hozzá, mint politikai menekülthöz nem illik, másokat leckéztetni.” Szomorú világot vet Jósika anyagi helyzetére, amit ehhez hozzász: „Hogyan fogom a pénzbeli veszteséget, mely ezzel jár, pótolni, még nem tudom, minthogy semmiféle lapban sem akarok mint hivatlan vendég jelentkezni.” A honorárium-ügyekkel összefüggő egyéb levélrészletekre nem is terjeszkedem ki, minthogy úgyis köz tudomású, hogy Jósikákék mennyire szűkben voltak a pénznek. (Jósika ez időben 2000 frank előleget is kér a kiadótól, amely összeget a *Nővilág* számára két éven át irandó cikkekkal akarja ledolgozni.)

Egy 1862. nov. 5-éről keltezett levélben Jósika újra visszatér a *Magyar Sajtó*ra, amelyről akkor azt hallotta, hogy szerkesztését Z. Kovács Lajos veszi át. Ily „ominosus firma” alatt nem akar dolgozni. „Kemény Zsigmond — írja — a Pesti Naplóban azt a bizarr teóriát állította fel, hogy a következetlenség sokszor a magasabbrendű következetesség. De mivel én, mióta gondolkozni bírok, mindig következetes voltam... lehetetlen az én számomra ilyen köpenyforgatás („volte-face”).“

Most hosszabb időre megszakad a levelezés, minthogy közben Jósikát „előre nem látott körülmények” kényszerítették arra (a „gezwungen” szót kétszer is aláhúzza 1863. júl. 25-iki levelében), hogy a Hartleben-cégnek dolgozzék. (Heckenast ugyanis nem élt a neki az illető munkára nézve felajánlott elővételi joggal.) Jelenti egyúttal, hogy augusztusban belefog egy 2—3 kötetes történeti regény írásába, remélve, hogy az első kötetet már augusztus végén szállíthatja is.

Jósikák 1864. május közepén hagyták el Brüsszelt és 21-én érkeztek új lakóhelyükre, Drezdába. Útközben, Braunschweigban, Jósikát egy kis baleset érte: kiszállva a vasúti kocsiból, megsérült a lábán, s ezért napokig ágyban kellett fekvődnie. Helyette az első levelet Drezdából felesége írta Heckenastnak, az ő tollbamondása után. Közli, hogy az emlékiratok első kötetével már majdnem elkészült. Ekkor még fogadóban laktak; csak később költöztek át az

Amalienstrasse 8. szám alatti második emeleti lakásba, ahol meg is maradtak, egész Jósika haláláig. Az 1864. nov. 5-iki levélből érdekes, hogy a kiadótól az Emlékiratokból csak 6 tiszteletpéldányt kér: egyet fiának küldjenek Branyioskára, egyet Aszódra Podmaniczkyéknak, egyet pedig Arany Jánosnak. A többi hármat Drezdába kéri.

Az 1864. nov. 29-iki levél ismét az Emlékiratokkal foglalkozik. Jósika kifejti, hogy „sohasem volt szándéka az 1848-diki politikai zavarok leírása“. „Őn tudja, teszi hozzá, hogy *„Egy magyar család a forradalom alatt“* című regényemben már egyszer megírtam ama napok történetét és nem követelhetem a közönségtől, hogy ugyanazon a histórián vele még egyszer végigmenjen.“ Ismétli, hogy az évek történetét csak társadalmi szempontból akarja megvilágítani; el akarja mondani a törvényhozás körül történeteket, menekülését, brüsszeli, drezdai, lipcei tartózkodását stb. Megnyugtatta újból Heckenastot, hogy mindezt kellő „tapintattal“ fogja tárgyalni.

1864. dec. 14-én azt a kérdést veti fel, nem tartja-e Heckenast jónak néhány barátjuknak azt a biztatását, hogy az Emlékiratokat német nyelven is ki kellene adni. Egészségi állapotáról nagyon szomorú hírt közöl: azt, hogy mióta Drezdában vannak, folyton szenved és az ágyat kell őriznie. Undorodik az élettől. Ekkortól már meg is szűnnek Jósika sajtókezű levelei. A nagybeteg helyett felesége ír a kiadónak, mégpedig többnyire igen bánatosan: 1865. febr. 9-én azt jelenti, hogy férje állapotában, hónapokig tartó szenvedés után, végre kedvező fordulat állt be, de még soká lesz szüksége nyugalomra és kíméletre. Pár nappal később azt írja, hogy férje betegségét az orvosok krónikus gyomorhurutnak mondják; eltiltják a szellemi munkától és a beteg e helyett apróságok gyűjtésével szórakozik: madártollakkal, lepkékkel, régi érmékkel, pecsét-nyomókkal, levélbélyegekkel, látogató-jegyekkel stb. Kéri Heckenastot, küldjön nekik efféléket.

A betegség mind súlyosabbra fordul. Jósika már nem is igen lát és felesége már nem bízik a gyógyulásban. „Rettentő kín — írja 1865. febr. 23-án — egy drága lényt ily soká és ily nagyon szenvedni látni, kivált ha az ember már nem is merészel jót remélni!“ Négy nap múlva, febr. 27-én, Jósika meghalt.

† Radó Antal.

Honnan merítette Kiss József zsidó balladahőseit?

Kiss József, mint tudjuk, balladáival aratta első sikereit, a hetvenes években. E balladák népszerűségüket legérdekesebb elemüknek: zsidó alakjaiknak köszönték, akik törülmetszett magyar parasztokként jelennek meg előttünk. Virágos alexandrinusokban beszélnek, csárdásra mozognak, nevükben, életmódjukban és népdalos fordulatokkal teli nyelvükben alig különböznek az Arany-balladák magyar parasztjaitól. A magyar népbe ennyire beleolvadt zsidó új volt irodalmunkban. Addig többnyire uzsorásnak vagy kocsmárosnak ábrázolták, aki idegenszerűen, csúf hehezetekkel beszél a magyar nyelvet. Hogy teremtette Kiss József a maga újszerű zsidóját?

Naív eljárás lenne abban találni meg a feleletet, hogy a valóságból vette. Hasonló alakok a balladák keletkezése idején csak az Alföldön akadtak, ott pedig a hazai zsidóságnak mindössze csekély töredéke élt. A kortárs Szász Károly kétségbe is vonta létezésüket: „Zsidói képzelt zsidók — írta némi túlzással —, minők (legalább nálunk) nem találhatók, vagy nem az általa festett helyzetben“ (Budapesti Szemle, 1882. 29. kötet). De a valóságra utalás különben is felszínes magyarázat. Hiszen ha egy embertípus létezése már magában kielégítő magyarázat lenne az ábrázolására, hogyan van, hogy más-kor és mások nem rajzolják meg?

Kiss József szemét a társadalmi-politikai helyzet és bizonyos irodalmi előzmények irányították Simon Juditjai, Kincses Lázárjai és Hosszú Jónásai felfedezésére. Keresztény magyarság és zsidóság együttélését nálunk sohasem hatotta át olyan buzgó jóindulat, mint az emancipációt követő évtizedben. Mindkét félt nagy örömmel töltötte el a zsidóság magyarosodási igyekezete: amaz a magyarság megerősödését látta benne, emez főképp azon örvendezett, hogy a zsidóság a műveltség magas és fényes útjaira lép s testvéri viszonyba kerül környezetével. Kiss József nyilván ezt a folyamatot akarta szolgálni, mikor magyarrá vált zsidóinak festésével úgyszólván elébevágott az asszimiláció végbemenetelének; a hírhedt Wilde-paradoxon értelmében előre megrajzolta a magyarrá vált zsidót, hogy ezáltal a valóságban is kialakuljon. Értethető, hogy a közhangulat mindkét oldalon boldogan tapsolt neki. De az országos sikerből azt is kiérezhetjük, hogy a Kiss József-ábrázolta zsidó valahol a lét és nemlét határán mozgott: nem fogadták volna el, ha nem lett volna némi alapja a valóságban s főképp a közóhajban, s nem kaptak volna rajta ennyire, ha nem lett volna benne valami szokatlan, újszerű, exotikus.

De mi az oka, hogy e balladák elmagyarosodott zsidója éppen a néphez hasonult? Tudnunk kell, hogy a hazai zsidóság ebben az időben még nem igen kezdte meg bevonulását a városba s túlnyomólag falvakban élt, ahol csak a paraszt életformáját vehette át; a hatvanas-hetvenes években Kelet- és Közép-Európában, épp a felvilágosodásra hajló zsidók közt, mozgalom indult meg, mely a zsidók közt a földművelést igyekszik elterjeszteni (nálunk e mozgalom terméke Reich Ignác könyve: Bet-Lechem, 1873.); s végül a hetvenes évek a Népszínház, Blaha Lujza, a népszínmű uralmának kora lévén, érthető, ha Kiss József a kor ízlésének hódol és maga is kissé népszínmű-zsidókat rajzol. S az irodalom már előtte ábrázolni kezd paraszti életet élő zsidókat: legelőször az ötvenes-hatvanas években nálunk is igen olvasott osztrák-zsidó író, Leopold Kompert, aki a földművelőélet szépségét igyekszik népszerűsíteni hit-sorsosai közt. Kiss József bizonyosan éppúgy ismerte műveit, mint Agai Adolf rajzait, amelyek már 1862-ben a Magyar Izraelitában, az akkor egyetlen magyar nyelvű felekezeti lapban sarkantyús-csizmás magyar paraszt „kálomista zsidó“-kat ábrázolnak. S feltétlenül ismerte Tolnai Lajos költeményeit, aki nemcsak műfaji mintát szolgáltatott neki, hanem már 1865-ben megelőzte Kiss Józsefet a zsidók balladai szerepeltetésével is. *Szomorú történet* című költeménye (Költemények, 1865.) teljesen a Kiss József-i hang, stílus, szemlélet előképe:

*Az öreg utcáról de nagy strás hallik,
Klári zsidó háza gyászban vagon talpig.*

Mikor a cseri csárda előtt elmegy „két szép zsidó legény“,

*Igy szól a gazdagabb: „Hallod-e te kislány,
Ha én azt a rózsát még ma leszakítnám,
Bokrostul, tövestül, picike gazdástul,
Hazavinném innen, oda a Dunántúl!“*

Az exotikus paraszt-zsidó világ irodalmi népszerűségére jellemző, hogy Mikszáth Kálmán, Kiss József rimaszombati iskolatársa is innen veszi *A batyús zsidó lánya* című balladai hangulatú novellájának tárgyát (Fővárosi Lapok, 1871.).

A felsorolt ötletszerű kezdeményezések persze Kiss Józsefnél nyerik végső alakjukat. De semmi sem bizonyítja jobban a zsidó e magyar paraszti változatának korhoz kötöttségét, mint hogy a leírt feltételek elmúltával többé nem igen jelentkeznek irodalmunkban, — később már Kiss József verseiben sem.

Komlós Aladár.

Friedrich Károly: A magyar evangélikus templomi ének történetének vázlata. (XVI—XVIII. század). Budapest, 1944. 8r. 123 l.

Az előttünk lévő doktori értekezés jól megválasztott témának próbálja adni összefoglalását. Bár gazdag előtanulmányt használhatott fel, az ilyen természetű rendszeres összefoglalás tudományos irodalmunkban eddig hiányzott. Payr Sándor, Kálmán Farkas és Barla Jenő szorgalmas kutatásai nemcsak anyagot, hanem a feldolgozás módszerében példát is adhattak hozzá. Amde a mai könyvtári viszonyok megnehezítik a régi magyar könyvek tanulmányozását; mivel Friedrich Károly seholsem tesz dolgozatában vallomást arról, hogy mit használt elsőkézből, eredményeit, megállapításait végleges tudományos megállapításoknak vennünk nem szabad. Kétségünket — előszavában dolgozata érdeméül emlegetett — táblázatai a felületes átvizsgálásnál is megerősítik. A 41—44. lapon a XVI. század verses zsoltárfordításait szedi lajstromba; néhol jelzi a Várad Enekeskönyvet (1566), de legtöbbször megelégszik Szegedi Gergely énekeskönyve 1569. évi kiadásának jelzésével, nem vévén számba, hogy Szilády az énekeskönyv új kiadásának függelékében mit mond a Váradiban már meglévőnek (kb. 25 darabról van szó!). De épp ezért ki is marad lajstromából a Szegedinél és Váradiban is meglévő „*Unszol minket Dávid próféta*“ (117. zs.). A 12. zsoltár fordítását (*Emlékezzél meg Uristen az mi*) kétszer is felveszi lajstromába, előbb Szegedit, azután Huszár Gált idézve. A 8. zsoltárnál nem veszi észre, hogy az Bogáti Fazekasé (*Mely hatalmas az mi urunk*), így aztán első nyomtatott előkerülését az 1620-as évi Göncziből idézi, nem ismervén annak a Ker. Magvető 1895. évf. 325. lapján jelzett régebbi megjelenését. Az 5. zsoltárt ugyancsak Gönczi 1620. évi kiadásából tartja száron, s ezzel árulja el, hogy e Gönczi-kiadások nem voltak a kezében, mert a jelzett kiadásban még nem találhatta meg. Lapjelzéseinek tévedései és hiányai is arra vallanak, hogy saját kezében csak Szegedi új kiadása és a RMKT. fordult meg. Nem az értekező hibája az, hogy ma ezeket a régi kiadásokat nem vizsgálhatta át; de épp azért a tudományos őszinteség megkívánta volna annak a bevallását, hogy a maga szemével mit látott!

Bár természetes, hogy az egyetemi hallgató felhasználja egyetemi tanárainak hallott előadását, de épp azért, mivel ezen előadások tudományos megállapításait a tudományos világ nem ismeri, a reájuk való hivatkozásnál nem szabad csak afféle általános jelzéssel megelégedni. A legrészletesebben feldolgozott fejezet alatt, a XVI. század alatt pl. ezt a jelzést találjuk: „E fejezet tárgyalásához egyik főforrásunk Alszegehy Zsolt egyetemi ny. r. tanár: A XVI. század egyházi lírája c. egyetemi előadása volt.“ De arról, hogy miben? — általános alapelvekben vagy adatokban, csoportosításban, értékelésben? — ez a vallomás hallgat, — és így e rész érdemeit és hibáit mennyiben kell ezen egyetemi előadás rovására írunk? — Talán a hibák között az előadás rovására írjuk azt is, hogy pl. a Bártfai énekeskönyv új énekei között az *Atyának bölcsesége* előkerülését nem vette észre? — Nincs forrásjelzés a Batthyány-kódex himnuszainak latin-magyar lajstroma mellett sem: ez is az előadásra, vagy

a szerző önálló tanulmányra támaszkodik? Nem említi, honnan ismeri Huszár Gál első részének tartalmát; ki az oka annak, hogy az ebben lévő himnuszokról készült lajstrom annyira hiányos? Egyébiránt a 72. lapon lévő tartalomismertetés is fogyatékos; így pl. a zsoltárok verses- vagy prózai fordítása felől kétségben hagy.

A XVII. század termékének áttekintése még fogyatékosabb. Felemlíti pl., hogy e korban kevesebb a zsoltárátdolgozás, de a Gabriel Bethlen nevét valló *Gyakorta való hozzá könyörgést* c. 20. zsoltárról sem tud. Nagy hiánya, hogy a *Pataki Hymnariumot* nem vette számba (M. Tud. Akad. M. Ir. ivr. 70.), pedig az *Öreg Graduál* forrásának megállapításánál ennek ismeretében elkerülte volna a hibát, hogy az 1635-ben megjelent *Istenes Himnuszokat* mondja az 1636-ban megjelent *Öreg Graduál* egyik forrásának (88. l.). Ezeknek az Istenes Himnuszoknak csak énekjegyzékét ismerheti, mert különben a későbbi kiadásoknak az *Öreg Graduál*hoz való viszonyáról sem tenne téves megállapítást. Dolgozatában csak Luther karácsonyi énekének szövegével foglalkozik; de téved, amikor a fordítás első előkerülését az 1642. évi lőcsei Göncziben jelzi (megvan az 1635 : 412. l.), „Az Istennek szent anygala”-kezdest pedig a XVIII. századra teszi (hiszen már az 1700. évi Gönczi 187. lapján így találjuk). Aachs gyűjteményének újként jelzett énekei közé odakerült Sztárainak egy éneke is; a német származású énekek forrásjegyzéke egyrészt nem teljes (pl. hiányzik: *Most jön népnek megváltója*), másrészt nem pontos (pl. *Midőn Jézus a keresztfán* forrása nem: Wenn mein Stündlein, hanem: Da Jesus an dem Kreutze, stb.). Még hiányosabb Sartorius gyűjteményének német eredetű énekeiről összeállított jegyzéke; jellemző, hogy itt (97. l.) a „*Midőn Jézus a keresztfán*” kezdetű éneket „*Jézus hét szavá*”-nak a Peer-kódexben lévő verses szövegéhez kapcsolja, nem véve észre, hogy előbb még — ha hibásan is — egy német énekhez fűzte!

A dolgozaton tehát bizonyos felületességet, elszármazást kell megállapítanunk. Pedig a dolgozat inkább bibliográfiai adataival próbál érdemet szerezni. Az énekekben megnyilatkozó szellem vizsgálatának csak a XVI. századról szóló részben találjuk próbáját, — nyilván, ebben lehetett forrás a jelzett egyetemi előadás. De hiányzik a verstani megfigyelés is, pedig Aachs és Sartorius új énekei verstani szempontból is fontosak a magyar líra történetében. Énekjegyzékek felhasználásán épülő lajstromok uralkodnak benne, — valószínűleg ezért nevezí vázlatnak a dolgozatot. Kár, hogy e lajstromok pontossága felől is aggályaink vannak.

Szombathy Zoltán.

Nagyenyedi sfró Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritos. Hermányi Dienes József kéziratos gyűjteménye 1762-ből. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja: *György Lajos*. Kolozsvár, 1943. (Minerva.) I—II. köt. 148, 256 l. Erdélyi Ritkaságok 9—10.

Hermányi Dienes József neve és munkássága még a szakember előtt is alig ismert. Fel-felbukkant ugyan egy-egy ízes anekdótája, érdekes feljegyzése irodalom-, család- és egyháztörténeti jellegű munkákban. Kéziratban, és pedig Ercesey György 1845-ben vett másolatában maradt anekdótagyűjteményének becsét és jelentőségét a maga valójában azonban György Lajos ismerte föl. Neki köszönhetjük, hogy feltárta előttünk a régi Erdély e ritka közvetlen hangú prózáiróját. A 339 rövidebb-hosszabb, egyénre és korra

jellemző darabból 230 olvasható mintaszerű kiadásban e két kötetcskében. Alapos bepillantásra nyílik tehát alkalmunk a XVIII. századi Erdély mindennapi életébe, művelődésének elemi részecskéibe. Amit és ahogy látunk belőle, az Hermányi Dienes József érdeme, akinek munkája György Lajos szerint az anekdóta „magyar történetében az ősi típust minden jellegzetes vonásával egymagában őrzi és képviseli”. Szándéka azonban már a szerző papi tisztje miatt is erkölcstanító. Lehet, hogy látszólag... Bizonyos, hogy a Praefatio mottójába fölvette e sorokat: „Vitio alterius sapiens emendit suum...”. S újra említi, hogy „e sok dibdáb dolgokat tövel-heggyel, éllel-fokkal, ággal-boggal összehányt szemétdombja is arra való, hogy bölcsesbbé légy”. Eruditio és morál jellegzetesen XVIII. századi gondolkodás. A mű, alighanem az író korai halála miatt, célt nem ért, maradt eszköz, s reánk vár, hogy jelentőségét elismerve, húsz esztendővel korábbra helyezzük a magyar gyűjteményes anekdóta kezdetét. (A „Nagynyedi” 1762-ből, Kónyié 1782-ből való!) —y.

Csonka Ferenc: *Hiador*. Budapest, 1944. (Szerző.) 87 l.

Milyen jellemző, hogy életrajzírója nem polgári nevét, hanem a költőt tüzte címlapjára: *Hiador*. Ismerjük e nevet, és mindig Petőfi ötlük vele kapcsolatban eszünkbe. Hiadort játszotta ki a Petőfi-ellenes tábor Petőfivel szemben. Ennyi minden, ami az irodalmi közvéleményben Jámor Párról fennmaradt. Nagy önmegtágadás kell ahhoz, hogy az ember ilyen kevésbbé jelentékeny költővel foglalkozzék. Viszont disszertációról lévén szó, nehéz kezdő embereknek nagy költőről, nagy íróról végleges véleményt formálni. Nehéz ez a csekélyebb tehetségeknél is, de ott veszélytelenebb. A doktori értekezések hivatása részben az is, hogy az irodalomtudomány számára anyagot szállítson, gyűjtsön és megőrkítse azok életét és működését — mielőtt még elkallódnak az adatok —, akik jelentősége nem ér fel terjedelmesebb biográfiáig. Az egy író felölő disszertációkban a dolog természetéből folyólag az életrajzi rész mindig a legértékesebb, legmegbízhatóbb. Itt is. A mellett élvezetes. A dolgozat egyharmadát teszi ki. Csak két jelentéktelen előírás van benne: Jankovác nem Jánosháza, hanem Jánoshalma (Bács megye), továbbá *Hiador* sírján — tudomásom szerint — sohasem volt emlékmű, csak egyszerű fakereszt. A sírgondozásra létesített alapítvány az első világháborúban elértéktelenedett. A ma is elhanyagolt sírra új fakeresztet állított nemrégiben Szabadka.

A továbbiakban Jámor Pál líráját, drámáit, epikáját méltatja Csonka Ferenc és tudományos munkásságával ismerteti meg. Csonka módszere helyes és bátor: nem befolyásoltatta magát divatos szólamoktól, becsületesen, pozitíve veszi sorba *Hiador* munkáit. A végén, „a kritika mérlegén” című fejezetben megadott állásfoglalása végérvényesnek mondható. Csonka ugyanis elkerülte az elfogultság veszélyét, ami az embert fenyegeti, ha egy íróval behatóbban foglalkozik. Tárgyilagos maradt, és megtalálta azt a nézőpontot, amely szerint kell megítélnünk *Hiadort*, a költőt: *lekéssett koráról*. Az almanach-líra egy kései képviselője, és mint ilyen kell őt megítélnünk. *Hiador* továbbra is jelentéktelen költői egyéniség marad, de munkássága Csonka Ferenc becsületes, szorgalmas, komoly dolgozata nyomán tisztábban áll előttünk.

Zimándi Pius.

Papp István: Az irodalom életformái. Bevezetés a magyar irodalom-ismeretbe. Debrecen, 1943. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézete, 65 l.

Papp István fejtegetéseivel „az irodalmi élettevékenység szálainak kibogozásában s a magyar irodalom lényegének tisztázásában” szeretne segítséget nyújtani. (5. l.) Célja „az irodalom lényegvizsgálatának útját kijelölni”, munkája ebből a szempontból „bevezetés a magyar irodalmi gondolkodásba”. (4. l.)

Fejtegetéseit az irodalom fogalmának meghatározása után az irodalmi élet és a műfajok keletkezésének vázolásával kezdi. (I. fejezet.) Azután röviden áttekinti irodalomtudományunk fejlődését és az irodalomtörténeti kutatás segédeszközeit (II. fej.), majd áttér irodalmunk rétegeinek jellemzésére a „szájhagyomány”, a „másolók”, a „fordítók”, a „magyar művek”, a „magyar író” és a „magyar közönség” elnevezésű kategóriák szerint. (III. fej.) Végül irodalmi értékeinkkel — „magyar szépség, magyar igazság, magyar együttműködés” — foglalkozik. (IV. fej.) Művét néhány ügyesen szerkesztett táblázatos áttekintés egészíti ki.

Amint az egyes fejezetcímekből is kitetszik, Papp István irodalombölcseleti szempontból foglalta szintézisbe költészetünk fejlődéstörténetét. Dicsőrnünk kell tájékozottságát (jól ismeri és felhasználja Horváth János és Thienemann Tivadar irodalomelméletét, ha nem tartja is érdemesnek utalni rájuk), helyenként megcsillanó eredeti felfogását, egészben véve azonban úgy érezzük, hogy írói becsvágya kelleténél jobban elhallgattatta a tudósra kötelező kritikai érzéket. Szintézis csakis előzetes analízis alapján lehetséges, Papp István pedig az egyes tények elemzése, főleg pedig kiértékelésük terén nem járt el eléggé gondos körültekintéssel. Hogy csak néhány kirívó példát említsünk: az irodalom és a költészet fogalmát állandóan összezavarja; szerinte előbb volt próza s csak később verses „irodalmisság” (6. l.); a színművészet keletkezéséről vallott felfogása súlyos tájékozatlanság (7. l.); nem veszi figyelembe a közönség irodalomalakító szerepét a középkorban (9. l.); egészen naív a szép fogalmának (13. l.), a XVI. század irodalmi tudatának (15. l.), a nyelvnek (22. l.) meghatározása *é. i. t.* Ilyen körülmények között Papp István rendszere nem a lelkiismeretesen megvizsgált egyes adatokból kinőtt organikus egység, hanem egy merev dedukció eredménye, amely egy eleve elképzelt érték- és tényösszefüggéshez idomítja hozzá a történeti eseteket. Ennek az erőszakos tényferdítésnek ijesztő példája, amit Vörösmarty *Zalán futásával* kapcsolatban művel: „A Zalán az első jelentősebb lépés a felső irodalomnak az ősi hagyományrétegbe való gyökerereszttése felé. Vele és rajta keresztül vonult be a honfoglalás hősi hagyománya írásos irodalmunkba. Vörösmarty egyúttal tovább szötte azt a hitregevilágot, amelyet Székely Sándor indított útnak”... stb., stb. (33. l.) De elszomorítóan kritikátlan az is, amit a „magyar író lélekalkatának néhány alapsajátosságairól” mond (50—53. l.) — az itt felsorolt jegyek Homerosztól Valéry-ig a világ minden költőjére érvényesek.

Papp István munkájának második alapvető fogyatkozása, hogy helyenként, főleg fejtegetéseinek második felében nem irodalmi szempontok szerint vizsgálja anyagát. Nagyhangú, de mindvégig ködös terminológiája (alkat, sors-tudomány, életszerep, hagyományirodalom, irodalombölcselet, azaz nemzeti irodalomtörténet, stb.), valamint a helytelenül értelmezett „hungarológiai szem-

pont" hangoztatása is arra mutat, hogy Papp Istvánban még küszködik egymással a jószándékú reformvágytól fűtött, de a korszerű dialektika ingoványaira tévedt kritikus és a tisztán tudományos szempontok szerint gondolkodó és ítélkező irodalomtudós. Ezt a dolgozatát ő maga is vázlatnak nevezi — reméljük, hogy a végleges kidolgozásban az utóbbi fog győzedelmeskedni. *rtr.*

Nábrády Mihály: *A magyar írói életrajz.* Debrecen, 1942. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének kiadása, 84 l.

A tanulmány első fele bölcsészdoktori értekezéseink átlagos színvonalán áll. A szerző mindenek előtt az életrajz műformájának kialakulását ismerteti hazánkban Révay Miklós, Bacsfányi János, Paintner Mihály, Kazinczy Ferenc és Domby Márton munkássága nyomán. Majd röviden érintve Toldy Ferenc tevékenységét, részletesen méltatja Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzát, mint a legművészebb magyar életrajzot. Ezekkel a fejtegetésekkel teljes mértékben egyetértünk, legfeljebb azt említjük meg, hogy figyelembe lehetett volna még venni Gyulai irodalompolitikai elgondolásait s a Vörösmarty-életrajz keletkezésének és módszerének az ú. n. irodalmi Deák-párt elvi cdkitűzéseiből fűződő kapcsolatait is.

A dolgozat második része, amely életrajzirodalmunknak a Gyulai Pál korszakát követő eseményeivel foglalkozik, sajnos már nem üti meg a kívánható mértéket. A hatalmas anyag rendszerezése mindenképpen meghaladta a szerző erejét és tudományos készségét. Először is hiányos az anyaggyűjtés. Egyik legszorgalmasabb életrajzíróknak, Váczy Jánosnak működését érthetetlen módon mellőzi; nem foglalkozik Szűcsi József Bajza-, Dézsi Lajos Jósika-, Ferenczi Zoltán Eötvös és Csokonai életrajzával; Vértessy Jenő Kölcsény-monográfiájának épen csak a címét említi; Császár Elemérnek csak az *Anyos Pálja* szerepel, a *Verseghy Ferenc* és a *Kisfaludy Sándor* már nem. Arról még vitatkozhatunk, vajjon Riedl *Arany Jánosa* valóban írói életrajz-e, de Horváth János *Petőfi*-je és Zsigmond Ferenc *Jókai*-ja egészen bizonyosan nem az. Hibás azonban az egyes életrajzok kiértékelése is. A szerző például nem látta meg, hogy Papp Ferenc két nagyjelentőségű monográfiája jellegzetesen „akadémiai életrajz”; azt sem értjük, hogy kerülhetett egy kalap alá Bánóczi József Kisfaludy Károlyról írt pályaképe Mikszáth Kálmán *Jókai*-jával, mint az „életrajz népszerűsítésének” előfutára. S miért „nemzetibb szellemű” Papp Károly munkája Tóth Ederől Riedl Frigyes *Arany János*-énál? Császár Elemér legközelebbi szellemi rokona valóban Szilády Áron lett volna? stb. stb.

A mellékletül csatolt bibliográfiában viszont zavart kelt, hogy a szerző nem tesz világos különbséget egyrészt önálló monográfia és a művek kiadása elé készített bevezetés, másrészt a szorosan vett biográfia és az írói arckép között. Nábrády dolgozata tehát korántsem teszi feleslegessé a téma újabb és alaposabb kidolgozását. *rtr.*

Balás P. Elemér: *A Széchenyi—Kossuth ellentét hírlapi vitájuk tükrében.* Kolozsvár, 1943. (Ferenc József-Tudománygyűjtem.) [2], 230 l, 8°.

A Széchenyi—Kossuth ellentét — formai értelmezésében, hiszen a szerző szándékosan és tudatosan a már történetileg teljesen ismert anyag új értelmezésére és nem új ténymegállapításokra törekszik — a sajtó lényegéből fakad. „Ez a vita, amely Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája címen köz-

ismert, nemcsak annyiban hírlapi vita, hogy részben hírlapokban, részben egy hírlap körül folyt, hanem annyiban is, hogy tárgya egészen határozottan és világosan — nem is intuitíve, hanem a vitatkozók és segítőtársaik tudatos, reflektált felfogása szerint — éppen a hírlapnak, az időszaki sajtónak közéleti jelentősége, az időszaki sajtó közéleti hivatásának felderítése. A vitázó felek kifejezetten tudatában vannak annak a körülménynek, hogy rajtuk keresztül a könyv, a röpirat harcol az újság ellen. Ebben a harcban Széchenyi a könyv embere, Kossuth az újságé. Vagy pontosabban, a szerző terminológiájának megfelelően, Széchenyi a publicista típusa, Kossuth a zsurnalisztáé. Széchenyi felfogása szerint a zsurnalisztának az események regisztrálására kellene szorítkoznia: reflektálni, eszméket felvetni csak a publicista jogosult, akinak közlőeszköze nem a napról-napra visszatérő, szétszórt figyelmű hírlap, hanem az egyszer megjelenő könyv. Csakhogy Kossuth, az újságíró, magának követelte a publicista jogát is s a harc az ő javára dőlt el, mint ahogy általában és nemcsak Magyarországon sikerült elismertetni az újság jogát a publicisztikához. Széchenyi teljes legyőzöttségében maga is az újság eszközához volt kénytelen nyúlni: a Kelet Népe után már a Jelenkor hasábjain folytatta a védekezést Kossuth veszedelmesnek minősített módszerei ellen.

De min alapult végső elemzésben a hírlap győzelme a könyv fölött? Azon, ami a hírlap lényegét jelenti: a periodicitáson, a rövid időközökben, gyors egymásutánban történő megjelenésen. „Az olvasó ajtaján valósággal bekopogtató, az olvasót felkereső, nem magát kerestető újság elborítja az érdeklődő világot, egyúttal *lelki* beállítottságot is teremt, mégpedig egész általánosságban.“ A szabályos és gyors megjelenés pedig az újság technikai és gazdasági szervezetének, tehát a *dologi tényező* nagy szerepének köszönhető. Már a könyvnyomtatás feltalálása is döntő jelentőséget adott a dologi tényezőnek a gondolatok közlésében: az író személyi vonatkozásai a nyomtatványban, egy dologban testesülnek meg. Az emberi gondolat és a korlátlanul sokszorosított sajtótermék között űr van, amelynek kitöltése csak a dologi világ, a tárgyak egész sorának bevonásával lehetséges: mozgatható fémbetűk egymás mellé illesztése adja a szedést, amelyet befestékeznek s a papírost ráhelyezve a préssal leszorítanak. A másoló írótolla vagy ecsetje helyébe egész gépezet kerül: dolgoknak egymásra ható rendszere.

És mindaz, ami a sajtót általában jellemzi, fokozottan illik az időszaki sajtóra, amely állandóan és rendszeresen visszatérő jellegénél fogva sokkal nagyobb mértékben fejti ki a dologi elem hatását, mint a könyvsajtó. „Az időszaki sajtóban már nemcsak a dolog jut önálló élethez, hanem a sajtótermék válik önálló személyiséggé, amely a nyilvánossághoz beszél és erre mint valami valóságos élőlény hat.“ A sajtó dologisága tehát az élet realitásán túl egy valóságos második realitást hoz létre. Ezt a második realitást pedig a gép teremti, a közvetlen személyi hatás kikapcsolásával: innen a sajtó személytelensége, anonimitása. Az anonimitás a sajtó lényege s nem valamely esetleges tulajdonsága. Az anoním, absztrakt dologi tényező előtérbe nyomulásában Balás Elemér az újkor szellemi irányának lényeges jellemzőjét látja, amely a kultúra egész területén éppúgy érezteti hatását, mint a jogalkotásban. Az újkor dologi szemlélete éles ellentétben áll a középkor keresztény jellegű személyi szemléletével, de nem azonos az ókorban már megtalálható dologi

szemlélettel sem, mert — éppen a végletekig személyi szemléletű kereszténység végtelenségi gondolatának hatása alatt — a dolgok újfajta, dinamikus felfogását vezeti be. Az újkor dologi szemlélete *dinamikus dologi szemlélet*, szemben az antik *sztatikus dologi szemlélettel*. Az új szemlélet kialakulásában pedig a dologias sajtó nem részletjelenség, hanem maga is döntő tényező: elsőrangú része van abban, hogy a személyi kapcsolatok lazábbá, erőtlenné váltak s a dologi kapcsolatok lettek uralkodóvá a személyekből álló társadalomban.

Az elméleti szempontok szoros logikájú tisztázása után azok alkalmazásával keresi Balás Elemér a Széchenyi-Kossuth ellentét végső értelmezését. Az ellentét megértéséhez Széchenyi sokszor hangoztatott és sokféleképpen magyarázott arisztokratizmusa szolgáltatja a kulcsot. Az arisztokratikus szemlélet lényegében személyi szemlélet, a személy értékelésén, sorsszerűen meghatározott helyzetén alapul. A Pesti Hírlap, mint tipikus időszaki lap, Kossuth kezében mindennek az ellentéte, ami szemléletes és személyi. Amellett az arisztokrata Széchenyi Kossuthot személyében sem ismerte el alkalmazásnak a vezetésre: a kettőjük közti ellentét szükségszerű.

Hosszadalmasnak látszó ismertetésünk nem merítette ki Balás P. Elemér könyvének eszmegazdagágát. Thienemann *Irodalomtörténeti alapfogalmai* óta nálunk az írott betű útjának állomásait hasonlóan éles szemmel senki sem jelölte ki. Thienemann az idősaftóban az irodalom szükségszerű továbbfejlődésének útjelzőjét látta. Ennek a fejlődésnek egész távlatát még nem tekintetjük át, de irányát Balás Elemér könyve élesen vetíti elénk.

Dezsenyi Béla.

Hegy Endre: Szász Gerő élete és irodalmi munkássága. Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetéből. Kolozsvár, 1942. 56 l.

Jelentéktelen író, jelentős egyéniség. A szerzőnek igaza van, amikor hangsúlyozza az ilyen írókkal való foglalkozás szükségességét, hiszen hozzátartoznak „magunk megismeréséhez”. Szász Gerő Erdély protestáns életében játszott jelentős szerepet a múlt század második felében. Hitbuzgalmi lapot is szerkesztett, egyidőben püspökjelölt is volt. Mőzei megjelenésű alakja bizonyára sokáig élt még az erdélyiek emlékezetében. Az irodalomban bizony alig lehet hallani róla. Lírai verseket írt népi-nemzeti irányban, gyöngye epikus költeményeket, gyöngye drámát *Rolándné* címen. Már Arany János mondott — kevésbbé kedvező — véleményt Szász Gerő írói képességéről, és az őtőle megadott kép hitelesnek és végérvényesnek tartható. Hegyi Endre Szász Gerő életének ismertetése után irodalmi munkásságán megy végig önállósággal, de mindenütt elfogadva a kritikusok legtalálóbb véleményét. A becsületos doktori értekezés legegényibb része az életrajz, ennek összeállításával végezte a leg-hasznosabb munkát. Nagy tárgyismerettel, alapos szorgalommal, tárgyilagos-sággal megírt mű.

Z. P.

Egyetemes Philologiai Közlöny. — 1944. 1. sz. Dénes Tibor: *Péterfy Jenő, a szépirod.* Német nyelvű verseinek, novelláinak (*A bűvös hegedűs, Az olló*) és prózai műfordításainak (Conrad Ferdinand Meyer *A szent*, Gottfried Keller *Szerelmes levelet hiába ne írj*, C. F. Meyer *Jenatsch György* és Isolda Kurz *A humanisták*) elemzése. „Bizonyos, hogy nem ezek a művei tartják fenn az író nevét, de csak általuk teljes a Péterfy-mű.” — M. Ernuszt Johanna: *Néhány szó Dudits András védelmében.* Új adatok a jeles humanista politikai szerepléséről. „Politikai pályáját becsülettel fejezte be.” — Jancsó Elemér: *Gróf Teleki József intelmei fiához a szabadszűz rendbe való belépés ellen* (két levele alapján). — Eckhardt Sándor: *Roland találkozása egy magyar remetével.* „A Gesta Karoli Magni magyar remetéje Szent Márton francia mondájából szakadt ki... Az egész történet a szerzetes szellem terméke, de azé a cluny-i szellemé, amely szövetségre lépett a világi költés heroikus szellemével, hogy szent céljait a keresztény missziós tudattal összekapcsolja.”

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1944. 1. sz. Kerecsényi Dezső: *A világiság néhány változata XVI. századi irodalmunkban.* „A katolikus és protestáns igehirdetések, tanító vitázó írások olyan mélyen vészték bele a magyar lélekbe a világi hajlamok elítélését, hogy ez a szó népi nyelvünkben ma is ezt a XVI. századi eredetű jelentést hordozza”. A világiság tiszta típusa Verancsics Antal. „Ahogyan a hit ügyeihez, a különlegesen nehéz erdélyi politikához sem volt érzéke. Helyette annál erősebben élt benne az egyetemes európai „christianitas” tudata, a humanista műveltségi egységálmom. A politika szövevényeiből legföljebb arra az elvre jutott el, hogy valóságos Proteusnak, sokkarú polipnak, de sőt kamélonnak kell az embernek lennie, ha meg akar állni az erők és érdekek zűrzavarában. Jobb is félrehúzódni valami biztos helyre, esetleg valami „mediocris conditio”-ba... Az „urbanitas” volt az életforma, melyet hiába keresett János király ide-oda vándorló udvarában.” Később áttért Ferdinándhoz s egri püspök, majd esztergomi érsek lett. „Bornemisza Péternek éppen akkor jelentek meg hatalmas művei, de ezek valójában monumentális összegezőek: a tisztán reformációs író-típus vele jutott, soha többet meg nem ismételhetően, a tetőre.” A világiság megerősödésének egyik forrása a tudomány, szorosabb értelemben a filozófia művelése, másik forrása az iskola. „A századvég óvatossága erőre kapó világiságának képe azzal válik teljesebbé, hogy az írói, sőt éppen a költői mesterség öntudata is megnövekedik.” — Kristóf György: *Miklós Miklós.* Petőfi utolsó vendéglátó barátjának, végső napjai tanújának, a tordai református papnak életrajza és irodalmi munkásságának története. Az 1807. és 1869. között élt Miklós Miklós szépirodai munkásságát (versek az egykori évkönyvekben, drámafordítások, egyházi beszédek és az első magyar komikusról, Jancsó Pálról szóló, a Vas. Újságban megjelent cikkek) hamar abbahagyta s egész életét egyházának és családjának szentelte. Hol és mikor ismerkedtek meg Petőfivel, nem lehet határozottan megállapítani, de

amikor Petőfi első ízben, 1849. márc. 28-án Tordán fölkereste, már mint barátok üdvözölték egymást. Másodszor néhány hónappal később, július 19-én menekülő családjával szállt meg Miklóséknál. Petőfi 21-én már elvált övéitől, családja azonban aug. 14-ig élvezte a vendéglátó gondos szeretetét. — *Ismeretlen Tompa-versek a Második losonci verseskönyvben.* Állítólagos Tompa-versek. (Huszárdal, A honvéd, A szegény honvéd.) — *Szemere Miklós levelei Erdélyi Jánoshoz (1).* Bevezető tanulmány, szerzője és a levelek közreadója, Erdélyi János unokája, Erdélyi Pál leánya, Erdélyi Zsuzsa. — *Ars Medica.* Az *Ars Medica*-nak két példánya ismeretes. Az egyik az 1610. évi csonka eredeti, melyet *XVI. századi magyar orvosi könyv*-ként adott ki Varjas Béla, a másik az 1754. évi másolat. A másolat, amennyiben a praefatio után hiányzó első négy lapja, illetve nyolc oldala az eredetiben megvan, teljesnek mondható. — *Könyvismeret*ek.

Széphalom. — 1942. 12. kötet. Tóth László: *Erdélyi biedermeier.* (Ismeretétését lásd. Irodalomtörténet. 1942. 198.) — *Reményik Sándor halálára.* „Ha valakiről a halálakor azt mondjuk, hogy a nemzet élő lelkiismerete volt, akkor a nemzet vessen számot önmagával: mit tett ennek a lelkiismeretnek ápolására.” — Zolnai Béla: *Rostandtól Adyig.* „Ady Endre a legmagyarabb, ősi hangokat megszólaltató költők egyike.” — *Döbrentei Gábor levelei Gyulai Franciskához. (1843–48.)* — 1943. 13. kötet. Halász Emma: *Nisard magyarországi hatása.* Nisard-t Magyarországon az 1830-as évek végétől kezdve emlegetik, eszméinek és műveinek mélyebb ismerete 1870 felé kezdődik. Lényeges hatása főleg Salamon Ferenc, Gyulai Pál, Szász Károly, Szana Tamás, Vajda Viktor, Bodnár Zsigmond, Haraszti Gyula és még mások munkásságán kísérhető nyomon. — Vértés Magda: *Francianyelvű színi előadások Magyarországon.* Világi színpadon 1840-ben került először bemutatásra francianyelvű előadás — magyar színészek által. Híresebb Magyarországon játszó francia művészek: Rachel, Sarah Bernhardt, Coquelin, Réjane és Suzanne Després. — Zolnai Béla: *Van Tieghem világirodalomtörténete.* „A magyar írók közül betűrendben a következők találhatók Van Tieghem irodalomtörténetében: Ady Endre, Arany, Babits Mihály, Bajza, Balassi, Berzsenyi, Bessenyei, Csokonai, Eötvös, Gvadányi, Jókai, Kisfaludy, Karinthy, Katona, Kosztolányi, Madách, Mécs László, Mikszáth, Molnár, Móricz Zsigmond, Petőfi, Tolnai Lajos (ez kimaradhatott volna!), Tormay Cecil, Vajda János, Vörösmarty, Zrínyi Miklós. Ilyen gazdag sorozat még nem szerepelt külföldi munkában. Loliée összehasonlító irodalomtörténete (1906) még csak Petőfit, Vörösmartyt, Czikit (sic!), Dóczit (?), Eötvöst és Jókait említette, összesen négy sorban... Mindazonáltal hiányoznak: Jósika, Kemény Zsigmond, Tompa, Krúdy Gyula, Szabó Dezső és az új erdélyiek egytől-egyig...” — Zolnai Béla: *Rákóczi emlékek.* A Nagyfejedem művei kiadatlanul hevernek a hazai és külföldi kéziratárakban, ezekkel szemben még súlyos kötelességeink vannak. — Zolnai Béla: *Erdélyi biedermeier.* Néhány érdekes adalék Döbrentei Gyulai Franciskához intézett levelezéséből Tóth László tanulmányának kiegészítéseként.

Szemere Pál két ismeretlen levele Bártfay Lászlóhoz.

Ury Lajos ny. táblai tanácselnök úr irodalmi levelesládájából került elő Szemere Pál eddig ismeretlen két levele, amelyet az ő halára készített szíves engedélyével bocsátunk nyilvánosságra.

Az első levélnek az a különös érdekessége, hogy az 1838-i árvizet írja le több olyan részlettel, amelyről eddig nem volt tudomásunk.

A második levél tulajdonképpen nem levél, csak utólagos feljegyzése Szemere Pál és Bártfay László beszélgetéseinek, melyeket egy Pécelről Pest felé tartó útkon egymás között folytattak. Kár, hogy a feljegyzések néhol nagyon vázlatosak, elcsúsztak, összefüggéstelenek. Ezért vonatkozásaik nem mindig érthetőek, alig felfedhető homály üli meg őket. Ezt a nehézséget még csak fokozzák Szemere Pál hosszúra bonyolított, nehézkessé terhelt mondatai, amelyek zavarják a tisztánlátást. A feljegyzéseket a bennük felvetett esztétikai kérdések és koradatok teszik irodalmi értékűvé.

I. levél.

Martius 13-dikán láttuk egymást utoljára, édes jó Laczim. A' német színháznál néztük együtt a' duna jegének zajlását, a' gátat, a' tolongó sokaságot; 's ekkor jelentéd, hogy Kölcseyntől küldött iratsomó van Nálád letéve számomra. Feledém, hogy Ferit leveleim felküldetése iránt szólítám meg; 's így azt hittem, hogy az iratsomó vagy az Athenaeum és Figyelmező vagy pedig a' Themis szerkesztőjét illeti. Az nap a' magyar színházban töltöttük az estvét; de nem egymás mellett fogva ülést, mint mindig máskor: Te a' tribünnek, én meg' a' földszintnek hátsó székéből hallgattuk Beatricét. Tudod e, hogy Fáy András sora a' zártszékek között mingyárt az első felvonás vége felé kitakarodott, s' ezekkel együtt feleségem is? Vetted-e észre, mint üresedének mind inkább inkább a' lözsök? Hallottad e, midőn zajga a' nép, mondván, Das Wasser! a' víz? 'S nem ijedtél e meg, midőn az iránt támadt zibongás, hogy a' színházban tűz ütött ki? midőn felkiáltának néhányak, hogy semmi baj, csak vizet frissen? En ezen körülmények között szinte elvesztém lelkem jelenlétét; 's tömlőcből szabadult rab örömeivel örvendtettem a' firhang leeresztését. Még nagyobb örömemre szolgált, hogy inasom, kit feleségem utánam küldött, a' csarnokban bundám-nál fogva kapott meg, 's jelenté, hogy haza kísér, hogy feleségemnek baja nem történt, 's hogy a duna árja a' hazáig vezető utcákra még nem ömlött ki. Bugátot és nejét a' Wurm ház felé kísértem inasommal együtt, hogy ez, ha ott ár volna, ölében emelje a' kapuig a' gyenge beteges asszonyt. A' harminczad előtt már fénylett az ár; de Bugáték szárazon léphettek be szállásokba. A' lefekvés ideje elérkezett, 's a' rettegőzés után elbágyadva, elcsúnyva, több izben riadtam föl alvásomból.

Mártius 14 dike reggelén mind a' magunk mind vendégeink (Szemere Albertné és leánya Amália) cselédei keresének zsemlyét és tejet; de sikertelenül; tojássárgával és száraz kenyérrel reggeliztünk; 's ebédre sem magunknak sem vendégeinknek sem cselédeinknek nem volt kenyérök. Nyugtalankodva futám be a' város néhány utczáit, s' zsemlyét vagy pereczet vagy kenyeret sehol sem találtam. Balla kapitánnyal akadtam össze. Ez ebédre hitt, 's mondtam, hogy vendégeim vannak, 's mondtam, hogy nincs kenyér a' háznál. Balla Károl ígére egyet; 's ez ígélet némileg megnyugtatótt; 's az áradást mentem nézni. Barátom! irtózáttal emlékezem vissza! Horvát Istvánval találkoztán, ki könnyüben lábbadozó szemekkel jelenté, hogy könyvtára a' Museum roskadozó 's víztől körül vett falai között veszélyben forog. Később látam, hogy Horvát a' Museum felé megy fiakeren, 's utána indultam; 's Doctor Pólya Józseffel együtt néztünk a' Sándor utczába, 's együtt láttunk három házat jajveszéklések után porfeleget erosztani magokból, melly az összeroskadás jele volt; 's együtt láttuk, hogy a' czukor utczában egy két-eleteres ház már oszlopokkal volt megtámasztva, 's együtt láttuk, hogy a' szénapiacz mindenfelé el volt borítva árral; 's együtt sejtettük, hogy az üllei utat is hasonló csapás érte, 's hogy a' Károlyi György küllakása is víz alatt áll. Rettégések között emlékeztünk Reátok, édes jó Laczim! bár ismertem lelked crejét, 's tudtam, hittem legalább, hogy a' baj nem egy könnyen hozza bonyolódásba vagy épen elszakadásba az ítélet kalauzfonalait. Hiszen a' magyar színházban az ijesztegetések alatt többször tekintettem Rád, s' nyugalmas arczodból merítettem bátorságot. Valóban, édes jó Laczim, Te szerencsésen vagy teremtvé! Fejed nem egy hamar szédül, lábad nem egy hamar tántorog — 's phisicai és morális veszélyek között egyaránt! 'S e' hit okozá, hogy Felőled és családod felől a' legbiztosabb remények között gondolkoztam mind addig, míg Vörösmartytól hallhatám, hogy a' gróf palotájában találtatok menedékhelyet, 's szomelyeiteket legkisebb baj sem érte. — Az ár tekintéséből dől utáni egy óra-kor tértem haza; 's nem sokára ez után megérkezett Balla Károl ajándékkenyere is. Barátom! Kezembe kaptam, és megcsókolám! — Estve felé Fáy András családjával és Vörösmartyval Fáy Ferenczné szállására futamodott, még pedig egészen által meg' által nedvesedett köntösben, mert a' teknyőből, mellyen áradásborított udvarából menekedni akart, hanyat-homlok esett a vízbe. Tudod, édes jó Laczim, hogy özvegy Fáy Ferencné, született Mariássy Ilona, 's a' nagyhid utczában lévő közös Fáy-háznál ugyan azon, ugymint második, emeleten tartunk szállást. Itt valánk tehát, és többnyire együtt valánk a' lakuzóttekkel: de, barátom, a' két Fáyné 's az egyik leánya el valának rémülve, 's a' rettegés már feleségemre, később Fáy Andrára, legkésőbb Vörösmartyra is, kezdett lassanként elragadozni. Egyébiránt ezek a mi szomszédaink, még mi csendesen vacsorálunk, péczeli vörös borom és pontos által keresének fölbátorodást; 's ha találtak e' azt sziveik és veséjük mondanák meg!

Mártius 15 dikén reggel ismét fekete kávé tojássárgával tej nélkül 's piritos Balla rozskenyéréből. De ez tűrhető volt, azon szomorú hírháláshoz képest, hogy a' házunk alatt lévő istállók csordultig tele vannak, 's hogy a' házunk alatt lévő pinczék lépcsőzetei közül nem több mint csak

két grádics van ki a' vízből; türethető volt azon rettentő hírkalláshoz képest, hogy a duna árja irtóztatóan nőtt, hogy a' földrengés temérdek házakat rozzantott meg. Dél után utcáinkon futamodni kezdett a' nép, 's kiáltozák, hogy a' Haris ház roskadozni készül (házunkkal által ellenben a' harmadik tőlünk). Kitekintettünk az utcára. Asszonyaink kapkodtak holmijok után; csomóba kötötték 's futának a' grádics felé. De hova? Mindnyájuk feledék a' kérdés feleletét: később csakugyan visszatértek, 's az ablakok közt állottak résen. Irtóztató, édes barátom! Néhány pillanat múlva, mintha ágyuból lőnének, szörnyű hang csap fulukbe, 's szemben velök porfüst emelkedik föl. Nem sokára tudva volt, hogy Deron háza omlott össze. Tudod, édes jó Laczim, hogy e' háztól elég távol volt az áradás; tudod, hogy odáig nem is jutott el. Tapasztalni, hogy a' ház szárazon is dől, kétségbe ejtő körülmény volt. Már nem arról gondolkodánk, mint maradásunk életben, hanem arról, mely halálmemet óhajtunk inkább. A' ház üssön e agyon? A víz fulasszon e meg? Az eh öljön e el? E' képzeletekkel és tünődésekkel hagytam el szerencsétlen szomszédaimat, kik azonban ismét péczei vörös borommal edzették bátorságokat a' lefekvés előtt. — Feledém írni, hogy Stuller Ferenc, a' gyermek Ráday Pál nevelője, Péczelről betekintte hozzánk Martius 14 dikén jókor reggel 's tudakozá, mit izenünk tőle Péczelre, 's feleségem kenyeret és tejet bízott reá; 's Stüller ígérget tőn, hogy másnap ismét bejő, 's meglátogat. Ez a' körülmény vigasztalásul szolgált, 's remélni kezdtünk olykor olykor, hogy Stüller képes leszen valahol ladikot kapni, 's bennünket Péczelre kiszabadítani. E' remény csendessé tehetette volna alvásunkat: de Pólya József lovai az udvarunkon egész éjen keresztül szüntelen csörtetvén, igen sokszor kelle fölriadnunk.

Martius 16 dikán, mint az ezt megelőző két napon, szinte hátra volt a' fekete leves, az örökre megemlegetendő, tudnillik a' fekete kávé tojásárgával tej nélkül; 's ezt keservesen töltögettük be száinkon; 's általmentünk Fáy Andrásékhoz, Ferenczné vendégéhez, ki reszketve fázott, 's el volt rokedve a' tegnap előtti keresztulázás miatt, 's a' miatt, hogy félelmentől elalélt feleségén tünődni már kifáradott. A' szabadulás módjai felől tanácskozáink épen, midőn Budáról Vásárhelyinek követje földmérő Asbót úr lépett be, 's jelenté, hogy Vörösmartyt ladikon viszi által Budára. A' nagy költész 's nem kisebb ember megköszöné az ajánlást, de olly kikötéssel, hogy csak társaival együtt fogadja el. Asbót e' részben fennakadt, mert a' ladik kicsiny volt mindnyájunk számára. A' vándortársaság kétségkívül határozást tőn; de mit? semmiképen nem emlékezem. Tíz óra felé lehetett az idő, midőn szobámba Stuller rohant be, 's mondá, hogy ladik van, mely bennünket mindnyájunkat felveszen, 's a' kerepesi lineáig fog vinni. Tőlünk Fáyékhoz szaladt, 's jelenté ottani társainknak is; 's mindnyájunkat sürgetett a' sietésre; a' minthogy valamennyien csaknem észveszve, semmivel, sem vendéggel, sem cseléddel, sem pénzünkkel nem gondolva, rohantunk le a' grádicsokon, ki az utcára. Midőn a' szegleten lévő zsidókávéházunknál a' kaszárnya felé fordultunk, a' hemzsegó népsokaság, mely szembe tolongott felénk, kiáltozott: döl a' ház! döl a' ház; 's mi épen a' dölni kiáltott ház felé futottunk, 's zavarodásba jöttünk, 's Fáy András egyetlen fiját Gusztávot elveszté szemei elől, 's itt és ott keresgélé az alatt,

míg Stuller, a' szabadítónk, a' megváltónk, mind úntalan a' sietésre nőgattott, serkentett bennünket. Végtére eljutottunk az inválidus-kaszárnya patikájának szegletéhez, hol a' balkézre lévő utcza végében gondoltuk, vagy inkább Stuller után tudtuk a' ladikot várni reánk. Előttünk két ház leroskadva a' szűkutczán! Előttünk egy rabló fényes nappal, ki a ledölt házba bement, 's egész bátorsággal orza ki egyet és mást, míg Stuller megszidalmazván 's csak nem megbotozván, el nem üzte az istentelent. Itt találtam, szemben a' vármegye házával Schedelt. Kiáltottam neki; mondtam, hogy Péczelre szándékozunk; kérdezősködtem Bajza felől, 's üzentem, jöjjön hozzánk Péczelre. Schedel azt felelte visszakíáltva, mert köztünk víz volt, hogy az Athenaeum szerkesztő-hivatalának falai bástyaeőrösségűek. Tíz órától fél egyig vártunk a' ladikra: de ekkor, végtére, megérkezett. Csak most kezdettem hinni, hogy életben maradhatok. Ezek léptünk be: Vörösmarty, Fáy András, Fáy Andrásné, Fáy Gusztáv, Fáy Ferenczné, Fáy Emília, Fáy Feri, Kazinczy Gábor, Böjty, a' péczeli notarius fija, a' feleségem, és én; 's a' feleségem és én valósággal mi legeslegutolsók valánk; valamint említenem kell, hogy Vörösmarty is csak feleségem előtt lépett be a' ladikba, Fáy Emminek segítővén. Hidaszkatonaság vitt bennünket, 's igen hamar és igen biztosan. Mindenfelé víz és víz! mindenfelé házromok! mindenfelé csolnakok, talpak, teknyők, 's rajtok menekvők. Fejem több ízben szédült el ez irtóztató látások között. Végre a lineánál kikötöttünk. Ah, barátom! Leírhatatlan a' szabaddulás örömének érzése! 'S minden érzés leírhatatlan, mely csupa érzés, csupa állati érzés, minden reflexió nélkül. 'S életmentéskor az ember, legalább az illy elbetegesedett idegű ember mint én, csak állat. Annyi bizonyos, hogy a' mi vándortársaságunk, mihelyt a' szárazra lépett, azonnal mindenki előszedte a' mije volt, volt pedig Fáy Ferencznénél 's vendégeinél 'sódar, zsemlye, és kenyér, nálam és feleségemnél kenyér és sajt — 's mindnyájan falatoztunk, a' homokra kényelemmel telepedvén le. Ez alatt egy posta kínálkozott nekem, ki Péczelre fogna vinni, 's én meg is alkudtam vele 's feleségem szekérébe föl is ült, minthogy hamarabb akartunk hon lenni, hogy rendelést tehessünk előre a' péczeli üres kamarában, melyből határozásunk szerint Vörösmartyt valánk megvendégelendők. Társaink felzúdultak, mondván: nem illik elhagynunk a' társaságot; 's feleségem engede nekik, 's lelépett a' posta szekereből. Azonban Fáy Ferenczné alig pillantá meg Hadnagy Högyészinek szekerét és lovait, azonnal fogatni hagyott; 's ő, fija, leánya, Fáy András, Andrásné, 's fíjok Gusztáv, feledék a' mit kevéssel elébb mondanak, hogy nem illik elhagyni a' társaságot, 's egész csendes nyugalommal hagyának el bennünket. A' jó isten könnyőrele rajtunk is, rajtam és feleségemen; 's a' péczeli molnárunk a' legszívesebb arcczal kínálá szekerét; 's mi ez előbbiek példája után elhagytuk Vörösmartyt a' többivel együtt, 's döcögöttünk haza felé. Mielőtt én és feleségem szekerre ülénk, keservesen szollamlottam föl társaim előtt, hogy ilyen a' magyar; csak a' szerencsétlenség kapcsolja tömeggé őket, a szerencse föltűnésével kiki odább áll 's feledi a' közt, feledi az egyesületet. Mondám, és saját példámmal bizonyítám be. Azonban útunk alatt kevés idő múlva örömeikoltások hallatszottak felénk, 's azok Vörösmartynak 's úti társainak zajaik voltak. Őket a' posta szekér hozta Péczelre. Meg nem állhatom, édes jó Laczim, hogy el ne beszéljem, vagy legalább, hogy egy két szót ne ejtsek arról, mint

fogadtatánk Péczelen. A' falu küszöbén Veronát találtuk, azt, ki tizenhét évig szolgálta házamat; 's barátom, zokogó örömsírással futva szekerünkhöz, megállítva szekerünket, szorítva 's csókolva kezeinket! Barátom! kincsek kincse a' szeretet. Ez a' legfőbb boldogság minden boldogságok között! Elképzelem most, midőn e sorokat írom, ha Te, édes jó Laczim, vagy a' mi Kölcseynk, ha ti fogadtatok volna bennünket így! Elképzelem, igen; és — hiszem. Hiszen Te engemet... De minék a' declaratiók? Tehát vedd cselekedetemet. Olvassd bízvást leveleimet Kölcseyhez! Azokban gyengeségeimre, talán vétkességeimre is bukkansz?! 'S ha is! Szeretni talán nem szűnsz meg!? Egyébiránt könyörgök, méltóztassál megszámolni hány darabok; szedd rendbe; 's ha lehet, mentől hamarabb HOZOK! Magaddal és családdal együtt! De, édes jó Laczim, hallgassd meg kérésemet és kérésünket! Írj, mikor küldjük be! Addig is a' Tekintetes Asszony kezét csókolom; csókolom Lenit, Józsa urat tiszteltem, 's tiszteltem barátinkat! Még egyszer könyörgök: JERTEK HOZZANK!

Ölellek

Péczel, Apr. 2. 1838.

Palid.

Ezen leveletem Tabularis ügyvéd Fatowics úr adja kezéhez. Ő a' hét péntéken szándékozik kijöni. Akkor bizonyosan veendem soraidat leveleim mennyisége felől, 'sőt talán veendhetem magokat a' leveleket is, hogy a' magam leveleit a' Kölcseyével egybe rakván, Te, midőn Péczelen mulatsz, az egész levelezést olvashasd. Hát az Ottlyk-kézirat meg maradhatott e? Nem tudnál e nekem az öreg Vitkovicsné felől hírt mondani; nagyon nyugtalan vagyok sorsa iránt. Schedel Vitkovics féle papirosok iránt üzent. Mondd neki, édes jó Laczim, hogy szívesen szolgálok azzal, a' mim van: de ránduljon ki, 's nézze 's ítélje meg, minék veheti hasznát.

És még egyszer! Vedd forró csókomat, édes jó Laczim! Te legérdemesebbike minden halandóknak!

II. levél.

Tegnap ilyenkor meg sem álmodám, édes jó Laczim, hogy kocsiban üljek veled, 's oly szándékkal, hogy a' jelen és jövő hónap napjait Pesten töltssem el; 's mindezt baráti látogatásodnak 's feleségecském gondoskodásának köszönhetem. E' nyilatkozással indultunk meg udvaromról. A' pesti út első hídján haladtunk keresztül, midőn fejtegetém, melly különég van közötttem és feleségecském között. Ő, mint a' jó 's ép szerkezetű óra, melly pontosan jár, mutat és ver, mindig ugyanaz; szinte kivétel alá tartozván Virgil észrevételéből, varium et mutabile semper foemina; én pedig, mint Ráday és Wesselényi előtt mondtam, oly ingatag 's oly változékonny vagyok, hogy hajlandóságomat, 's jóra és nemjóra, szépre és nemszépre egyiránt, inkább akaródzásnak, mint akarásnak lehet nevezni. Te engem erre mosolyogva, egyszersmind engem biztatva és erősítgetve feleltél; 's feleleted sokban hasonlatos volt ahhoz, mit Schiller mond: Zwei sind der Pfad, auf welchen der Mensch zur Tugend emporstrebt; schliesst sich der eine dir zu, thut sich dir der andre dir auf: wohl dem, den sein Geschick liebend auf beyden geführt.

Beszélém, hogy Schedel a' közelebb mult télen csudálkozott rajtam, midőn Dumas művét, Keant, a' magyar színházban égis magasztalám; ki-

mondá, hogy Dumas művei gondolva derekasint, de költve sehogy sincsenek: azonban éppen ezen alkalomkor hallám tőle, hogy ő Egmont álmának megjelenését Clärchen szellem alakjában, nem tragoediai fénynek, hanem tragoedai árnyacsáknak tekinti. Mindketten ellenkezőleg vélekedtünk; 's Dumasra és Goethe Egmontjára nézve egyiránt; tudnillik Schedellel. Az úgynevezett fictiók jövének ekkor szőnyegre; 's ezek oda vezetének bennünket, hogy pura aestheticánk elve gyanánt alapítanók meg: a' Szépben nem veritas naturae, hanem veritas artis, az úr; 's a' veritas artis nem egyéb, mint verosimile. Talán szóba fogott jőni, hogy a' veritas naturae, kivált a' hellén művészet romjainak korában, azaz keresztyén korunkban, oly zsarnok az aestheticában, mint a' dominus Usus a' philológiában? Arra jól emlékezem, hogy épen Péczel határát hagytuk el, 's Csaba helységébe jutánk, midőn árny és elszóródás szavaink felől beszélgettünk, melyekre Kazinczy ada példányt. A' német Zerstreung, mondtam, képbén festi azon állapotunkat, midőn lelkünk érzései más meg' más és egymástól különböző tárgyak között mintegy elszórva, elzülálva vannak. Mondottuk, hogy Kazinczy célirányosan cselekszik, hogy a' német képszavat általhozá: de annak adtuk dícséretünket, ki Kazinczy magát-elszórását, mind magyarosabban 's mind sokkal szebben, elszórakozottnak, elszóródottnak változtatá el. Ekkor említém azt is, hogy Schillerből a' messzinaí hölgyet és Stuart Mariát, úgynevezett interlinealis módban, azért próbálám fordítani, 1811 dik év körül, hogy lássam, egy vagy más német képszavat mennyire lehet általmásolni nyelvünkbe: de példára nem emlékezhetém többre, 's arra is hosszas keresgélés után, mint: beschirmen, pajzosolni. Szóba jött Szenvey magyar nyelve schilleri fordításában; hogy inkább könnyen, mint schilleri poesisgazdagsággal fordít. Szenveytől Kazinczyra tértünk által ismét, 's beszélgetésünk alatt most már nem másodszor, hanem harmadszor, sőt talán negyedszer. Kazinczy bántva érzette magát a' Tud. Gyűjteményben Füredi Vida' vagyis Horváth Endre recenziója által; 's minden fordított darabját, a' Podoczon kezdve, általadá nekem Lasztóczon — akkor hónapokat töltöttem Zemplén megyében napam házánál, két órányira Széphalomtól —; 's tüzelt, biztatott, 's olykor-olykor általrándulván hozzám, útba is igazított, 's támogatott és segélt: de dolgozásomat két év elmúltával sem rekeszthettem be, minthogy a' fordítást eredetijével sorról sorra, pontról pontra, hasonlítám együvé; 's minthogy a' megjegyzettek 's megrovottak száma tetemes mennyiségre szaporodott föl. Sőt a' második év multával még csak közepén fogtam lenni recenzióm' materialéji' gyűjtésének. Megmutattam a' készeket Kazinczy-nak; mutattam, mennyit hagyogatott el, 's nem csak Gesznerben, hanem még az Adolphs Briefe-jében is — vagy inkább helyesebben szólva, nem csak A-ban, hanem G-ben is; mert az inkább — classicusban elhagyni valamit, 's bár mit. nagyobb vétek —; 's mondtam, hogy elve a' fordításban ez volt, Et quae dasperat nitescere posse, relinquit; 's mondtam, hogy efféle elv, melly francia elv, 's nem wielandi, 's még kevésbbé vossi, ellenkezésben áll azon elvvel, mellyel akkor már Sallustot fordítá: és mindezek nem valának tetszésére Kazinczy-nak; noha hallgatott; én pedig félben hagytam a' dolgozást, a' készet vagy töredéket Kölcseynek küldvén Csekére, hogy azon esetre, ha academiai emlékbeszédében Kazinczy felett, jegyzeteim némi fölvilágosítás vagy utasítás gyanánt szolgálhatnának, hasznokat vehesse. Ekkor szólottunk a Majláth német

regéjének fordítása felől, s' a' Szent Hajdan' Gyöngyeinek G. recensense felől a' Kritikai lapokban, 's az felől, hogy Kazinczy és én a' G alatt Schedelt gyanítottuk 's a' t.; avagy még Péczelen? erre, megvallom, nem emlékszem. Hasonlólag nem maradt meg fejemben igen sok más egyéb, miket Te fogtál mondani, édes jó Lacczim, még pedig hol pro 's hol contra; 's valóban' nem volna érdemetlen pszichológiai vizsgálatra, az után tapogatoznunk: Többet vagy kevesebbet tartunk e meg saját beszédeinkből, mint társunkéból. Azért e, mert a' tárgyak mik magunkban már gyökeresedvők; a' tárgyak ellenben beszéd-társunktól, még csak általplántalandók lelkeinkbe? Azonban együtt-utazásunk alatt megtörténhetett az is, hogy fecsegésem Dunája, a' szerint szaggata el minden gátokat, mint németmagyartörök Dunánk ez idei Martius közepén Pestbudán és Budapesten. Annyi bizonyos, a' mennyire emlékezetemnek hinem lehet, hogy Keresztúr helységének nyugati végén még mindig én fecsegetem, 's folyvást és folyvást én fecsegetem.

Azonban, még nem jutottunk messzére, 's alig egy két puskalövetnyire a' Budapesti határföldön, vagy legelőn, midőn philológiai beszélgetésünk politicaivá változott el; 's ezt már talán állítani is merem, hogy o' tárgyakban Te valál a' beszélő, édes jó Lacczim, és én csak hallgatód, 's az is legfeljebb benovolus. Emlékezem ugyan, hogy nyereségnek tartám, ha apostatásitáinkért ha csak hat ezer forint is fizettetik évenként a' térítőnek; mert ez azt mutatja, hogy a' megvettetésből, mely nulla, valami több negativumba, azaz positivum felébe jutottunk el, 's talán abba, hogy tartanak tőlünk; emlékezem, hogy az oppositót egyáltalában és mindenütt hasznosnak mondam; Te azonban, édes jó Lacczim, political tárgyait nézve, egészen ellenkező véleményben voltál, mint én; de miért és miképen? erre alig emlékezem. Liberalizmus és intolerantia, absolutizmus és indolentia, korszellem, protestantizmus története Luther korában, 's két századdal azután, midőn költészek és festészek tértek vissza, Bal vélekedések Wesselényitől, Bal vélekedések correctora Orosz, Hírnök...

Tégy bírságot — mert a' szót is említettük utunkban, mint mellyet mult télen kovácsolánk Nálad, Te és Vörösmarty és én —; 's hívd vissza emlékezetedbe beszélgetésünk tárgyait napkönyved számára. Tegnap délen Magad mondad, hogy olly revezetes tárgyakon futottunk keresztül, hogy méltó volna azokat följegyeznünk. Későcske keltem föl, 's így azokat csak sietve, kapkodva hányhattam egyet és más papírosomra. De elharangozák a' déli tizenkettőt; 's így berekeszttem soraimat, hogy azokat, mielőtt baráti szíves-ségedből asztalodhoz leülnek, személyesen mutathassam be.

Költ a' Fáy-háznál, a' nagy-híd utczában April 27 dikén, 1838. NB. Pesten.

Üdvözlét és kézcsókot nem küldök, de viszek; 's minden bizonnyal nagyobb mértékben, mint ét-vágyat.

A külső boríték-lap címzése:

Tekintetes

Bártfay László Úrnak,

Pesten.

Károlyi György gróf udvarában.

A boríték-lap hátulsó részén záró pecsét van.

Közl: *Brisits Frigyes.*

Tallózás a kuruc balladák körül.

A magyar irodalomtörténetben nagy port felvert „kurucdalpör“ elindítója, Riedl Frigyes az Irodalomtörténet 1913. évfolyam 417—452. lapjain a kurucballadákrol írt értekezésében meggyőző érveléssel 10 kurucballadát Thaly Kálmán szerzeményének tart. Azóta sokan hozzászóltak a kérdéshez mellette és ellene. Az akták még nincsenek lezárva. Sok költeményről kimutatták Thaly Kálmán szerzőségét, de nem bizonyos, hogy a többit nem Thaly Kálmán írta.

Riedt bizonyítékai közül nem csekély fontosságú a kurucballadák eredő helyeinek vizsgálata, s az a megállapítása, hogy ezek fikтивek. Az eredő helyeket illetően Thaly hivatkozik: 1. *levéltárakra*, 2. *személyekre* (Rákóczi búcsúját mint élő népdalt közli.) Allítólag levéltárakban található: Esztergom megvétele, Ocskay Lászlóról való ének, Ujváriak dicséreti, a Kölcsei harcrol, Dunántúli bujdosó kuruc éneke. Ez utóbbihoz hozzáfűzi, hogy barátjával, báró Nyáry Alberttel kutatva találta. Személyekre hivatkozik a Nagyberesényi Miklós (Konkoly Dezső), Balogh Ádám nótája (Ft. Uzsay Ágoston). Német sas vert fészket c. balladánál, melyet egy öreg Beszédes uradalmi úrnál levő régi feljegyzésből másolt le 7—8. évvel azelőtt, midőn Simontornyt Csapó Kálmán kíséretében meglátogatta. A Bezerédi nótáját Thalynek Szikszay Lajos úr egy kemesesaljai Kardos nevű öreg nemesnél levő multszázadi feljegyzésből lemásolva küldte neki Pápáról. „Hogy képzelhető — írja vitéz Veszprémi Dezső —, hogy az Adalékok megjelenésekor (1872) azok a személyek, akikre hivatkozott Thaly, nem tiltakoztak, vagy legalább is szóvá nem tették volna, hogy Thalynek nem adtak semmiféle költeményt.“¹ Bizonyos, hogy gondolkozásra késztető megjegyzés. De Konkoly Dezső 1867-ben, Uzsay Ágoston 1869-ben már nem éltek, így rájuk bátran hivatkozhatott Thaly, de hogyan magyarázzuk ezt meg Csapónál, Nyárynál és Szikszaynál? Ami a Nyáry Albertre való hivatkozást jelenti, a Thaly adta megjegyzés alapján nem lehet állítani, hogy b. Nyáry Alberttel közölte felfedezését, csak azt, hogy vele együtt kutatótt. Ugyancsak így áll a dolog a Csapó Kálmánra való hivatkozással is, ahol maga Thaly is csak hozzávetőleges, 7—8 évvel előbbi — nevezzük — „körülmény-alibi“-re hivatkozik, már pedig ilyen hosszú időre nehéz, s rendszerint homályos is a visszaemlékezés. Még talán legnehezebb kifogást találni a Szikszay—Kardos-féle kettős hivatkozásra, bár Riedl a Szikszay—Thaly-féle levelezésben (Nemzeti Múzeum) ennek a költeménynek felemlítését sem találta. Mindenesetre fontosak a balladához adott „tájékoztató“-ok személyi vonatkozásai, s a kutatásnak ezirányban is ki kell terjeszkednie.

Körülményalibi — hely, személy, idő — szempontjából nagyon érdekes s tanulságos az Adalékok II. 144—146. l. között a *Mikor virrad megint...* kezdetű költemény, amelyet Thaly szerzeményének tartok. Ehhez ezt írja tájékoztató: „Ezen némi töredékességében is oly becses s valódi népies eredetűnek tetsző éneket Ráth Károly barátom szívességének köszönhetem, kinek 1861-ben Koroncon monda azt tolla alá ugyanazon ottani vén bocskoros nemes ember, aki után a koroncai ütközetről szóló éneket is följegyezté.“²

¹ *Thaly Kálmán védelme*, 6—7. l.

² *A koronci harc* (Ad. II., 57—59., 46—52., 53—56; tájékoztatóul írja: „Boldogult Ráth Károly akadémiai tag írta le 1861-ben Koroncon egy ott lakó öreg nemes ember ajkáról.“)

A költemény — Riedlrel szólva — teljesen Thalyra emlékeztet. „A legtöbb balladában valami névfelsorolás van, amelyet a balladák seregszemléjének lehetne mondani; kurucisztek, kurucezredek vagy legyőzött német vezérek neveinek felsorolása. Van olyan ballada is, mely egy bizonyos időpontra tekint át a különböző helyeken lévő kuruc vezérek sorsát, mégpedig oly terjedelemben, s oly pontossággal, aminő csak hadvezértől vagy történetírótól telik.“ Ez a megállapítás teljességgel ráillik arra a költeményre, amelynek szerkezete valóban művészi s nem is látszik „töredékesnek“. Az első versszak a kuruc vezérek (Bottyán, Bezerédi, Balogh) felsorolása, a külső formában vele meg egyező harmadik versszak az osztrák vezérek (Haister, Stahremberg) neveit tartalmazza, a második és negyedik versszak hadieseményeket említ meg, amelyek 1706 második felében történtek. Ezeket a hadieseményeket: a soproni sáncok megvétele, a Bécs alá való beütést, az egervári harcot, Stiria égetését részletesen megírta Thaly *Bottyán élete* c. történeti művében.³ Ugyancsak megemlékezik az egervári harcról II. Rákóczi Ferenc emlékirataiban is, egy kis jegyzetben kiemelve Béry Balogh Ádámot is, mint akinek vitézsége döntötte el ennek a harcnak sikerét. Érdekes, hogy e jegyzetben is megvannak e költeményben szereplők nevei.⁴ Legérdekesebb azonban *A nagyszombati és győrvári harc* c. műve,⁵ melyben kimutatja, hogy nem helyes az egervári harc elnevezés, mert a harcot Győrvárnál vívták meg, mint a ballada is éneklí. Különös, hogy Thaly, aki történeti műveiben szeret költeményekre is hivatkozni, mint történeti dokumentumokra,⁶ egyik művében sem hivatkozik e balladára, amelyet pedig már 1861-ben ismert. Nagyon valószínű, hogy e balladát Ráth Károly halála, 1868 után írta az általa végzett történelmi kutatások nyomán feltárt adatok ismeretével, a „tájékoztatóban“ meg ezzel akarja megerősíteni a győrvári harcra vonatkozó kutatásainak eredményét.

Költői eljárására vonatkozólag is jellemző ez a ballada. Riedl szerint „szeret költeményeibe kétségtelen kuruckori szövegekből sorokat iktatni.“ Így a költemény következő sorai:

„Mezők két mérföldig vérrel virágoztak“ és
 „Hanem az hollóknak,
 Az saskeselyűknek, égi madaraknak,
 Erdei vadaknak, erdei vadaknak,“

Megtalálhatjuk *A koronci harcról* c. énekben:

„Széljel a sík mezők várral virágoztak,
 Égi madaraknak, avagy a vadaknak.“⁷

Még egy: a feltündökölhető díszítő jelző is nagyon kirívó ebben a „népi“ eredetűnek látszó énekben.

Az *Ujváriak dicséreti* c. kurucballadát is Thaly szerzeményének tartja Riedl.⁸ Felhozott bizonyítékai eléggé tanúskodnak erről, de kétségtelenné lesz

³ *Bottyán János*. Pest, 1865. 130—133. l.

⁴ *II. Rákóczi Ferenc emlékiratai*. Pest 1860. 199—200. l.

⁵ Pest, 1869.

⁶ V. ö. az Ocskay Lászlóról való énekre való hivatkozást az Ocskay Lászlóról írt történeti életrajzban (Pest, 1860. 761—764. l.)

⁷ Thaly: *Adalékok*. II. 57—58. l.

⁸ Irodalomtörténet. 1913. 431. l., 448—450. l.

Thaly szerzősége, ha összevetjük 1865-ben megjelent *Bottyán János* c. életrajzával, melyben igen sokat foglalkozik az érsekújvári vitézek dolgaival. Az összevetés eredményeképpen megállapítható, hogy a ballada és a történeti mű között szoros kapcsolat, egyezés van. Így a ballada 1—3. versszaka feltűnően egyezik az életrajz 193—195. lapjain található leírás kifejezéseivel, ami magában is fontos, de kétségtelen bizonyosságú a gondolatmenet azonossága, mellyel a magyar serénységet dicsőíti mindkét mű. A 4—6. versszak *Bottyán élete* 132. lapjára utal. Az 5. versszakban találjuk a diadal szót, melyet Riedl nyelvújítási szónak tartott, azonban Simai Ödön kimutatta, hogy már 1750-ben — ami ugyan már nem kuruckor — előfordul. Csak az a különös, hogy ugyanaz a jelzője a balladában, mint Thaly történeti művében: megverte *szép* diadallal (*Bottyán élete*, 136. l.)⁹ Feltűnő a 8. versszak földrajzi neveinek felsorolásában a sorrend azonossága, az életrajz 458—459. lapján található sorrenddel. Eredetinek, s 1710-ből eredőnek tételezve fel a balladát, szinte lehetetlen magyarázatot találni az egyezésekre, de kezünkbe adja a megfejtés kulcsát maga Thaly, aki — mint írja a balladához adott tájékozáiban (*Ad. II. 282. l.*) — 1868-ban másolta le, így 1865-ben megjelent történeti művének önmagára tett hatása világos és megmagyarázható.

Ujvári Gyula.

Szenteleky Kornél.

Neve fogalom odalent délen. Osziváci sírjához halála évfordulóján — Szent Istvánkor — minden esztendőben elzarándokoltak, és elzarándokolnak a bácskai és bánáti írók erőt meríteni, hitet és irányt. Szívesen hasonlítják Kazinczyhoz. Abban is egyek, hogy működésük a maradandóbb, nem írói munkásságuk. Pedig Szenteleky szívesebben lett volna csak-szépíró, mint zászló. De sorsa az iránymutatók, az ébresztők, a közönyösség jégkérget töregetők közé hívta, vágyait, álmait verseibe rejtette és regényébe: az *Isola Bella*ba.*

*

Regénye *keletkezését* nyomon kísérhetjük Leveleiben. 1929. márc. 19-én útrakerel Taorminába. Pár hetet tölt itt. Május közepén már érlelődik benne a terv: megírni emlékeit. „Az impressziók még élnek, féltve őrzöm őket, hiszen más kincsem úgy sincsen. Az emlékek azonban sápadnak, hervadnak s én megint csak nagy szegénységben maradok. Oly messze s oly bizonytalan az új Isola Bella, a holnap szigete, amelyen ismét megpihenhetek és varázsos

⁹ V. ö. még: *Miénk a diadal — Zeng háliariadal*, Thaly: *Kurucvilág*. 45. l.

* Szenteleky Kornél *Művei* hat kötetben: *Isola Bella* (regény); *Holnap-holnapután* (elbeszélések); *Kronikák* (cikkek); *Utítarisznya* (útleírások); *Ugartörés* (tanulmányok); *Úgy járt az élet* (elbeszélések). Az 1941-iki könyvnapra jelent meg *Herceg János* sajtó alá rendezésében és kísérő tanulmányaival (egy-egy kötetekben). Herceg tömör írásai Szenteleky hagyatékának gondos sáfárját árulják el, szempontjai a kiadásra nézve helytállóak, megállapításai irodalomtörténeti érzékre vallanak. De éppen irodalomtörténeti szempontból szívesen olvastuk volna az egyes Szenteleky-írások mellett pontos lelőhelyét, megjelenési idejét mindenütt, és egy-két szavas jegyzetet. A kiadás nem üeli fel Szenteleky minden művét, így verseinek közlését is kénytelen volt Herceg mellőzni a kiadási nehézségek miatt, jóllehet eredetileg ez is tervbevételezett.

napokat, heteket élhetek, ezért ma még visszafordulok, az emlékek herbáriumát rakosgatom, csinosítom, rendezgetem az illatokat, mosolyokat, kósza, foszlós, meleg mondatokat. Szeretném megírni ezt a káprázatos Isola Bellát...“ Június elején már készül is „sok kedvvel, hittel, áhítattal“ „az éjtszaka csendes, békakurutyolós óráit“ lopva el. „Nagyon szépre ezeretném csinálni ezt az írást.“ Sokat töröl, folyton gyomlálgat kéziratában. Még be sincs fejezve, máris kezdi folytatásos közlését a Vajdasági Írásban. Kéziratának kúszasága, az idő sürgetése arra kényszeríti, hogy személyesen utazgasson fel Szabadkára Ószivácról gépbe diktálni a következő folytatást. Szándéka, hogy a folytatásokat más tördeléssel könyvalakban itt adja ki, kútbaesik. Decemberre már „komoly eltökélt a vágy“, hogy pesti kiadóhoz fordul. Fekete Lajos azonban hiába házal a kézirattal Budapesten. A visszaautasítás fájdalma ismét felzakítja lelkében a vágyat Szicília után. Menekülni szeretne „a csúf, karcolós, keserű“ hétköznapiokból, hisz „Taorminában már nyílnak a rózsák...“ — Kuncz Aladárhoz fordul a pesti kudarc után, és vállalja 300 példány eladását szűkebb hazájában, „a tepsedt, szenvtelen és szívtelen lapályon“, „kopár fák és még kopárabb lelkek között“. Végre 1931-ben az Erdélyi Helikon égisze alatt napvilágot lát álmainak könyve: az *Isola Bella*. Homlokára Dante szavait tüzi: „E végzés, testvér, fátyolba fonódott — oly lélek szemé előtt, mely tüzeiben — szent szerelemnek nem acélozódott“ (Par. VII. 58).

*

Szabó Szabolcs, alföldi magyar író, a „lapos síkok“. „nyiszlett akácok“ és „bámuló barmok“ közül szabadságát eltölteni Taorminába menekül. A Rosapenzióban nemzetközi társaság gyűl egybe. Szabolcs ismeretségei közül még Lucieé sem ivódik lelkébe, aki pedig Párizst hozza el számára könnyű, odaadó szerelmével. A magyar írónak a legnagyobb élményt Inge Höyen, a dán származású kommunista nő jelenti. Lassan komoly, mély szerelem szövődik ketjük közt. A döntő fordulat: Isola Bella. Kis sziget ez, szemben a fürdővel. A dagály elvágja a szárazföldtől Ingóval és Szabolccsal együtt, akik e szigeten találhatnak egymásra végleg. Lelkileg is. Isola Bella jelkép lesz, és a regény címét adja, Inge, ez a férfias nő, teljesen a magyar író kezébe teszi le sorsát. Szabolcs habozik. Fél, hogy Inge örökre egyedül marad a lapos síkon a kicsinyes emberek és a lomha, szürke napok között, „melyek üres tarsollyal, szenvtelen arccal kullognak a temető felé“. Elválnak. Szabolcs elutazik. Mihelyt azonban megtudja, hogy Inge anya lesz, rohan érte: hazaviszi. E madáchi fordulattal „indult el két összesimult lélek az új élet és az új tökéletesebb ember felé“.

*

Isola Bella nem más, mint menekülés az otthon fájó problémáiból, az otthon fojtó légköréből. Szenteleky álma. Ezért tiszta líra: a szép sziget, „élete legszebb szigete“, az antik mítosz „boldogok-szigete“, ahová álmaival elszökhet. Ez *romantikus* jegye. (Szenteleky mindig hangoztatta a couleur locale szükségességét a délvidéki irodalom létjogosultságához. Mintha magát mentegelné egyik írásában, amikor kimondja: a couleur locale hiánya is lehet helyi szín. Ilyen értelemben az *Isola Bellában* is megkapjuk Bácskát: negatív.) De romantikus azért is, mert szükségét érzi, hogy saját magáról beszéljen. Szabó Szabolcs mögött Szentelekyt érezzük, a poros kis bácskai falu író-

civosát. A taorminai út is, mint láttuk, való. Egy berlini egyetemi tanár özvegye volt útitársa, akit magával vitt Ószivácra is, és aki Szenteleky kedvéért meg is tanult magyarul. Inge Höyen is éppen magyarul tanul, mikor Szabolcs visszamegy érte. Saját különlegességeit ruházza rá Szenteleky Kornél Szabó Szabolcsra. Szabolcs is zongorázik, ő is európai műveltségű, Párizs rajongója. Finom lélek. Érzelmi élete uralkodik egész lelkiségén, őszintén tud lelkесedni, de hamar csügged, vágyakban éli ki igazi életét, szeméből néha mély szomorúságot lehet kiolvasni. Szereti az őszet, a ferde, fáradt napsugarat, a vöröslő fákat és a szelíd, síma víztükröt.

*

„En nagyon komolyan hiszek abban, hogy az emberben a szeretet az egyedüli mozgató energia“ — mondja Szabolcs. — „Mégis csak ez az egyedüli, ami megmarad túl a harcon, az életen, mégis csak a szeretet mozgatja a Napot és a többi csillagokat“ — írja Szenteleky halála előtt hat héttel Cziráky Imrének. Az *Isola Bella* a humanista, az emberszerető, az idealista lélek vetülete. Erősen *világnézeti* színezetű. Ezt a világnézetet Szenteleky kisebbségi helyzete határozza meg. Szerb megszállás alatt élt, másodrendű polgár lett saját hazájában. Lelke mélyén a sovinizmust okolja lealacsonyító helyzeteért. Leveleiből tudjuk, mennyit szenvedett egyes hivatalnokok túlkapásai, nemzeti türelmetlensége miatt. Keres tehát magának egy modusvivendi-t, egy világot, ahonnan mindaz kiküszöböltetik, ami bántja, és útlevél-megtágadással országhatárt állít eléje, mikor beteg tüdejét naposabb tájakon akarja gyógyíttatni. Így jut el lélekben az általános emberihez, és egy képzelte ideálvilághoz, amelyben „mellékes lenne... az is, milyen államban él az ember“. A fanatizmusnak nincs helye ebben a világban, ezért kap oldalvágást a papság, a fasizmus. — Egy francia írta nőismerősének: Ön azt mondja, nem szeret, és levele négy oldal, sűrűn teleírva. Így árulja el magát Szenteleky is. (Különben is működése, levelei — főleg élete utolsó szakaszában — erős magyar érzésről tanúskodnak.) Az *Isola Bellában* lépten-nyomon előlöp a „nemzeti“ problémája. Pozitíve is. Európa összes világnézeti problémáját bele-sűríti könyvébe. Milyen melegen ír a flamand nemzeti törekvésekről, a flamand dalról! Ingének is sokat beszél „fajáról, a magyarok árvaságáról, testvér-nélküliségéről“. Siracusában pedig magyar nótákat játszik neki: népdalokat. Alkalmat kíván nyújtani Ingének, hogy megismerje a magyar lelket. „Vajjon van-e még egy nép, amely annyit panaszkodik dalaiban az egyedüllétről, az árvaságról... Egyedül, testvértelenül búsulunk, iszunk, nótázunk, delibábót nézünk, csillagokat ámulunk és pusztulunk Európá közepén.“

*

Az *Isola Bella* nem a legjobb műve Szentelekynek, de talán a legkifejezőbb, levelein kívül belőle lép elénk leginkább Szenteleky az ember. Ezért foglalkoztunk vele bővebben, egyéb írásainak fejtegetését, az író és irodalom-szervező bemutatását más alkalomra tartva kedves kötelességünknek.

Elhullt ő is — immár tizenkét éve — mint ahogyan „lassan elhullunk mindannyian ezen a tájon, de hullásunk nem marad céltalan és terméketlen“. Bármit hozzon is a jövő, a délvidéki írók már nem fognak talajtalanul bolyongani, van már társtalanságuknak társa, törekvéseiknek összefogója és irányítója. A Sztankovicsból lett Szenteleky, akiben anyai ágon a Kisfaludyak vére

buzgott, mint egykor Damjanich, nem pravoszláv paptól várta az utolsó vigaszt: utolsó napjaiban a római katolikus vallásra tért át, hogy úgy „hulljon el“, ahogyan a magyarok szoktak „ezen a tájon“. *Zimándi Pius.*

Hatvany Lajos széljegyzetei a „Vér és Arany“ margóján.

Néhai professzorom, Angyal Dávid könyvtára őrzi a *Vér és Arany* első kiadásának (1908, Franklin) egy érdekes, Hatvany Lajos széljegyzeteivel ellátott példányát. Érdekes, mert arról tanuskodik, hogy miképen látta az író-kortárs Ady romantikus korszakát, költői jelentőségét és szerepét, de jellemző Ady fogadtatására is. Nem lehet teljes pontossággal megállapítani, hogy a könyvet Hatvany mikor adta Angyal Dávidnak, de kétségtelen, azért, hogy meggyőzze őt Ady költői újszerűségéről, — gondolom, még Gyulai Pál élt s így az ő figyelme fordíthatta Angyal Dávid érdeklődését is az „újhangú“ poéta felé.¹

De beszéljenek a dokumentumszerű feljegyzések:

Párisban járt az ősz.

„F... rőzsedalok

Füstösek, furcsák, búsak, bíborak

arról, hogy meghalok.“

A keletkező, a költő lelkében fel-felvillanó dalt nem lehet jobban megnevezni, mint így, hogy rőzsedal, az ember szinte látja felszikkázó fényét, a kihunyását, — míg végre fellobog.

A kifejezhetetlen világos kifejezése.

Ki nem érezte az ősz első rezzenését merő nyárban? Ki fejezte ki valaha? Sőt ki hitte, hogy ez impressziót meg lehet ragadni?

A percek aratója.

Milyen óriási az első két strófa.

Berzsenyi pátosza — az ő kellemetlen tudományoskodása nélkül. Örülök a „fene bánja“ költői rehabilitációjának. Itt minden egyéb gyöngé lett volna, ez az egyetlen kifejező szó. Valósággal ünnepélyes lesz, ez a triviális szólás. A harmadik strófa is kitűnő.

Elillant évek szőlőhegyén.

Hatalmas!

A halál rokona.

Gyönyörű!

Spleen! de mindenkinek volt már ilyen spleenje, s milyen finom, hogy gyászlistájába beveszi a fölébredőket, akik az életre ébrednek álmaikból. Így melódikus, így gondos vers nincs az egész kötetben. Mikor a Vasárnapi Ujság-

¹ Abban az időben történhetett, amikor Gyulai egy alkalommal azt mondta Adynak: „Ha még egyszer olyan verset ír, mint „En a halál rokona vagyok“, szívesen közlöm a Budapesti Szemlében“. Ez a vers — *A halál rokona* — éppen a *Vér és Arany*ban jelent meg. Ld. Kardeván Károly: *A váradiak s Ady egy estje Váradon*. Ady-Múzeum. II. köt. Bp., [1925.] 84. l. — V. ö. még Hatvany Lajos: *Gyulai Pál estéje*. Bp., 1911, Nyugat. 84 l. (Nyugat Könyvtár, 9.)

ban¹ megjelent, azt hittem, hogy ennél jobb nem lesz a kötetben s íme kiderül, hogy van ilyen tíz is. Pedig egy is elég, hogy költőt igazoljon.

Menekülj, menekülj innen.

Ady emlékében a „ballada“ csak a Beöthy—Greguss-gyűjtemény iskolai víziójával kapcsolatos. Számára Arany nem is élt. Legfőlebb ha azt tudja, hogy Kiss József írt balladákat. Ezért a mult jellemvonását abban látja, hogy diacos Hunnia balladát akar. Ballada az ő nyelvében egyértékű sok szinonimával: maradi, podáns, tanári, művésztelen költészet. Vargha Gyula poézisa s egyéb ilyes. Nyolc évi gimnáziumi tanításnak ez az eredménye. Jellemző!

Ilepehupás, vén Szilágyban.

Az első versszak 4—5. sorát:

*Paraszt zsályaként aludt el
S bús krizantém-fürttel ébredt*

írónnal aláhúzta s a margóra írta: gyönyörű!

Fölszállott a páva.

Kultúrprogram népdalformában! Milyen sikerült!

Egy csúf rontás.

Mennyire Petőfi és Csokonay (sic!) fajtája ez az Ady.

Szent Margit legendája.

Milyen diszkrét, mily finom olykor ez a titánkodó legény. Ez tán a leg-artisztikusabb vers!

Párizs, az én Bakonyom.

A magyar ember képzete Párizsról mennyire megvan a kifejező címben. Neki ez a város: a sűrű, a zúgás, a rejtek. Bizonyára sohse volt a Louvre-ban.

Jó csönd-herceg elött.

Az éjféli erdő félelmetessége egészen benne van!

Sötét vizek partján.

Az 5. és 8. versszak írónnal aláhúzva.

Ilyet sohsem éreztem — nekem antipatikus az ember, ki ilyet érez — s megrendít ez az antipatikus ember, ha érzését kifejezi. Ily kerésetlenül, ily hatalmasan. „Hárfámat...“ stb. ez a két sor a legnagyobb merés és a legnagyobb egyszerűség. Ilyet jó perceiben Verlaine talált néha.

A nyári délutánok.

Szép impresszionista plein-air, mely azután elromlik.

Az alvó csók-palota.

A kötet legjobb darabjai közé tartozik. Minden férfi ismeri ezt a hallucinációt. Csodavers!

Strás az Élet-fa alatt.

Az 1. versszak első két sora és a 4. versszak első két sora tollal aláhúzva.

A legszebb magyar versek egyike — valóságos zsoltár! Verlaine Sanglots longs-ja és le ciel est par dessus le toit-ja mellé állítható!

Havasok és Riviéra.

Be szép!

¹ 1907 nov. 3.

Egyedül a tengerrel.

Csomó triviális szerelmi versmotívum: hotelszoba, pamlag, parfüm, virág. Bárki más vulgarításba merül. Ady se tire d'affaire. Itt egy inverzió ereje menti meg, a versmérték suhogása, aztán a Pharos, a szép görög szó zománcoz be egy sor... végül jó a mindent bekoronázó, szinte tengerhullámokkal csapdosó: Dalol a tenger és dalol a mult!

Az Ertől az Óceánig.

Petőfi nagy öntudata ez!

Közlí: Kozocsa Sándor.

Hírek.

Apor-kódex. A *Codices Hungarici* sorozat második kötetét, az Apor-kódex hasonmását bevezetéssel ellátva Szabó Dénes rendezte sajtó alá az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában. A kódex nevét tulajdonosa, az Apor-család után kapta, innen jutott a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba. A kódexet a Margitszigeten premontrei apácák írták.

Magyar Századok. A magyar próza kiemelkedő alkotásait magába foglaló, Tolnai Gábor szerkesztésében megjelenő sorozat újabb kötetei: *Pázmány Péter munkái* (Sík Sándor); *Erzelem és okosság*. [A magyar próza a felvilágosodás korában] (Baróti Dezső); *Jósika Miklós báró: Az első lépés veszélyei* (Kozocsa Sándor). Érdeklődéssel várjuk a sorozatot befejező köteteket.

Ismeretlen misztérium és passió Temesvári Pelbárt beszédeiben. A véletlen körülmények összetalálkozása jelentős drámai emlékekkel gyarapította a középkori magyar irodalmat. Az elmúlt év karácsonyára a budapesti piarista-rend teológus növendékei előadásra alkalmas liturgikus drámát kerestek, miután két évvel ezelőtt hasonló alkalommal a Hartvik-kódexben talált *Stellát* adták elő. Kérésükre Szentgyörgyi András teológus, aki egyháztörténeti szempontból foglalkozik Temesvári Pelbárttal, a *Stellarium*nak egy szép helyét választotta ki. Az előadás előkészítését vállaló növendék, Kardos Tiborhoz fordult, aki az előadandó szövegrészt nemcsak alkalmasnak találta erre a célra, de benne a késő-középkori ciklikus misztériumdráma egy önálló részét ismerte fel. Szentgyörgyi András erre a maga részéről vállalta a szövegrész újrakiadását, valamint fordítását, Kardos Tibor pedig az azonosítás munkáját. Ez utóbbi feladat megoldása közben a *Sermones de sanctis*ban tizennégy passió-jelenetet talált még. Annyi megállapítást nyert máris, hogy mindkét esetben a késő-középkori drámai irodalomnak egy olyan ágáról van szó, mely a prédikációt drámai jelenetek előadásával kapcsolta össze és Olaszországban volt elterjedve. Mind a bevezető tanulmány, mind a szövegek és fordításuk rövidesen megjelenik a Magyarországtudomány folyóiratban. Amíg újabb emlékek elő nem kerülnek, ezek a szövegek a leghosszabb középkori latinnyelvű drámáink. Érdekes, hogy Horváth Cyrill, a *Stellarium*ban felismert misztériumról azt tartotta, hogy a mű legszebb része, mely „úgy hat ránk, mint valami drámai költemény”. Megjegyzését azonban nem fűzte tovább és teljesen feledésbe ment.

A 3—4. szám 1945 nyarán jelent meg.

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest, VIII., Rákóczi-út 19. 45.399. — Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945. (F.: Thiering Richárd.)

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TARSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszeghy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyi Ferenc. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Agner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky-Jób László. — Barta János. — Bán Aladár — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császár Ernő. — Dezsényi Béla. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábián István. — Farkas Gyula. — Fóris Miklós. — Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Ágost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth János. — Kardeván Károly. — Kardos Tibor. — Kéky Lajos. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korompay Bertalan. — Korpás Ferenc. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Makay Gusztáv. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Sándor István. — Solt Andor. — Solymossy Sándor. — Staud Géza. — Szabó Richard. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ára egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. VII, Barcsay-utca 5.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

Szerkeszti: Kozocsa Sándor.

	P
1. Fábíán István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla: Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovácsóczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora”?	2—
7. Agárdi László: Bartók József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	2—
11. Török Pál: Új vonások Eötvös József báró arcképén	2—
12. Szemző Piroska: Petőfi Sándor követjelöltségének egykorú hazai sajtója	2—
13. Sík Sándor: A magyar romantika kérdése	2—
14. Alszeghy Zsolt: Faludi Nemes emberének rokonai	2—
15. Gáldi László: „Ludas Matyi” román átdolgozása.....	2—
16. Brisits Frigyes: Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története	4—

A füzetek a szerkesztőségben kaphatók!

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest VIII, Rákóczi-út 19.
45.399. — Egyetemi Nyomda. Budapest 1945. (F.: Thiering Richard.)